

De herdenking van de Grote Oorlog en Flanders Fields Een beknopt overzicht in 25 staten

Sigrid Van der Auwera

Steunpunt Buitenlands Beleid
Lange Sint-Annastraat 7
B-2000 Antwerpen

RAPPORT VERVOLGONDERZOEK
Juni 2008

INLEIDING

In 2007 vroeg de Vlaamse overheid aan het Vlaams Steunpunt Buitenlands Beleid om een onderzoek uit te voeren ter voorbereiding van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog van 2014 tot 2018.

De volgende onderzoeksvragen werden geformuleerd:

- (1) uit welke landen de legers betrokken waren in de militaire verrichtingen in de westhoek;
- (2) welke sporen daarvan zijn terug te vinden in het collectieve geheugen van deze landen, en op welke manier dat al dan niet vertaald wordt in bestaande percepties en betekenissen van '*flanders'* (*fields*);
- (3) de wijzen waarop die geschiedenissen er worden herdacht, en waarop allerlei verenigingen of instanties die taak ter harte nemen;
- (4) welke nationale en internationale netwerken of organisaties reeds bestaan inzake het beheer van graven, kerkhoven, en ander WOI erfgoed, en op welke manier hun werking is georganiseerd.

Via dit onderzoek wenst men gegevens te verzamelen om internationale partners voor deze herdenking te identificeren en te achterhalen wat de gevoeligheden van deze potentiële partners zijn met betrekking tot de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Verder wil de overheid data die nuttig kunnen zijn bij het uitwerken en concretiseren van gezamenlijke initiatieven en activiteiten ter herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

In september en oktober 2007 voerde het Vlaams Steunpunt Buitenlands Beleid een vooronderzoek uit, teneinde een antwoord te formuleren op de eerste vraag. Een lijst van vijftig contemporaine staten waarvan legers betrokken waren bij militaire verrichtingen in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog werd samengesteld en indicaties voor de omvang van deze legers werden gegeven. Van deze vijftig geïdentificeerde staten zijn we er zeker van dat er tijdens de Eerste Wereldoorlog manschappen op Vlaamse bodem zijn geweest. We kunnen echter mogelijke aanwezigheid van manschappen afkomstig uit andere staten niet uitsluiten. Dit omdat een exhaustieve lijst afleveren onmogelijk bleek. Toch kunnen we er van uit gaan dat deze lijst vrij volledig is en zeker de belangrijkste mogelijke partners bevat.

Het vervolgonderzoek, waarvan dit verslag een weerslag vormt, tracht een antwoord te formuleren op de drie resterende vragen. Dit onderzoek loopt van 1 januari 2008 tot 30 juni 2008. Sigrid Van der Auwera werkt halftijds als onderzoeker aan deze opdracht onder het promotorschap van Prof. dr. Em. Yvan Vanden Berghe en Prof. dr. Annick Schramme.

Het onderzoek loopt parallel met onderzoek dat wordt uitgevoerd door Westtoer (het West-Vlaamse autonoom provinciebedrijf voor Toerisme en Recreatie) en het Agentschap Toerisme Vlaanderen. Deze studie moet de visie rond de toeristische kwaliteitsbeleving van de herdenking voeden. Een gezamenlijk uit te werken actieplan beoogt dan de maximale valorisatie van het vrede-toerisme in de Westhoek. Men ziet dan ook in de herdenking van de Eerste Wereldoorlog een uitgelezen kans Vlaanderen internationaal op de kaart te zetten.

Dit rapport tracht dus de drie laatste vragen van de opdracht te beantwoorden. In een eerste hoofdstuk geven we enkele theoretische beschouwingen mee over herdenken in het algemeen en over de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in het bijzonder. Een tweede hoofdstuk bestaat uit een lijst van internationale netwerken en organisaties die zich bezig houden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. De overige data worden per land voorgelegd. Per land volgt dan een opsomming van de belangrijkste nationale netwerken en organisaties, memorialen, musea, herdenkingevenementen en cultuuruitingen die we in verband kunnen brengen met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Bovendien trachten we te omschrijven welke gevoeligheden er leven in deze landen gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog en geven we een korte schets van de historiek van de deelname van betreffende staat aan de Eerste Wereldoorlog. Hierbij ligt de focus, zo veel als mogelijk, op de activiteiten van de betreffende landen in Vlaanderen en de herinnering hieraan.

In een eerste fase van het onderzoek identificeerden we, zoals boven vermeld, vijftig hedendaagse staten. Het is dan ook een quasi onmogelijke opdracht om deze gegevens van al deze landen op een gedegen wijze te verzamelen. Daarom gebeurde dit voor een selectie van vijftientig cases, nl. het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Egypte, Australië, Nieuw-Zeeland, Canada, Zuid-Afrika, India, Frankrijk, Senegal, Guinee, Guinee Bissau, Algerije, Tunesië, Marokko, Spanje,

Verenigde Staten, China, Portugal, Italië, Rusland, Duitsland, Polen, Tsjechië en Denemarken. Departement Internationaal Vlaanderen van de Vlaamse Gemeenschap voerde de selectie door. Uiteraard zijn de materiële en immateriële cultuuruitingen en het aantal organisaties met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog in sommige van deze landen zo uitgebreid dat het inventariseren ervan een eindeloze opdracht zou vormen. Zo zijn er in het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld al een 500-tal regimentsassociaties die zich bezig houden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog, een 200-tal regimentsmusea, verschillende universiteiten die WOI-studies aanbieden, meer dan 200 reisorganisaties die reizen naar de Westhoek aanbieden, heel wat poëzie en kunst i.v.m. de Eerste Wereldoorlog, staat er in elke dorp een memoriaal, etc. Daarom brachten we enkel een selectie van de belangrijkste in kaart. Binnen het tijdsbestek van deze opdracht was het met andere woorden niet mogelijk om exhaustiviteit na te streven.

We vergaarden de gegevens in dit rapport aan de hand van literatuurstudie, documentanalyse, kritische screening van internet, bevraging van experts en organisaties in Vlaanderen en bevraging van experts, gouvernementele diensten en niet-gouvernementele organisaties in de verschillende staten (via e-mail of telefonisch). Dit gebeurde empirisch land per land. In een eerste fase screenden we literatuur, internet en documenten en bevroegen we experts in Vlaanderen. Aan de hand hiervan trachtten we reeds zoveel mogelijk gegevens te vergaren. De ontbrekende gegevens vormden de aanleiding voor een bevraging van experts in de verschillende staten. Afhankelijk van de aard van de ontbrekende gegevens werden deze experts geïdentificeerd en bevroegd. We gebruikten met andere woorden geen gestandaardiseerde vragenlijsten. De grote verschillen tussen de verschillende staten lieten dit immers niet toe. De vragen kwamen voort uit de lacunes in de bestaande en voor handen zijnde primaire en secundaire bronnen. Voor een onderzoek als dit zou het wellicht nuttig geweest zijn veldonderzoek te verrichten in de betrokken staten. Het beperkte tijdsbestek van dit onderzoek (equivalent van 3 voltijds maanden) liet dit echter niet toe.

De conclusies geven een analyse weer van de vergaarde gegevens. Hierbij trachtten we onder meer na te gaan welke staten een harde kern van 'herdenkers' vormen, welke staten de herdenking aan de Eerste Wereldoorlog vooral aan *Flanders Fields* liëren en op welke basis we andere groepen kunnen

identificeren (bv. rond bepaalde herdenkingsthema's, bepaalde veldslagen die voor bepaalde landen belangrijker zijn, etc.).

HOOFDSTUK I

Collectief geheugen, herdenken en herinneren

Voor we de mate waarin de Eerste Wereldoorlog en *Flanders Fields* verder leven en worden herdacht in verschillende landen trachten te onderzoeken, moeten we even bij een aantal zaken stilstaan. We weten dat de Eerste Wereldoorlog verder bestaat in het collectief geheugen van volkeren. Toch blijkt deze herinnering aan één zelfde gebeurtenis niet overal op dezelfde manier verder te leven. Het collectief geheugen van deze gebeurtenis is dus versnipperd. Daarom proberen we eerst te achterhalen wat collectief geheugen is en wat de oorzaken kunnen zijn voor de versnippering.

De term 'collectief geheugen' is op zich problematisch, omdat geheugen intrinsiek verbonden is met individuele beleving, dus moeilijk collectief kan zijn. Amos Funkenstein verwoordde dit als volgt: *'Consciousness and memory can only be realized by an individual who acts, is aware, and remembers. Just as a nation can not eat or dance, neither can it speak or remember. Remembering is a mental act, and therefore it is absolutely and completely personal'*. Het gebruik van de term collectief geheugen is dus steeds metaforisch. Het is een algemene naam voor datgene wat schuilgaat achter mythes, legendes, tradities, gewoontes en culten, al wat de 'geest', de 'psyche' van een gemeenschap, een stam of een natie vertegenwoordigt. (Gedi & Elam, 1996:34-35)

We kunnen dus een onderscheid maken tussen individueel en collectief geheugen. Dit leidt dan weer tot een ander debat: vormen de individuele geheugens het collectieve geheugen of beïnvloedt het collectieve geheugen de individuele geheugens? Sommigen claimen dat individueel geheugen wordt geproduceerd en gevormd binnen en door een sociale context. Halbwachs ging zelfs zo ver te stellen dat er niet zoiets bestaat als individuele herinnering. (Gedi & Elam, 1996:35-37) Indien we hiervan zouden uitgaan, moeten we ons toch de vraag stellen hoe collectief geheugen dan tot stand komt.

Over het algemeen wordt collectief geheugen als tegengesteld aan de feitelijke geschiedenis gezien. Collectief geheugen vervangt eerder de oudere term 'mythe'. Toch draagt collectief geheugen waarschijnlijk grotendeels bij aan het

historische onderzoek dat nooit helemaal objectief kan zijn en zich steeds situeert in een bepaalde maatschappelijke context.

Collectief geheugen moet alleszins de een of andere vorm van geheugen/herdenken zijn. Gelijk welke definitie van geheugen/herdenken zal te maken hebben met de mogelijkheid om een impressie aan een voorbije ervaring of gebeurtenis op te roepen. Herinneren is steeds een persoonlijke aangelegenheid, die gerelateerd is aan een ervaring in het heden. (Gedi & Elam, 1996:43) Collectief geheugen is dan een gefabriceerde versie van het persoonlijke geheugen aangepast aan wat het individuele verstand, juist of niet, beschouwt als gepast binnen een sociale context. (Gedi & Elam, 1996:47)

Omdat die sociale context in de verschillende landen anders was en is, is het niet verwonderlijk dat de herinnering in de verschillende landen anders is. Bovendien kan de Eerste Wereldoorlog moeilijk als één gebeurtenis worden omschreven. De historiek van de deelname van de verschillende landen is vaak ook heel verschillend. Ook dit heeft uiteraard de herinnering beïnvloed.

Zo moet er een verschil bestaan tussen de manier waarop overwinnaars en verliezers herdenken. Waarschijnlijk zal er eerder een heldencultus ontstaan in staten die aan de overwinnende zijde stonden dan in verliezende staten en overwinningen herdenkt men sowieso liever dan verliezen.

Bovendien mogen we ook sociaal-economische en culturele factoren die de mate waarin er herdacht wordt of waarin er een collectief geheugen bestaan niet uit het oog verliezen. Zo lijkt herdenken de laatste jaren een *booming business* of zelfs een industrie te zijn geworden. Volgens Winter bestaat er in West-Europa zelf symmetrie tussen economische trends en culturele trends en zou de zucht naar herdenken gelieerd zijn aan inkomen en vrije tijd. (Winter, 2001:59-60) Het is dus mogelijk dat staten met een hoger inkomen en meer vrije tijd, meer herdenken.

Bovendien is sinds de jaren 1980 en 1990 de vraag naar wat men in de Verenigde Staten '*public history*' noemt, steeds meer gestegen. Het gaat om geschiedenis gericht naar een andere populatie dan de academische. Ook de belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog steeg. (Winter, 2005:186-187) Vermoedelijk is de reden waarom de Eerste Wereldoorlog (opnieuw) in de belangstelling staat, voor alle landen verschillend en door de eigen geschiedenis bepaald.

Verder moeten we ook wijzen op het feit dat de Eerste Wereldoorlog de eerste oorlog was waarvan zo veel materiële sporen zijn overgebleven. De herinnering van de slagvelden is niet alleen blijven bestaan als een immateriële herinnering. De oorlog heeft haar stempel gedrukt op de landschappen waar de slagvelden plaatsvonden en, in mindere mate, waarvandaan de strijders kwamen. De Ieperse Salient, de Somme en Verdun zijn allen voorbeelden van sociaal geconstrueerde landschappen. (Saunders, 2004:7) Hoewel er heel veel literatuur bestaat over de militaire, economische en diplomatieke geschiedenis van deze periode, is er heel wat minder aandacht besteed aan deze *lieux de mémoires*. Ze vertellen ons heel wat over de manier waarop mensen de gebeurtenissen probeerden te verwerken, maar hebben ook bijgedragen aan de manier waarop de Eerste Wereldoorlog vandaag de dag wordt gepercipieerd. Het is dan ook pas na de Eerste Wereldoorlog dat men de doden en de oorlog op dergelijk massale schaal herdenkt. De Grieken bijvoorbeeld richtten wel stèles op om hun doden te herdenken, maar in recentere tijden was het in Europa eerder de gewoonte om bevelhebbers, dan om alle gewone soldaten, te herdenken. Hier kwam verandering in wanneer men in Duitsland, net voor de eenmaking in de negentiende eeuw, de ideeën van de Franse Revolutie koppelde aan het romantische ideaal van de opstand van het volk. Hierdoor kwam voor het eerst de idee tot stand voor een monument dat alle dode strijders zou oplistten ongeacht hun militaire rang. (Calder, 2004:62)

Herdenking is niet alleen een deel van het landschap geworden, ook in de thuislanden van de gesneuvelden was er behoefte aan herinnering en verwerking. De oorlog werd dan ook een belangrijk thema in proza, poëzie en in de beeldende kunsten. Verschillende auteurs menen dat de schokkende gebeurtenissen een nieuwe vorm van expressie hebben ingeluid. Het modernisme zou onder invloed van deze gebeurtenissen tot stand zijn gekomen. Winter trekt dit echter in twijfel, omdat volgens hem deze evolutie al veel langer in zwang was. (Winter, 1995:3) Desalniettemin heeft de Eerste Wereldoorlog geleid tot heel wat materiële cultuuruitingen. In dit onderzoek zullen we trachten hiervan een overzicht te geven.

In eerste instantie startte men al gauw na de oorlog met het oprichten van oorlogsmemorialen. Deze memorialen kunnen we beschouwen als collectieve symbolen, waar hele gemeenschappen konden rouwen en herdenken.

Herdenken gebeurde ook op veel intiemere schaal. De gezinnen die verliezen leden, hielden bezittingen, foto's en tekeningen bij van de overledenen. Pelgrimstochten naar de grafvelden aan het Westfront werden en worden nog steeds massaal bijgewoond.

Ook spiritualisme werd reeds tijdens de oorlog een belangrijke manier om verdriet te kanaliseren. Men wilde de doden nog een laatste maal spreken of geloofde in de heropstanding van de doden. Uiteraard vinden we dit terug in kunst die vlak na de oorlog ontstond. De doden stonden op en maakten deel uit van de levens van de levenden. De film 'J'accuse' van Abel Gance en het gedicht 'En-dor' van Rudyard Kipling zijn hier onder andere voorbeelden. (Winter, 1995:71)

HOOFDSTUK II

Internationale netwerken en organisatie

Hieronder geven we de belangrijkste internationale organisaties weer die zich bezig houden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

Commonwealth War Graves Commission (CWGC)

In 1917 richtte een koninklijk charter de *Imperial War Graves Commission* in. De Commissie betoont eer aan 1.700.000 mannen en vrouwen die sneuvelden tijdens een van de twee wereldoorlogen, zowel afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk als uit één van de andere *Commonwealth*-landen. Het is een non-profit organisatie die opgericht werd door Sir Fabian Ware. In maart 1960 werd 'Imperial' vervangen door 'Commonwealth' en kreeg de organisatie haar huidige naam.

De Commissie opereert volgens volgende principes:

1. Alle doden moeten herdacht worden door hun naam op een grafsteen of een memoriaal te plaatsen.
2. Grafstenen en memorialen moeten permanent zijn.
3. Grafstenen zijn uniform.
4. Er mag geen verschil bestaan op basis van civiele of militaire rang, ras of overtuiging van de gesneuvelde.

De Commissie stond in voor het ontwerpen en het bouwen van de begraafplaatsen en staat nog steeds in voor het onderhoud er van. Zo onderhoudt de Commissie nog steeds de bloemperken. Verder houdt de Commissie fiches bij van de gesneuvelden die raadpleegbaar zijn op de website. Bovendien heeft de Commissie ook een educatieve functie. Zo bouwen ze de website '*Remember me*' voor hoger basisonderwijs en secundair onderwijs uit. Verder is er de site '*The Glory Days - Football in Times of War*'. In 2003 stelde de commissie wereldwijd 1276 stafleden te werk. (CWGC, 2008 & Quinlan, 2005a:70-71)

De grootste concentratie aan grafvelden die de CWGC onderhoudt, bevindt zich in de Britse sector van het Westfront van de Eerste Wereldoorlog, dus grotendeels in Vlaanderen. (CWGC, 2008)

De CWGC bouwde ook onder andere de Menenpoort en onderhoudt deze nog steeds. (Quilan, 2005a:102)

In de kathedralen van Antwerpen, Brussel, Mechelen, Bergen en Ieper vinden we tabletten, die de CWGC plaatste, met de inscriptie '*To the glory of God and to the memory of one million dead of the British empire who fell in the great war 1914 1918 many of whom rest in Belgium*'. (Quilan, 2005a:105)

Elke lidstaat betaalt een bijdrage in verhouding tot het aantal oorlogsdoden van die staat. Hoewel Zuid-Afrika geen lid meer is van het Gemenebest, betaalt het nog steeds haar ledenbijdrage voor de CWGC. De bijdragen zijn als volgt verdeeld:

Partner Governments	Percentage contribution
United Kingdom	78.43
Canada	10.07
Australia	6.05
New Zealand	2.14
South Africa	2.11
India	1.20

(Commonwealth War Graves Commission, 2008)

The Western Front Association

De militair historicus John Giles richtte deze organisatie op in 1980 en dit om de interesse voor en de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog te stimuleren. Vandaag heeft de organisatie meer dan 6.500 leden wereldwijd. De WFA steunt herdenkings- en onderzoeksprojecten, van de renovatie van memorialen tot het organiseren van de zorg voor oud-strijders.

De WFA is eigenlijk een *historical interest group*. Het publiceert twee tijdschriften en het organiseert heel wat evenementen, zowel voor het publiek als voor leden. Het WFA is een liefdadigheidsorganisatie en wordt bestuurd door een uitvoerend comité, voorgezeten door een voorzitter en een ondervoorzitter. Dit comité wordt jaarlijks via democratische verkiezingen door de leden verkozen. Het comité komt

vier maal per jaar samen. De activiteiten van de leden van het comité zijn vrijwillig en dus onbetaald. Individuen kunnen lid worden door betaling van de ledenbijdrage. De leden worden onderverdeeld in regionale groepen. (The Western Front Association, 2008)

The Royal Commonwealth Ex-services League (RCEL)

Deze organisatie is opgericht in 1921 als de British Ex-Services League en was een coalitie van oud-strijders organisaties uit vijf naties: het Verenigd Koninkrijk, Canada, Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland. Vandaag staat de organisatie bekend als The Royal Commonwealth Ex-Services League (RCEL). 57 oud-strijderorganisaties van 47 Commonwealth- en ex-*Commonwealth*-landen zijn lid. De organisatie zamelt geld in om oud-strijders in nood te helpen. (The Royal Commonwealth Ex-Services League, 2008) De organisatie helpt wel enkel oud-strijders in leven. Verder houden ze zich niet echt bezig met herdenken. De laatste oud-strijder uit de Eerste Wereldoorlog die lid was, kwam uit Kenia en stierf vorig jaar. (e-mail van Gordon-Roe, 06/05/2008)

HOOFDSTUK III

Gegevens per land

Verenigd Koninkrijk

Beknopte historiek deelname

Bij de aanvang van de Eerste Wereldoorlog hadden de Britten een klein, maar goed georganiseerd leger dat volledig bestond uit vrijwillige rekruten. Het *British Expeditionary Force* was een goed getraind leger bestaande uit 150.000 manschappen onder het bevel van Sir John French.

Ondanks de geringe grootte van dit leger, dat gepositioneerd was aan de linkerkant van de Franse frontlinie, speelde het van bij het begin van de oorlog een belangrijke rol. Het vocht achtereenvolgens in Bergen en Le Cateau, alvorens een sleutelmanoeuvre plaats vond in de Slag aan de Marne. In 1914 alleen al werden 86.237 mannen gewond of gedood.

Eind 1914 startte de loopgravenoorlog. Het werd snel duidelijk dat de oorlog niet voor het einde van het jaar zou afgelopen zijn. De Britten waren genoodzaakt hun leger serieus uit te breiden. Om de sector tussen Ieper en Givenchy te bewaken moesten ze een 2-tal miljoen manschappen inschakelen. Een massaal vrijwilligersleger werd in het leven geroepen onder de leiding van Lord Kitchner. 1.186.350 rekruten namen dienst eind 1914.

De Engelse productie volgde niet. Wapens en munitie moesten worden geïmporteerd uit de Verenigde Staten, daardoor was de bijdrage van het Britse leger in de Vlaamse loopgraven in 1915 relatief klein. Toch lanceerde het twee offensieven: Neuve Chapelle en Artois-Loos. De verliezen leden er toe dat French werd vervangen door Sir Douglas Haig. Hij behield het bevel tot het einde van de oorlog. De Eerste Slag aan de Somme was het eerste grote wapenfeit onder zijn leiding.

Ook in 1915 gebruikten de Duitsers voor het eerst op grote schaal chloorgas. Heel wat Britten vielen, samen met Franse collega's, op 22 april ten prooi aan dit gas

in het Ieperse achterland. Meer dan 500 cilinders werden geopend en hun inhoud werd met de wind in de rug langs de geallieerde linies gedreven. De Britten sloegen terug met een chlooraanval op 25 september in Artois-Loos. Daarna gebruikten beide zijden het gas frequent.

Vanaf 1917 speelden de Britten een leidende rol in de belangrijke veldslagen: Mesen, de Derde Slag bij Ieper en Cambrai.

Hoewel de Britse linie tot 30 mijl in zee verdrongen was, hield ze ook in 1918 stand tijdens Ludendorff's eerste offensief. Het geallieerde bevel werd verenigd en de legers verstrekt. 450 tanks werden ingeschakeld en de Britten wonnen op 8 augustus de beruchte slag bij Amiens. Vervolgens speelden de Britten een belangrijke rol bij de slagen die het einde van de oorlog zouden inluiden. Ze doorbraken de Hindenburglinie en ze overwonnen alle territoria die in 1914 verloren gingen. (Roll of Honour, 2008)

723.000 mannen uit het Verenigd Koninkrijk sneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog. (Quinlan, 2005b:42)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Eigenlijk kunnen we stellen dat het vooral de Britten waren en zijn die de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog levend houden, met steeds weer nieuwe boeken en heruitgaven, memoires, romans en poëzie, met netjes onderhouden gedenktekens en herdenkingsbijeenkomsten, maar vooral met het nog steeds toenemende *battlefield tourism*. Deze interesse strekt echter wel niet verder dan plaatsen waar Britten zijn gesneuveld en waarvan de namen in het Britse collectieve geheugen zijn gegrift. (Brants & Brants, 2005:10) Deze vorm van toerisme kwam reeds snel na de oorlog tot stand en al spoedig kon men een vierdaagse *all-in*-vakantie boeken voor een paar pond. Daarmee gepaard kwam de *Guide Michelin* met Engelstalige, geïllustreerde gidsen voor de slagvelden op de proppen. (Brants & Brants, 2005:95)

Herinneren is een integrale component van het Britse militaire erfgoed, daarom ook hechten de Britten zoveel aandacht aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Quinlan omschrijft het herinneren, zoals de Britten dat doen, als stilstaan om degenen die gevallen zijn tijdens gewapende conflicten te herdenken. Het gaat dus niet om een het vieren van de oorlog of om de glorie er van te uiten. Toch moet het herinneren de mensen er aan doen denken waarom

onze voorouders vochten en waarom soldaten vandaag vechten, want vrijheid is niet vrij verkrijgbaar. (Quinlan, 2005a:IX) De idee dat deze oorlog een 'rechtvaardige oorlog' was, leeft nog steeds.

Na de oorlog beslisten de Britten om geen enkele dode te repatriëren. Het is dan ook geen toeval dat geen volk zoveel inspanningen levert om haar doden uit de Eerste Wereldoorlog te herdenken dan de Britse. Voor de Britten is Vlaanderen niet ver, daarom ook blijven ze nog steeds actief de begraafplaatsen bezoeken. Bovendien leeft in het Verenigd Koninkrijk de militaire traditie nog sterk, waardoor herinneren meer een aspect van het dagelijkse leven wordt. Ook kan het grote aantal memorialen in het Verenigd Koninkrijk zelf aan de hand van dit gegeven worden verklaard: de Britten hadden de graven van hun overledenen niet bij hen, dus zochten naar andere symbolen om ze te herdenken. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008 & Quinlan, 2005b:42)

De Britten beschouwen de Eerste Wereldoorlog nog steeds als '*the Great War*'. De Eerste Wereldoorlog is voor hen belangrijker omdat net hun tussenkomst tot de overwinning heeft geleid. Bovendien slaakte het grote Britse imperium hier haar laatste adem. In de Tweede Wereldoorlog, daarentegen, was het eerder de tussenkomst van de Verenigde Staten die beslissend is geweest. Daarom is het net die Eerste Wereldoorlog die zo belangrijk is voor de Britten. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Ook is het herdenken van de Eerste Wereldoorlog heel belangrijk voor de afzonderlijke regio's. Er bestond wel geen Schots of Welsh leger, toch was er, door de traditie, een duidelijk geografische organisatie van het leger. De eenheden waren wel duidelijk Schots, Iers of Welsh. Uitdrukking van de eigen identiteit werd binnen het Britse leger zelfs bevorderd. Schotten droegen bijvoorbeeld een eigen uniform, met een kilt. (Dendooven, 2008a:28) Men geloofde dat de beleving van de eigen identiteit een positieve invloed had op de deelname aan de krijgsverrichtingen. Het nationale gevoel binnen de verschillende regio's werd hierdoor versterkt.

Merkwaardig is ook dat men bij de Britten, net zoals bij andere *Commonwealth*-leden, voorzichtig moet zijn met het koppelen van een vredesboodschap aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. In Vlaanderen is het de laatste jaren

gemeen goed geworden om de herdenking van de Eerste wereldoorlog te liëren aan een hedendaagse vredesboodschap. De *Commonwealth War Graves Commission* verzet zich echter tegen elke vorm van politieke recuperatie van de dodenherdenking. Deze visie wordt gedeeld door de Britse publieke opinie. Men wil eenvoudigweg en piëteitsvol de tienduizenden doden die zijn gevallen herdenken ('*remembrance*') en koppelt hier geen actualiserende missie aan. In dit verband werd zelfs, op 27 maart 2003, aan een groep activisten tegen de oorlog in Irak verboden om te manifesteren op de Tyne Cot-begraafplaats. Meer nog, op 8 november 2007, gaf het CWGC geen toestemming om de voorstelling van de CD 'Seeds of Peace' te laten doorgaan. Deze voorstelling vond uiteindelijk plaats voor de ingang van de begraafplaats. (Bostyn e.a., 2007:316)

In het Verenigd Koninkrijk ontstond de herdenking van de Eerste Wereldoorlog meteen na het einde van de oorlog. Rouw en angst veroorzaakten een algemene nood aan rituelen. Bovendien waren de reacties van oud-strijders niet altijd even makkelijk in te schatten. In Frankrijk was dit al op enige schermutselingen uitgedraaid. In Duitsland betekenden zowel links als rechts een bedreiging voor de staat. Bovendien was het een manier om het verdriet te verwerken, een vorm van gezamenlijke rouw. De rituelen dienden dan ook als een vorm van legitimatie. Een retoriek kwam tot stand waarin de oorlog gezien werd als een kruistocht voor waardigheid en vrijheid. Een publieke herdenking van de oorlog, zou uiteindelijk de positie van zij die de oorlog wonnen versterken. (Gregory, 1994:10, 24) Ook uit de taal die al in de eerste jaren na de oorlog gebruikt werd tijdens herdenkingsceremonies blijkt dat patriottisme een belangrijke plaats kreeg binnen de herdenking. Christelijk idealisme werd gebruikt om dit te rechtvaardigen: morele bevrijding kon verkregen worden door contemplatie van het offeren van de doden. Het offer moest daarom als zinvol worden beschouwd. Daarom werd de dood vergeleken met de overwinning waarin ze uitmondde. Woorden als '*triumph*' en '*victory*' doken dan ook frequent op in naoorlogse ceremonies en dagbladen. (Gregory, 1994:34-37)

Ook uit de oorlogsliteratuur uit de jaren 1920 blijkt dat de doden niet langer gezien werden als dienaren van hun land en koning. Ze waren eerder martelaren geworden, die stierven voor de zonden van de wereld. (Gregory, 1994:123) Het was dus belangrijk om hun dood te rechtvaardigen. Het koppelen van een hedendaagse vredesboodschap hieraan, zou aan deze rechtvaardiging te niet doen. Men zag de oorlog immers als een 'rechtvaardige oorlog'.

Opvallend hierbij is ook dat de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in het Verenigd Koninkrijk nog steeds sterk religieus geïnspireerd is en zodoende gelieerd aan de Anglicaanse traditie. Vooral de ceremonie op *Remembrance Day*, die nog steeds grotendeels in de kerk plaats heeft, is hier een goed voorbeeld van. Ook opvallend zijn de opschriften op bijvoorbeeld memorialen, die een veel breder spectrum bestrijken dan bijvoorbeeld in Frankrijk. In Frankrijk wordt de herdenking vooral gelieerd aan het vaderland. Opschriften als '*Mort pour la France*' of '*Mort pour la Patrie*' zijn dan ook het meest legio. In het Verenigd Koninkrijk vinden we opschriften gaande van '*For king and Country*' tot '*Their Name Liveth Forever More*', '*To the Glory Of God*', '*To the immortal memory*', etc. (Gregory, 1994:205-206)

Hoewel de herdenking van de Eerste Wereldoorlog en de daarbij horende tradities meteen zeer populair waren, kregen ze ook heel wat kritiek te verduren. Vooral de nieuwe oorlogsdreiging in de jaren 1930 zorgde hiervoor. Organisaties als de *Peace Pledge Union* ontstonden (zie infra), de *White Poppy* ontstond, maar werd meteen het onderwerp van controversen (zie infra) en er verscheen heel wat kritiek in de media. De viering van Wapenstilstand stond op het spel. In 1937 hield niet iedereen zich aan de stilte. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de viering van Wapenstilstand helemaal geannuleerd. (Gregory, 1994:166-169)

Opvallend is ook dat de Britse oud-strijders, in tegenstelling tot die in Frankrijk en de Verenigde Staten, zelf weinig grip hadden op de herdenking. De Britse oud-strijders waren te weinig georganiseerd en het ontbrak hen aan overtuigingskracht. Dit bleek al snel uit het feit dat zij (*the British Legion*), in tegenstelling tot hun Franse tegenhangers, er niet in slaagden hun regering er van te overtuigen om van 11 november een nationale feestdag te maken. Waarschijnlijk is dit voor een deel te wijten aan het feit dat Britse oud-strijders zeer snel reïntegreerden in de maatschappij. Toch waren er ook heel wat oud-strijders die, omwille van een handicap die ze opliepen, veel moeilijker reïntegreerden. Wapenstilstand focuste hoe langer hoe meer, en zeker vanaf het oprichten van de *Haig Poppy Appeal*, op het lijden van die groep. Toch hadden ook een grote groep niet-gehandicapte oud-strijders het niet gemakkelijk: hoewel de meeste werk vonden, waren er in verhouding veel meer oud-strijders dan andere mannen werkloos. Dit was waarschijnlijk een gevolg van het feit dat zij

door de oorlog niet gingen studeren of geen ervaring opdeden, waardoor andere kandidaten vaak interessanter waren. Deze werkloze oud-strijders begonnen lokale associaties te vormen. Dit mondde uiteindelijk uit in straatprotesten. Wapenstilstand kreeg voor hen een wrange bijmaak en in 1921 werd publiek protest waargenomen in enkele provinciesteden. Zeker de stilte stond voor hen voor hypocrisie. Vooral de iets rijkere en te werk gestelde oud-strijders begonnen dan weer snel na het einde van de oorlog met het organiseren van dansfeesten op wapenstilstand. Deze werden soms verboden, omdat men deze ongepast achtte. Oud-strijders zagen de geijkte herdenkingsceremonies dan ook als bij uitstek burgerlijke aangelegenheden. Ze waren vooral een uiting van het niet-strijder-perspectief van de oorlog. (Gregory, 1994:51-58) Waarschijnlijk verklaart dit deels de populariteit bij de gewone burger van het herdenken van de Eerste Wereldoorlog in het Verenigd Koninkrijk.

Britten noemen Vlaanderen en Frankrijk in de context van de Eerste Wereldoorlog in één adem. Meestal spreken ze dan ook over het Westfront. Hoewel er hier heel wat Britten zijn gestorven, lijkt Vlaanderen ook voor de Britten niet echt belangrijker te zijn dan Frankrijk. Wel is het gedicht 'In Flanders Fields' van John McCrae belangrijk in het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Cressida Finch, 08/05/2008)

Tijdens de regering Thatcher werd de Eerste Wereldoorlog een onderdeel van het verplichte schoolcurriculum, met daaraan verbonden een verplicht bezoek aan de slagvelden. Dit heeft wellicht bijgedragen tot een nog groter bewustzijn bij de Engelsen van hun glorieus verleden als wereldmacht. Toch heeft dit volgens Brants en Brants weinig bijgedragen aan het besef dat de oorlog ook een Franse en een Duitse aangelegenheid was. (Brants & Brants, 2005:10)

Cultuuruitingen

Musea:

- Imperial War Museum

In 1917 richtte men het Imperial War Museum op. Heel wat objecten en documenten worden er bewaard zoals onschatbare collecties van foto's, manuscripten, boeken en kunstwerken. (Winter, 1995:80-81)

Vanaf begin 1917 begonnen vooral Charles Ffoulkes en Alfred Mond te ijveren voor de oprichting van een oorlogsmuseum. Dit terwijl de overwinning nog veraf en onvoorstelbaar was en de oorlog nog in volle gang. Ze wilden hiermee, na zware verliezen zoals deze in de slag aan de Somme in 1916, aan het publiek duidelijk maken waarom de oorlog werd gevochten. Op 5 maart 1917 gaf het kabinet van de eerste minister haar toestemming om het museum met dit doel op te richten. Met een bescheiden subsidie op zak kon het National War Museum Committee in maart van start gaan. De naam 'Imperial War Museum' werd wel pas na de oorlog in gebruik genomen. Van het begin af werd er met verschillende mediale dragers gewerkt. (Cornish, 2004:35-36)

In 1936 verhuisde het museum naar haar huidige standplaats, het voormalige Bethlem Hospitaal in Lambeth Road. (Cornish, 2004:47) Na de Tweede Wereldoorlog was het museum niet meer exclusief gewijd aan de Eerste Wereldoorlog. Later kregen ook andere gewapende conflicten een plaats in het museum. (Cornish, 2004:49)

- In het Verenigd Koninkrijk zijn er ook zes grote officiële Legermusea allen gesubsidieerd door het Ministerie voor Defensie:
  - o The Royal Naval Museum, HM Naval Base Portsmouth, Hampshire.
  - o The Royal Marines Museum, Royal Marines Eastney, Southsea, Hampshire.
  - o The Royal Navy Submarine Museum, Haslar jetty Road, Gosport, Hampshire.
  - o The Fleet Air Arm Museum, Royal Naval Air Station, Yeovilton, Somerset.
  - o The National Army Museum, Royal Hospital Road, Chelsea, Londen.
  - o The Royal Air Force Museum, Grahame Park Way, Hendon, London.

Deze musea staan in voor:

- o het verzamelen, bewaren en tentoonstellen van artikels en documenten gerelateerd aan de geschiedenis van de respectievelijke diensten;
- o het verzamelen, analyseren en publiceren van informatie gerelateerd aan de geschiedenis van de respectievelijke diensten;
- o het aanmoedigen en uitvoeren van beurzen en onderzoek naar de geschiedenis en tradities van de respectievelijke diensten en de producten hiervan toegankelijk maken door publicatie en lezingen;

- het leveren van educatief materiaal aan de gemeenschap in het bijzonder voor kinderen met het oog op het nationale curriculum;
  - het verhogen van het publieke bewustzijn van de rol en de daden van de strijdkrachten van het Verenigd Koninkrijk. (Quinlan, 2005a:190-191)
- Verder zijn er nog heel wat kleinere regionale musea en musea van regimentsassociaties die de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog levend houden.

Memorialen:

De website *United Kingdom national inventory of war memorials* lijst de oorlogsmemorialen in het Verenigd Koninkrijk op. 391 Eerste Wereldoorlog-memorialen zouden Vlaanderen noemen in de inscripties. In het totaal lijst de inventaris 37.587 Eerste Wereldoorlog-memorialen op. (United Kingdom national inventory of war memorials, 2008) Hieronder volgt een opsomming van enkele van de belangrijkste en proberen we inzicht te verschaffen in de aard van de memorialen.

- Belgian War Memorial:
Dit memoriaal is opgericht om de Britse inspanningen bij de verdediging van België te herdenken. In de herfst van 1918 richtte men in Londen een comité op onder het voorzitterschap van twee Belgische prinsessen om dit memoriaal op te richten. Sir reginald Blomfield ontwierp het memoriaal en de Belgische beeldhouwer Victor Rousseau maakte het beeldhouwwerk. Het memoriaal staat aan Victoria Embankment, Londen. De inscriptie luidt als volgt: '*To The British Nation from the grateful people of Belgium 1914-1918*'. (Quinlan, 2005b:81)
- The Cenotaph:
Sir Edwin Lutyens bouwde het *Cenotaph* in Whitehall in hartje Londen. (Winter, 1995:104) De originele schetsen voor het *Cenotaph* zijn nog steeds te bezichtigen in het Imperial War Museum. Een cenotaaf is een lege tombe. De oorsprong van dergelijk memoriaal moet worden gezocht bij de Oude Grieken. De Grieken hechten veel belang aan het begraven van hun doden, zelfs wanneer er geen lichaam ter beschikking was. Om het lichaam te vervangen bouwden de Grieken een cenotaaf. (Quinlan, 2005a:3)

Op 19 juli 1919 werd een voorlopige versie in hout en plaaster ingehuldigd. Op die dag werd een parade gehouden met vertegenwoordigers aanwezig uit de verschillende geallieerde staten. Van dan af zou het abstracte monument uitgroeien tot het symbool bij uitstek van Britse rouw. Later werd er beslist om het monument een permanent karakter te geven. (Quinlan, 2005a:3) Het permanente memoriaal werd vervaardigd in Portland-steen. Op 11 november 1920 huldigde koning George V het uiteindelijk in. Deze inhuldiging combineerde men met de begrafenis van de onbekende soldaat. (Quinlan, 2005a:7-9)

- The Unknown Warrior:

Ondanks het feit dat repatriëringen van gesneuvelden niet toegestaan waren, besloot men toch het lichaam van een onbekende soldaat in Westminster Abbey te begraven om er voor te zorgen dat er toch één graf in het Verenigd Koninkrijk zelf was. Dit zou dan symbool staan voor alle andere gesneuvelden. Om er voor te zorgen dat alle onbekende soldaten van het hele Westfront vertegenwoordigd waren, besloot men zes onbekende soldaten op te graven uit de zes belangrijkste regio's: Aisne, Somme, Arras, Cambrai, Marne en Ieper. De stoffelijke overschotten werden naar Ieper gebracht, waar een geblinddoekte officier een van de kisten koos. Op 10 november kwam de kist met het lijk aan in Dover en vervolgde haar weg naar Londen, waar ze op 11 november de stad rondging in een druk bezochte processie. Uiteindelijk kwam de kist aan in Westminster Abbey waar een begrafenisplechtigheid plaats vond. Na de plechtigheid werd het graf gedicht met aarde die samen met de kist uit Frankrijk was meegekomen. Op dezelfde dag werd in Frankrijk de onbekende soldaat onder de Arc de Triomphe begraven. Op het graf kwam een steen van Belgische zwarte marmeren uit de carrières in de buurt van Namen. (Gregory, 1994:25 & Quinlan, 2005a:16-24)

- The Scottish National War Memorial:

In 1917 besloten de Schotten dat ook hun bijdrage aan de vrijheid moest geëerd worden met een nationaal oorlogsmemoriaal. Sir Robert Lorimer ontwierp het memoriaal. Het memoriaal zou een plaats krijgen in het kasteel van Edingburgh. Deze locatie werd gekozen, omdat ze de Schotse geschiedenis ademt. Bronzen friezen van Morris en Alice Meredith Williams beelden alle mogelijk te herinneren taferelen af, ook Ieper en belangrijke gebeurtenissen in Vlaanderen. De namen van alle Schotse gesneuvelden

staan in het Book of Remembrance. Op 14 juli 1927 huldigde de Prins van Wales het memoriaal in. (Quinlan, 2005b:58)

- The Welsh National War Memorial:
Het Welsh National War Memorial staat in Cathays Park in Cardiff. Het werd opgericht om de doden van de Eerste Wereldoorlog uit Wales te herdenken. Sir Ninian Comper ontwierp het. Henry Alfred Pegram beeldhouwde de beeldhouwwerken. Een fontein is omgeven door een cirkelvormige zuilenrij. Op 12 juni 1928 huldigde de Prins van Wales het memoriaal in. (Quinlan, 2005b:59)
- The Guards Memorial:
Dit memoriaal herdenkt de gesneuvelden van de Household Division. De figuren op dit memoriaal beelden alle formaties waaruit de divisie bestond af. Boven de beelden staat een inscriptie met de namen van de formaties. Het monument zelf heeft de vorm van een cenotaaf. De Graaf van Connaught huldigde het memoriaal in op 16 oktober 1926. (Quinlan, 2005b:60)
- The Royal Artillery Memorial:
Dit memoriaal staat in Hyde Park in Londen. Het herdenkt de leden van de Royal regiment of Artillery . De Graaf van Connaught huldigde het in op 18 oktober 1925. (Quinlan, 2005b:61)
- The Rifle Brigade Memorial:
Dit memoriaal staat tegenover de Royal Mews bij Buckingham Palace in Londen. John Tweed beeldhouwde de beelden in 1925. (Quinlan, 2005b:62)
- The Royal Fusiliers Memorial:
Tijdens de Eerste wereldoorlog dienden er 195.000 mannen bij de Royal Fusiliers. Het memoriaal staat in het midden van High Holborn road in Londen. Albert Toft beeldhouwde het. Op 4 november 1922 werd het ingehuldigd. (Quinlan, 2005b:63)
- The Machine Gun Corps memorial:
Het memoriaal staat in Hyde Park in Londen. Professor Francis Derwent Wood ontwierp en beeldhouwde het monument. Op 10 mei 1925 werd het ingehuldigd. (Quinlan, 2005b:64)
- The Imperial Camel Corps Memorial:
Het memoriaal staat in de Victoria Embankment Gardens. Cecil Brown beeldhouwde het. (Quinlan, 2005b:65)

- The 24th Infantry Division Memorial:
Op 4 oktober 1924 werd dit memoriaal ingehuldigd in Battersea Park. (Quinlan, 2005b:66-67)
- The Fovant Badges:
In de buurt van Fovant in Wiltshire werd tijdens de oorlog een kamp opgericht. Duizenden Britten en soldaten van overzee leefden een tijd in het kamp. Verschillende soldaten stierven in deze kampen onder andere door ziekte. Om hen eer te betonen kerfden hun collega's het insigne van de dode in de heuvels rond het kamp: de Fovant Badges. De meeste daarvan zijn door de tijd weggewist. Sommige zijn echter nog steeds te bezichtigen vanuit de lucht. (Quinlan, 2005b:68 & Fovant Badges, 2008)
- Crich Stand:
Dit monument werd ingehuldigd in Derby op 6 augustus 1923. Het Sherwood Forester, dat van daar afkomstig was, verloor heel wat manschappen tijdens de oorlog. Daarom wilde men een memoriaal voor hen oprichten. Het werd een vuurtoren die iedere nacht schijnt om degene die gevallen zijn in alle oorlogen te gedenken. (Quinlan, 2005b:83)
- The Cavalery Memorial:
Dit memoriaal staat in Hyde Park, Londen. Sir John Burnet ontwierp het memoriaal dat op 21 mei 1924 ingehuldigd werd. (Quinlan, 2005b:84)
- Dr. Brighton's Indian Patients:
Indische gewonden werden tijdens de oorlog overgebracht naar Brighton om verzorgd te worden. Op 1 februari 1921 huldigde de prins van Wales op die plaats een monument in voor gesneuvelde Indische soldaten. (Quinlan, 2005b:85)
- The Response:
Dit memoriaal herdenkt de bijdrage van de Northumberland Fusiliers. Het staat aan Barras Bridge, Newcastle upon Tyne en werd in 1923 ingehuldigd door de Pring van Wales. (Quinlan, 2005b:87)
- The Colne War Memorial:
Het memoriaal herdenkt de doden van Colne in Lancashire en neemt de vorm aan van een colonnade. Op 11 november 1930 werd het ingehuldigd. (Quinlan, 2005b:88)
- The Aberdeen War Memorial:
Dit monument herdenkt de doden van Aberdeen. Het gaat om een *Memorial Hall* en een *Hall of Remembrance* die een uitbreiding vormen van

- de stedelijke kunstgalerie. Koning George V huldigde het monument in op 29 september 1925. (Quinlan, 2005b:89)
- The Lewis War Memorial:
Dit memoriaal herdenkt de doden van het eiland Lewis. Het memoriaal neemt de vorm aan van een Schotse toren van een baron. Op 5 september 1924 werd de toren ingehuldigd. (Quinlan, 2005b:90)
  - The Bearsden War Memorial:
Dit memoriaal herdenkt de doden van Bearsden, Glasgow. Op 10 mei 1924 werd het ingehuldigd. (Quinlan, 2005b:91)
  - Het Mobbs Memoriaal: Edgar Roberts Mobbs was erg populair in het Verenigd Koninkrijk. Hij was Luitenant-kolonel en speelde rugby in de Engelse Nationale ploeg. Hij sneuvelde tijdens de Slag bij Passendale. Hij kreeg een monument: ter herinnering aan een groot en moedig soldaat-sporter. Het monument werd in juli 1921 ingehuldigd en stond oorspronkelijk op de markt van Northampton. In 1937 werd het verplaatst naar de Memorial Garden, waar het nu nog staat. (Bostyn, 2007:32-33)
  - University War Memorial van de Universiteit van Birmingham: dit memoriaal staat in de Aston Web Building van de Universiteit van Birmingham. Het bestaat uit drie panelen uit licht bruine marmer, waarin de namen van de doden gegraveerd zijn. Het memoriaal werd ontworpen door Sir Aston Webb en gemaakt door Farmer & Bindley uit Londen. Op 8 oktober 1922 werd het monument ingehuldigd. (Winter, 1995:81)
  - Memorialen die bijzondere individuen herdenken: in het Verenigd Koninkrijk staan ook heel wat memorialen in de vorm van standbeelden die de bijdrage van belangrijke individuen aan de oorlog herdenken, enkele voorbeelden:
    - o Maarschalk Ferdinand Foch, Lower, Grosvenor Garden, Londen.
    - o Field Marshal Earl Haig, Whitehall, Londen.
    - o Edith Cavell, Norwich en Trafalgar Square, Londen.
  - Memorialen van organisaties: ook zijn er een aantal bekende monumenten van organisaties die de bijdrage aan de Eerste Wereldoorlog van leden gedenken, onder andere:
    - o The Londen Zoo War Memorial: regents Park, Londen. Herdenkt de bijdrage van de Zoological Society. (Quinlan, 2005b:92)

- The National Liberal Club War Memorial: herdenkt de bijdrage van de permanente staf van de National Liberal Club in Londen. (Quinlan, 2005b:93)
  - The London Hop Trade War Memorial: Borough High Street, Londen, het herdenkt de 34 gesneuvelde hophandelaars. (Quinlan, 2005b:94)
- Tijdens de Eerste Wereldoorlog sneuvelden ook 18.957 Britse treinwerkers. Deze worden herdacht in meer dan 60 stations, op verschillende manieren. Zo herdenkt de *Victory Arch* in *Waterloo Station*, Londen, de doden van de South Western Railway Compagny. Andere bekende memorialen in stations zijn onder andere de Great Central Railway Memorial in Sheffield en de Great Eastern Railway Staff War Memorial in Liverpool Street Station in Londen. Verder bestaat in het Verenigd Koninkrijk de traditie om treinlocomotieven een naam te geven. Vroeger ging het meestal om namen van spoorwegpersoonlijkheden, locaties of klassieke helden. Na de Eerste Wereldoorlog zag men een toename van locomotieven met militaire namen. Sommige compagnieën hadden zelfs memoriaal locomotieven die hun doden herdachten. Ook waren er locomotieven met namen als Ypres en Zeebrugge. (Quinlan, 2005b:96-101)
- Na de oorlog werden er ook spontaan straatmemorialen opgericht. Deze herdenken de gesneuvelden afkomstig uit de desbetreffende straat. Het aantal hiervan is dan ook zeer uitgebreid. (Quinlan, 2005b:102) Verder heeft bijna elk dorp zijn eigen memoriaal.
- In het Verenigd Koninkrijk was glas-in-lood sinds de 19de eeuw een traditionele techniek voor het herdenken. Heel wat van de fijnste glas-in-lood-ramen in Britse kerken dateren van in de Eerste Wereldoorlog. Zo is er bijvoorbeeld de 'Armistice Window' in de St. Michael and All Angels kerk in Bugbrooke, Northants. (Quinlan, 2005b:104)
- Verder zijn er ook nog heel wat *Rolls of Honour*. Deze werden samengesteld door verenigingen, scholen, steden, brouwerijen, banken, etc. (Quinlan, 2005b:105)
- Ondertussen worden er in het Verenigd Koninkrijk ook heel wat oorlogsmemorialen gedigitaliseerd. Het gaat dan voornamelijk om een digitaal register van de namen van gesneuvelden op een bepaald oorlogsmemoriaal. Een goed voorbeeld is het University of Birmingham

Virtual War Memorial,
<http://www.firstworldwar.bham.ac.uk/memorial/ww1/intro.htm>. Dit lijst de namen op die ook terug te vinden zijn op het University War Memorial. Op deze Universiteit is er een *Centre for First World War studies*. (Centre for First World War Studies, 2008)

Literatuur:

In het Verenigd Koninkrijk bestaat er heel wat literatuur die herinnert aan de Eerste Wereldoorlog. Enkele gekende voorbeelden zijn:

- Rudyard Kipling 'En-dor': dit gedicht schreef de dichter naar aanleiding van de dood van zijn zoon. Hij refereert naar het boek van Samuel, waarin Saul de heks van En-dor vraagt om de geest van Samuel op te roepen. Hiermee begaat Saul een zware zonde, waardoor hij sterft in een veldslag. (Winter, 1995:72)
- Rudyard Kipling 'The Gardner': een kortverhaal waarin de schrijver het verhaal van Helen Turrell vertelt. Het ongewenste kind van haar broer werd door haar opgevoed, maar hij sneuvelde tijdens de oorlog. Later ging ze zijn graf zoeken in Frankrijk. (Winter, 1995:72-73)
- Rudyard Kipling 'The Madonna of the trenches': het verhaal van een soldaat die gek werd na de oorlog omdat hij in de loopgraven de geest had ontmoet van iemand die later reeds dood bleek te zijn. (Winter, 1995:73)
- George Bernard Shaw: Shaw werd in Dublin geboren, maar verhuisde op zijn 20ste, in 1879, naar Londen. Hij werd vooral bekend als toneelschrijver. In 1925 ontving hij de Nobelprijs voor literatuur. Bij het uitbreken van de oorlog in 1914 was hij 57 en had al een uitgebreid oeuvre uitgebouwd. Hij was niet vies van controversie. Zo schreef hij in 'Commonsense about the war' dat, wanneer de Britten echt bezorgd waren geweest om de Belgen ze wel sneller zouden geprotesteerd hebben en meteen de doortocht van de Duitsers zouden stopgezet hebben. De Britse interventie was volgens hem enkel gegrond op imperiale motieven. In 'Heartbreak House' beschreef hij op een droomachtige toon zijn afschuw voor de oorlog en de onmogelijkheid voor burgers om de natuur van de catastrofe die was neergedaald te begrijpen. (Winter, 1995:191-197)
- Ook moderne literatuur herinnert nog steeds soms aan de oorlog, bijvoorbeeld 'Birdsong' van Sebastian Faulk, London, 1993 en 'Regeneration trilogy' van Pat Barker, London, 1996.

Schilderkunst:

Ook heel wat schilderijen zijn geïnspireerd op de Eerste Wereldoorlog. Hieronder volgen enkele voorbeelden:

- Paul Nash 'The Menin Road', 'The Ypres Salient at Night', etc.
Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog meldde Nash zich aan bij de Artists' Rifles en werd naar het Westfront gestuurd. Enkele dagen voor het Ieperse offensief in 1917 werd hij gewond en mocht hij terug naar huis. Tijdens het recupereren in Londen werkte hij aan een reeks tekeningen over de oorlog. Het War Propaganda Bureau rekruteerde Nash, na een tentoonstelling van deze tekeningen, als officieel oorlogskunstenaar. In november 1917 keerde hij terug naar het Westfront waar zijn eerste tekeningen omgezet werden in olieverfschilderijen. Nash was bovendien een pionier van het modernisme in Groot-Brittannië. (Wikipedia, 2008)
- Stanley Spencer 'Resurrection of the soldiers': deze cyclus van fresco's werd gerealiseerd in een speciaal doorvoor opgerichte kapel in Burghclere en toont scènes uit de oorlog uit Beaufort en Macedonië, dus niet uit Vlaanderen. (Winter, 1995:167-169)
- Will Longstaff 'Menin gate at Midnight'

Films:

Enkele bekende films herinneren aan de Eerste Wereldoorlog. We denken hierbij aan 'Paths of Glory' van Stanley Kubrick (1957), 'King and country' van Joseph Losey (1964), 'Oh! What a lovely war!' van Richard Attenborough (1969)

Ceremonies en tradities

- *Remembrance Sunday*
De eerste nationale *remembrance*-ceremonie, die de Britten nu nog als dusdanig zouden erkennen, vond plaats op wapenstilstand 1920. Op die dag was er een hulding van het Cenotaph en het graf van de onbekende soldaat. De formule bleef tot op de dag van vandaag nagenoeg ongewijzigd. Ook houdt men twee minuten stilte. Omdat wapenstilstand niet altijd op een zondag viel, werden er, zowel op de dag zelf als op de dichtstbijzijnde zondag, allerhande ceremonies georganiseerd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd

Remembrance Day niet gevierd. In 1945 viel wapenstilstand op een zondag en in 1946 besliste eerste minister Attlee uiteindelijk om *Remembrance Day* te vieren op de zondag dichtst bij wapenstilstand. Van dan af zouden de doden uit beide wereldoorlogen op deze dag herdacht worden. De ceremonie die plaatsvindt, is van minuut tot minuut georchestreerd en verloopt steeds op dezelfde manier. Het hoogtepunt vindt plaats wanneer de koningin de krans legt bij het *Cenotaph*. Nadien leggen ook andere leden van de koninklijke familie kransen. (Quinlan, 2005a:25-40)

De Nationale Ceremonie bij het *Cenotaph* is georganiseerd door het *Departement of Constitutional Affairs* in samenwerking met de koninklijke familie, de Bisshop van Londen, de *Royal British Legion*, de *Metropolitan Police*, de *Royal Parks Police*, MOD, de *St. John Ambulance Brigade*, *GOC London District*, de *Foreign and Commonwealth Office* en het *Departement for Culture, Media and Sport*. (Quinlan, 2005a:45)

Op deze dag worden op veel kleinere schaal ook allerhande andere ceremonies gehouden bij kleinere memorialen. Deze worden meestal georganiseerd door de lokale autoriteiten in samenwerking met de *Royal British Legion*. Meestal worden er kransen gelegd bij het lokale memoriaal en wordt er daarna een plechtigheid gehouden in de kerk. (Quinlan, 2005a:46)

- De twee minuten stilte die steeds op 11 november om 11 uur wordt ingericht, is algemeen. Iedereen en overal is 2 minuten stil. Deze traditie werd op 5 november 1919 goedgekeurd door het Oorlogskabinet. Op 7 november werd de vraag tot 2 minuten stilte in alle dagbladen gepubliceerd. (Gregory, 1994:10-11)
- In *Westminster Abbey* in Londen, steekt de deken van Westminster meestal op 8 november de Belgische en de Britse toortsen van herinnering aan bij het graf van de onbekende soldaat. De Belgische Ambassadeur is steeds bij deze ceremonie aanwezig. Dan start een pelgrimstocht naar Brussel waar op 11 november de Belgische koning aan het Brusselse monument van de onbekende soldaat de eeuwige vlam heraansteekt. Daarna wordt de pelgrimstocht verder gezet naar verschillende memorialen in België om ten slotte te eindigen bij de Menenpoort in Ieper. (Quinlan, 2005a:25)
- *The Royal British Legion Festival of Remembrance*:
De *Royal British Legion* organiseert elk jaar, de avond voor *Remembrance Sunday*, in de Albert Hall, Kensington Gore in Londen een festival om degene die het ultieme offer hebben gegeven voor hun vaderland te herdenken. Het

festival is live te horen en te zien op BBC-radio en -TV. In 1927 organiseerde men het festival voor het eerst. Algauw werd het een van de vaste waarde van *Remembrancetide* (de dagen voor en rond wapenstilstand). De koninklijke familie, vooraanstaande politici, veteranen en een breed publiek wonen het festival bij. De avond verloopt volgens een vast stramien met vooral muzikale stukken. Naar het einde toe worden er duizenden klapprozen vanaf het plafond naar beneden gelaten, terwijl het publiek twee minuten stilte houdt. Naast vele andere muzikale stukken, krijgt ook bijvoorbeeld de *Last Post* een plaats. (Quinlan, 2005a:64)

- *The Poppy Appeal*:
Zie infra onder *Royal British Legion*.

Andere

Ook zien we in het Verenigd Koninkrijk cultuuruitingen van heel andere aard, zoals sportevenementen, die gebeurtenissen uit de Eerste Wereldoorlog herdenken.

- Mobs Memorial Match: Edgar Roberts Mobbs was erg populair in het Verenigd Koninkrijk. Hij was Luitenant-Kolonel en speelde rugby in de Engelse Nationale ploeg. Hij sneuvelde tijdens de Slag bij Passendale. Op 10 februari 1921 speelde men voor het eerst een Mobbs Memorial Match. Deze wedstrijd groeide uit tot een jaarlijkse traditie die nu nog bestaat. (Bostyn, e.a., 2007:32-33)

Organisaties

- *The Royal British Legion*

Vanaf 1916 ontstonden er in het Verenigd Koninkrijk verschillende oud-strijdersorganisaties. (Quinlan, 2005a:54-56) In 1921 richtte men de *Legion* op om de verschillende oud-strijdersorganisaties een stem te geven. De meer dan 380.000 leden die de organisatie nog steeds telt, zorgen er voor dat deze stem nog steeds gehoord blijft. Hoewel de noden van de oud-strijders doorheen de jaren veranderden, blijft de *Legion* bereid om hun welbelevens, hun interesses en hun herinnering te verzekeren. De *Legion* voorziet dan ook in financiële, sociale

en emotionele bijstand aan oud-strijders en hun erfgenamen. (The British Legion, 2008)

De *Legion* draagt volgende waarden uit:

- Reflectie: door het herdenken van verliezen in de strijd naar vrijheid in het verleden.
- Hoop: door het herinneren van het verleden, krijgt een nieuwe generatie de kans op een betere toekomst.
- Kameraadschap: door gedeelde ervaringen en onderlinge bijstand.
- Onbaatzuchtigheid: door anderen eerst te plaatsen.
- Gedienschtigheid: door degene bij te staan die het nodig hebben. (The British Legion, 2008)

Jaarlijks staat de *British Legion* in voor de *Poppy Appeal*:

Op wapenstilstand ontstond een van de meest gedragen en universeel gerespecteerde liefdadigheidsacties in de Britse geschiedenis: *the Poppy Appeal*. (Gregory, 1994:93)

Naar aanleiding van het gedicht '*In Flanders'Fields*' van de Canadese John McCrea ontstond de traditie van de jaarlijkse verkoop van klaprozen ten voordele van oud-strijders. (zie infra: Canada)

In 1920 ging Majoor George Howson naar de Legion met de idee om artificiële klaprozen te vervaardigen om gehandicapte oud-strijders bij te staan. In Zuid-Oost Londen aan de Old Kent Road werd een eerste *British Legion Poppy Factory* gebouwd. Het nam vijf oud-strijders aan om zaken gelieerd aan de herdenking te vervaardigen. Nu stelt de *Royal British Legion Poppy Factory* in Richmand te Surrey heel wat gehandicapten te werk om klaprozen, kransen en andere zaken gelieerd aan de *Poppy Appeal* te vervaardigen, 70 % van de werknemers hebben een lichamelijke beperking. (Quinlan, 2005a:60) De eerste *Poppy Appeal* vond plaats op 11 november 1921. (The Royal British Legion, 2008) Tegen 1930 aan, was de *Poppy Appeal* volledig geïntegreerd in het Britse leven. Men kon rekenen op 250.000 vrijwilligers voor de verkoop. Deze was wel, tot aan de Tweede Wereldoorlog, een vrijwel exclusief vrouwelijke aangelegenheid. (Gregory, 1994:111)

De klaprozen worden meestal vanaf 1 november verkocht en gedragen. Rond die periode zijn de klaprozen bijna overal terug te vinden: in taxi's, alle TV-presentatoren dragen ze, ze staan op de voorpagina's van de kranten, etc. De klaprozen zijn dan ook nog steeds zeer belangrijk. Zo droeg de BBC

nieuwslezeres Fiona Bruce op 5 november 2005 bij het begin van het nieuws van tien uur geen klaproos. Middenin het nieuws was de klaproos plots als bij wonder verschenen. Alle dagbladen schreven er over. Dit wijst op het grote belang dat aan de klaproos wordt toegekend. (Quinlan, 2005a:61)

Jaarlijks zorgt de *Poppy Appeal* voor een opbrengst van bijna 25 miljoen pond. (The Royal British Legion, 2008)

Poppy Travel is een departement van de *Royal British Legion*. Het organiseert pelgrimages naar oorlogsgraven en memorialen van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Ze staan open voor eenieder die wenst deel te nemen. In 1985 werd ook de *War Widows Grant-in-Aid Scheme* in het leven geroepen. Oorlogsweduwen kunnen via deze weg financiële steun krijgen om het graf van hun man te bezoeken. (Quinlan, 2005a:65 & Poppy Travel, 2008)

- De *Peace Pledge Union* en de *White Poppies*:

In 1883 reeds ontstond de *Women's Co-operative Guild*. In 1914 namen ze deel aan een internationaal vrouwencongres in Den Haag dat zich helemaal tegen de oorlog keerde. Van dan af maakte de *Guild* deel uit van de vredesbeweging. Deze opperde reeds in 1926 om de klaprozen van de *Royal British Legion* te voorzien van het opschrift '*No more war*' in plaats van '*Haig Fund*'. Hoe de discussies op dat moment verliepen, is niet helemaal bekend. De *Legion* stond dit alleszins niet toe. In 1933 besloot de *Women's Co-operative Guild* daarom een eigen witte klaproos te ontwerpen met het opschrift '*No more war*'. Deze verschenen voor het eerst op wapenstilstand 1933. De *Guild* benadrukte dat ze hiermee geenszins degenen die sneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog wilden beledigen. Het volgende jaar stapte de *Peace Pledge Union* mee in de distributie van de witte klaprozen, later nam het de jaarlijkse promotie er van over. (Peace Pledge Union, 2008)

De witte klaproos is steeds, maar zeker in de eerste jaren, controversieel geweest. Dit wijst opnieuw op de gevoeligheid van de Britten om de herinnering van de Eerste Wereldoorlog te liëren aan een actuele vredesboodschap. Toch blijft de witte klaproos elk jaar opnieuw verschijnen.

In 1988 vroeg de *Peace Pledge Union* opnieuw aan de *Royal British Legion* om de productie en verspreiding van de witte klaprozen over te nemen, maar ze weigerden opnieuw. (Quinlan, 2005a:63)

- *War Memorials Trust:*

Deze organisatie wil alle oorlogsmemorialen in het Verenigd Koninkrijk beschermen en conserveren. Daarbij tracht ze samen te werken met andere organisaties, zowel op lokaal als op nationaal niveau. De *War Memorials Trust* is een onafhankelijke geregistreerde organisatie en is volledig afhankelijk van vrijwillige bijdragen.

De belangrijkste doelstellingen van de organisatie zijn:

1. het monitoren van de toestand van de oorlogsmemorialen en het aanmoedigen van de bescherming en conservatie er van, wanneer noodzakelijk;
2. het leveren van expertadvies aan degene betrokken bij projecten met oorlogsmemorialen en het verlenen van beurzen voor conservatieprojecten voor oorlogsmemorialen;
3. het werken naar andere organisaties toe om ze aan te moedigen om hun verantwoordelijkheid ten opzichte van oorlogsmemorialen aan te gaan en om hen te laten erkennen dat er nood is aan het herstellen en repareren van deze memorialen;
4. het opbouwen van een groter begrip van het oorlogserfgoed en het verhogen van het bewustzijn voor het conserveren van oorlogsmemorialen. (War Memorials Trust, 2008)

- *The National Battlefields Memorial Committee:*

Naar het einde van 1919 toe drong Winston Churchill er op aan een comité op te richten dat memorialen zou oprichten op de voor de Britten belangrijkste slagvelden, zoals Ieper, de Somme, Gallipoli, Arras, Bergen en Jerusalem. Dit resulteerde in de oprichting van de *National Battlefields Memorial Committee*. Onder andere de Menenpoort werd door dit comité opgericht. (Quinlan, 2005b:108)

Ook bieden verschillende universiteiten in het Verenigd Koninkrijk *First World War studies* aan. Zo is er aan de Universiteit van Birmingham bijvoorbeeld een *Centre for First World War Studies*. (Centre for First World War Studies, 2008)

De voormalige Britse kolonies

De Britten beseften reeds snel dat versterking uit de kolonies nodig was om de oorlog te winnen. Op 5 augustus 1914 reeds, besloot de krijgsraad om een Indische divisie naar Egypte te sturen en een cavalerieparade en een extra divisie klaar te houden voor overzee. Op 28 augustus besliste men deze eenheden naar Marseille te verplaatsen. Op 26 september 1914 kwamen de eerste Indische soldaten aan in Frankrijk. De pers besprak en waardeerde hun inzet in de oorlog uitvoerig. Vanaf 1915 verschoof de Britse aandacht echter naar Afrika. In mei 1916 eiste Churchill in het Lagerhuis de opleiding van Afrikaanse eenheden en 10 tot 12 Indische divisies om in te zetten in Europa. (Koller, 2008:15)

De Britten waren echter niet ontdaan van enige vooroordelen. Ze gingen er van uit dat blanken bovenaan de civilisatieladder stonden, zwarten onderaan en Indiërs daar ergens tussenin. Bovendien waren er oorlogszuchtige en niet-oorlogszuchtige rassen. Zo werden er bijvoorbeeld aan de Maori krijgseigenschappen toegeschreven. Omdat er ook in Afrika dergelijke oorlogszuchtige rassen leefden, moest er daar ook worden gerekruteerd. Zo werd er geargumenteed dat Zoeloes en Basotho's zich te krijgstechnieken zeer snel zouden eigen maken. Uiteraard moesten deze wel onder strenge leiding van blanken staan. Toch was er ook tegenstand: uit humanitaire overwegingen, uit imperialistische overwegingen (angst voor opstanden achteraf) en uit militaire overwegingen (twijfel over de waarde van Afrikaanse troepen in een Europese oorlog). Belangrijker nog was de tegenstand in de kolonies zelf. Vrijwel alle gouverneurs waren tegen rekrutering, omdat ze de tegenstand van de bevolking duidelijk voelden. In mei 1917 wees generaal Smuts, de Zuid-Afrikaanse afgevaardigde in het oorlogskabinet, zelfs op het gevaar voor de imperiale macht wanneer de zwarten wapens zouden dragen. (Koller, 2008:17-18)

De Britse kolonies waren meteen ook in oorlog wanneer Groot-Brittannië in de oorlog stapte. Toch werden de kolonies niet verplicht troepen te sturen. De troepen zijn vrijwillig gekomen (meestal ging het dan ook om eerste of tweede generatie emigranten). In een eerste fase mengde men militairen uit de kolonies met Britse militairen. Later besepte men dat het opkomende nationalisme in de kolonies kon worden gebruikt als een sterkte en wanneer er troepen uit Australië en Nieuw-Zeeland kwamen, werden de ANZAC (Australian and New Zealand Army Corps)-troepen opgericht. Dit versterkte het nationalisme en heeft uiteindelijk geleid tot het uiteenvallen van het Britse rijk. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Ierland

Beknopte historiek deelname

De situatie van de Ieren tijdens de Eerste Wereldoorlog was eerder complex. Het burgeroorlog brak vlak na het begin van de Eerste Wereldoorlog uit. In Vlaanderen vochten protestanten en katholieken zij aan zij. De Unionisten stelden zich meteen kandidaat en vormden vrijwillig de 36ste *Ulster Division*. Daarnaast was er ook de 16de *Irish Division*. Hierbij meldden nogal wat gematigde nationalistinnen zich vrijwillig. Dit gebeurde naar aanleiding van de oproep van John Redmond, de leider van de nationalistische partij, op 20 september 1914, die dacht dat hun inspanningen na de oorlog zouden worden beloond met zelfbestuur. Verder dienden er al een 20.000 Ieren in het reguliere Britse leger en waren er een 30.000-tal eerste lijnsreservisten, wanneer de Britten in 1914 de oorlog aan Duitsland verklaarden. Tijdens de oorlog schreven nog heel wat Ieren zich in in Ierse regimenten zoals de *Irish Guards*, de *London (Irish)*, de *Tyneside Battalions* of de *Northumberland Fusiliers* en de *1st/8th (Irish) Kings Liverpool Regiment*. Andere schreven zich in in andere Engelse, Schotse of Welshe regimenten. Ierse vrouwen dienden als verpleegsters in het *Voluntary Aid Detachment*. Immigranten schreven zich in in de legers van Australië, Nieuw-Zeeland, Canada, Zuid-Afrika en de Verenigde Staten. In tegenstelling tot andere Europese strijdkrachten steunde het Britse leger op vrijwillige participatie. In 1916 werd de dienstplicht toch ingevoerd, maar niet in Ierland. (Departement of the Taoiseach, 2008:1-3)

De Ieren die reeds voor de oorlog in dienst waren bij het Britse leger vochten al van bij het begin van de oorlog in Vlaanderen. De Duitsers namen Ieren krijgsgevangen en deze gingen naar een kamp in Limburg. In mei 1915 leden de *2nd Royal Dublin Fusiliers* zware verliezen, wanneer de Duitsers tijdens de Tweede slag bij Ieper gifgas gebruikten in de buurt van Sint-Juliaan. Het bataljon bestond op 24 mei 's ochtends nog uit 666 mannen, 's avonds waren er nog 21 mannen over. (Departement of the Taoiseach, 2008:1-6)

Het aantal doden en gewonden bleef stijgen. Toch traiden Ierse vrijwilligers verder. Wanneer de paasopstanden (24-30 april 1916) uitbraken, zette men ze

plots in eigen land in. Verder in 1916 vochten de Ieren voornamelijk aan de Somme. De Slag aan de Somme is dan ook belangrijk voor de Ieren. In 2006 werd deze herdacht. In juni 1917 kwamen ze weer naar Vlaanderen. De 16de en de 36ste divisie namen samen Wijtschate in tijdens een goed geplande aanval op *Messines Ridge*. Willie Redmond, de broer van John, sneuvelde tijdens de aanval. In juli volgde de derde slag bij Ieper of de slag bij Passendale. Op 31 juli nam de 36ste divisie deel aan de openingsaanval ten oosten van Ieper. De hevige regen, die een maand voortduurde, maakte de gevechten vrijwel onmogelijk. Toch maakten beide Ierse divisies vooruitgang. Ze raakten tot Langemark op 16 augustus. De 36ste divisie telde 3585 doden en gewonden en de 16de 4231. Daarna speelde ze tijdens het eindoffensief vooral een rol in de Somme. (Departement of the Taoiseach, 2008:1-6)

Wanneer de soldaten huiswaarts keerden, troffen ze een veranderd politiek klimaat aan. In december 1918 brak Sinn Fein ook door buiten de traditionele Unionistische regio's. Het zuiden vergat de offers van de oorlog. De verliezen aan de Somme werden echter deel van het Noord-Ierse erfgoed. Sommige oudstrijders gingen bij het IRA. Op 12 juni werden de regimenten die gerecriteerd werden in het onafhankelijke Ierland, ontbonden. (Departement of the Taoiseach, 2008:9)

Er bestaat geen eensgezindheid over het totaal aantal Ierse soldaten dat diende in het Britse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. Keith Jeffery schat 210.000. Er bestaat een consensus dat er minsten 35.000 doden zouden gevallen zijn, toch geeft het Nationaal Oorlogsmemoriaal 49.400 aan. (Departement of the Taoiseach, 2008:10)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Na de Paasopstand in 1916 in Dublin en de daaropvolgende repressie door de Britten radicaliseerde de bevolking. Meer en meer Ieren aanzagen de katholieke Ierse soldaten als landsverraders. Hun bijdrage aan de oorlog werd dan ook lange tijd ontkend. Weinig Ieren zijn zich dan ook ten volle bewust van de bijdrage die de Ieren leverden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Na de onafhankelijkheid werd de Ierse bijdrage zelfs een tijd lang niet onderwezen.

De laatste jaren lijkt de herdenking van de Ierse inspanningen tijdens de Eerste Wereldoorlog echter terug opgehaald te worden in het teken van het reconciliatieproces. Unionisten en nationalistenvochten tijdens de oorlog immers zij aan zij of zoals Bryan Cooper van de 10de Ierse divisie het verwoordde: *'the bond of common service and common sacrifice proved so strong and enduring that Catholic and Protestant, Unionist and Nationalist, lived and fought and died side by side like brothers'*. (The Royal Dublin Fusiliers Association, 2008)

Een van de laatste monumenten aan het Westelijke front opgericht is dan ook niet voor niets een monument dat de bijdrage van alle Ieren, zowel uit Noord als Zuid, wil eren. Het monument is het *'Island of Ireland Peace Park'*. (Dendooven, 2008a:28-29)

Sean Connolly, de secretaris van de *Royal Dublin Fusiliers Association*, bevestigt deze vaststelling. Tot ongeveer tien jaar geleden negeerde Ierland de inspanningen van Ieren tijdens de Eerste Wereldoorlog grotendeels. Bertie Ahern, de voormalige eerste minister, was persoonlijk geïnteresseerd in de Eerste Wereldoorlog en rakettede het thema op. Ook de nieuwe eerste minister, Mary McAleese, wil de mensen die dienden de erkenning geven die ze verdienen. Vroeger wilden enkel de Unionisten de oorlog herdenken en zij focusten uiteraard op de inspanningen van de 36ste Ulster Divisie. Nu is dit veranderd en alle delen van Ierland zullen bereid zijn om de 100ste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog te gedenken. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008) Ook Professor Keith Jeffery bevestigt dit. Het thema van de verliezen en de opoffering van alle Ierse gemeenschappen tijdens de Eerste Wereldoorlog gebruikt men vrij actief in het reconciliatieproces. Enkel sommige zeer extreme republikeinen willen zich nog steeds verzetten tegen elke vorm van herinnering die ook maar enigszins gelieerd is aan 'Brits militarisme', maar over het algemeen nemen zowel Unionisten als Republikeinen over heel het eiland deel aan herdenkingsceremonies. (e-mail van Keith Jeffery, 17/05/2008)

Tot enkele jaren geleden was de bevolking dus zo goed als niet op de hoogte van de betrokkenheid van Ieren bij de Eerste Wereldoorlog. Daar komt stilaan verandering in, maar er is nog heel wat werk aan de winkel. Heel wat burgers weten dus ook niet dat hun voorvaders in Vlaanderen vochten. In Ierland zou er wel een nieuwe interesse bestaan voor familiegeschiedenis. Dit heeft er toe geleid dat verschillende mensen ontdekten dat hun voorouders vochten en stierven in Vlaanderen, maar dat hun inspanningen geen deel uitmaakten van de gangbare

nationale geschiedenis. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008) Toch is het nog steeds minder bekend dat Ieren vochten in Vlaanderen dan dat ze vochten in Frankrijk. Op een Iers memoriaal gewijd aan de schrijver Francis Ledwidge, die stierf in het Vlaamse dorpje Boezinge, staat 'killed in France'. Wanneer de fout aan het licht kwam, vonden de financiers van het memoriaal het 'te moeilijk' om dit aan te passen. (e-mail van Keith Jeffery, 17/05/2008)

Cultuuruitingen

- Irish National War Memorial Gardens:
De tuinen aan Islandbridge werden gewijd aan 49.400 Ierse soldaten die stierven tijdens de Eerste Wereldoorlog. Sir Edwin Luytens ontwierp de tuinen. De tuinen nemen een oppervlak in van om en bij de acht hectaren. In 1919 besloot een comité samengesteld uit leden uit heel Ierland om dit memoriaal op te richten. Tussen 1933 en 1939 voerden oud-strijders de werken uit. 50% van hen had gediend in Britse troepen en 50 % bij het Irish National Army. (Departement of the Taoiseach, 2008:20)
- Island of Ireland Peace Park: monument dat op 11 november 1998 te Mesen werd ingehuldigd door de Britse koningin Elisabeth II en de Ierse presidente Mary McAleese. Het monument wil er voor alle Ieren zijn, dus zowel katholiek als protestant. (Dendooven, 2008a:28-29)
- Op zaterdag 1 juli 2006 werd de 90ste verjaardag van de slag aan de Somme uitgebreid gevierd aan het Irish National War Memorial Park. (Departement of the Taoiseach, 2008:3)
- In juli vieren de Ieren elk jaar de *National Day of Commemoration*. Deze herinnert wel de gesneuvelden uit alle oorlogen waaraan de Ieren deelnamen. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008)
- W.B. Yeats schreef enkele gedichten over de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008)
- Sean O'Casey maakte het toneelstuk 'The Silver Tassie' over de Eerste Wereldoorlog. Het Nationaal Theater verwierp het stuk, dit veroorzaakte heel wat controverse. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008)
- Patrick McGill schreef verschillende boeken over zijn ervaring tijdens de oorlog. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008)

- De *Irish War Memorials*-website lijst alle Ierse oorlogsmemorialen op. Net zoals in het Verenigd Koninkrijk, bestaan er in Ierland memorialen voor personen, organisaties, eenheden, etc. Ze komen voor als standbeelden, monumenten, plaquettes, glasramen, etc. Volgende lijst geeft de memorialen weer gerelateerd aan de Eerste Wereldoorlog:

Memorial name	Site	County
Stevenson Memorial	Carnmoney, Church of the Holy Evangelists	Antrim
Great War Memorial	Carnmoney, Church of the Holy Evangelists	Antrim
War Memorial	Lisburn	Antrim
Carlow Great War Memorial	Leighlinbridge Memorial Garden	Carlow
Lusitania Memorial	Cobh, Old Church Cemetery	Cork
Screen Wall Memorial	Fermoy Military Cemetery	Cork
Great War Memorial	Fermoy, Abercrombie Place	Cork
Connaught Rangers Memorial	Kinsale, Old Abbey Graveyard	Cork
Great War Memorial	Kinsale, St. Multose's Church	Cork
Great War Memorial	Mallow, St. James's Church	Cork
War Memorial	Whitegate	Cork
Great War Memorial	Cork, South Mall	Cork City
Great War Memorial	Cork, St. Ann's Church, Shandon	Cork City
War Memorial	Derry, The Diamond	Derry
Harvey Memorial	Derry, St. Columb's Cathedral	Derry City
Great War Memorial	Derry, St. Columb's Cathedral	Derry City
Great War Memorial	Pettigo, Belleek Road	Donegal
War Memorial	Banbridge	Down
War Memorial	Downpatrick	Down
War Memorial	Hillsborough	Down
War Memorial	Kilkeel	Down
War Memorial	Newcastle	Down
Great War Memorial	Newcastle, St. John's Church	Down
Ewing Memorial	Newcastle, St. John's Church	Down
Slacke Memorial	Newcastle, St. John's Church	Down
Great War Roll of Honour	Newcastle, St. John's Church	Down
War Memorial	Newry	Down

War Memorial	Rathfriland	Down
Goff Memorial	Ballybrack, St. Matthias' Church	Dublin
Morrison Memorial	Ballybrack, St. Matthias' Church	Dublin
World War I Memorial	Ballybrack, St. Matthias' Church	Dublin
Great War Window (3)	Blackrock, All Saints Church	Dublin
Geoghegan Window (4)	Blackrock, All Saints Church	Dublin
Mitchell Window (6)	Blackrock, All Saints Church	Dublin
Great War Window (7)	Blackrock, All Saints Church	Dublin
Goodbody Memorial	Blackrock, Friends' Burial Ground	Dublin
Great War memorial	Blackrock, St. Andrew's Pres. Church	Dublin
Board in porch	Blackrock, St. Philip & St. James Church	Dublin
Cross in churchyard	Blackrock, St. Philip & St. James Church	Dublin
Healy Cross, S transept	Blackrock, St. Philip & St. James Church	Dublin
Plaque N chancel	Blackrock, St. Philip & St. James Church	Dublin
Plaque S chancel	Blackrock, St. Philip & St. James Church	Dublin
Communion rails plaque, S transept	Blackrock, St. Philip & St. James Church	Dublin
War Memorial	Boosterstown, St. Andrew's College	Dublin
Memorial Window	Boosterstown, St. Andrew's College	Dublin
Holy water font	Cabinteely, St. Brigid's Church	Dublin
Hamilton Memorial	Carrickmines, Tullow Church	Dublin
Hone Memorial	Carrickmines, Tullow Church	Dublin
Wilson Memorial	Carrickmines, Tullow Church	Dublin
Wilson Memorial window	Carrickmines, Tullow Church	Dublin
War Memorial	Carrickmines, Tullow Church	Dublin
War Memorial	Dalkey, Castlepark School	Dublin
War Memorial	Dalkey, St. Patrick's Church	Dublin
Morrison Memorial	Dean's Grange, Kill o' the Grange Church	Dublin

R.M.S. Leinster Memorial	Dun Laoghaire sea front (R.M.S. Leinster)	Dublin
World War I Memorial Plaque	Dun Laoghaire, Christ Church	Dublin
Christ Church Roll of Honour	Dun Laoghaire, Christ Church	Dublin
Mariners' Church Roll of Honour	Dun Laoghaire, Christ Church	Dublin
War Memorial	Dun Laoghaire, Mariners' Church	Dublin
Dalkey War Memorial	Dun Laoghaire, Methodist Church	Dublin
Great War Memorial	Dun Laoghaire, Methodist Church	Dublin
Roll of Honour	Dun Laoghaire, Methodist Church	Dublin
The Oratory of the Sacred Heart	Dun Laoghaire, Oratory of the Sacred Heart	Dublin
Roll of Honour	Dun Laoghaire, Royal St.George Yacht Club	Dublin
1914 - 1918 Roll of Honour	Dun Laoghaire, York Rd. Pres. Church	Dublin
1914 - 1918 window	Dun Laoghaire, York Rd. Pres. Church	Dublin
Great War Memorial	Glenageary, St. Paul's Church	Dublin
Roll of Honour	Glenageary, St. Paul's Church	Dublin
Windows	Glenageary, St. Paul's Church	Dublin
Howth Sea Memorial	Howth, Sea Memorial	Dublin
Memorial windows	Killiney, Holy Trinity Church	Dublin
War Memorial	Killiney, Holy Trinity Church	Dublin
Roll of Honour	Kiltiernan Church	Dublin
Trouton window	Kiltiernan Church	Dublin
St. John's, Mounttown memorial	Monkstown Parish Church	Dublin
Stewart memorial	Monkstown Parish Church	Dublin
Great War Memorial	Monkstown Parish Church	Dublin
Fitzgerald memorial	Monkstown Parish Church	Dublin
Memorial windows	Monkstown Parish Church	Dublin
Great War Memorial Plaque	Mount Merrion, St. Thomas's Church	Dublin
Roll of Honour	Rathmichael Church	Dublin
War memorial	Rathmichael Church	Dublin
Great War Memorial	Shankill, Crinken Church	Dublin

Roll of Honour	Shankill, Crinken Church	Dublin
Waller memorial	Shankill, Crinken Church	Dublin
Crawford memorial	Stillorgan, St. Brigid's Church	Dublin
War Memorial	Dublin 01, Belvedere College	Dublin City 01
War Memorial	Dublin 01, Connolly Station	Dublin City 01
Great War Memorial	Dublin 01, St. George's Church	Dublin City 01
St. Thomas's Roll of Honour	Dublin 01, St. Thomas's Church	Dublin City 01
St. George's Church Roll of Honour	Dublin 01, St. Thomas's Church	Dublin City 01
Adelaide Rd. Presb. Church Memorial Windows	Dublin 02, Adelaide Rd. Presb. church	Dublin City 02
Donore Presb. Church Great War Memorial	Dublin 02, Adelaide Rd. Presb. church	Dublin City 02
War Memorial	Dublin 02, Adelaide Rd. Presb. church	Dublin City 02
1914 - 1918 Memorial	Dublin 02, Bank of Ireland	Dublin City 02
Masonic School Great War Memorial 1	Dublin 02, Freemasons Hall	Dublin City 02
Masonic School Great War Memorial 2	Dublin 02, Freemasons Hall	Dublin City 02
Lodge 25 Roll of Honour	Dublin 02, Freemasons Hall	Dublin City 02
Memorial Window	Dublin 02, Freemasons Hall	Dublin City 02
Land Commission Memorial	Dublin 02, Mornington House	Dublin City 02
Great War Memorial	Dublin 02, Sir Patrick Dun's Hospital	Dublin City 02
Great War Memorial	Dublin 02, St. Ann's Church	Dublin City 02

St. Mark's Church Memorial	Dublin 02, St. Ann's Church	Dublin City 02
Jacob Memorial	Dublin 02, St. Ann's Church	Dublin City 02
Julian and Cullinan Memorial	Dublin 02, St. Ann's Church	Dublin City 02
Dobbin window	Dublin 02, St. Ann's Church	Dublin City 02
Bell window	Dublin 02, St. Ann's Church	Dublin City 02
Great War Memorial	Dublin 02, St. Stephen's Church	Dublin City 02
Great War Reredos	Dublin 02, St. Stephen's Church	Dublin City 02
Kettle Memorial	Dublin 02, St. Stephen's Green	Dublin City 02
1937 Reading Room	Dublin 02, Trinity College	Dublin City 02
Smith Memorial	Dublin 02, Trinity College	Dublin City 02
Falkiner Memorial	Dublin 02, Unitarian Church, St Stephen's Green	Dublin City 02
Great War Memorial	Dublin 02, Unitarian Church, St Stephen's Green	Dublin City 02
War Memorial cross	Dublin 03, Church of St. John the Baptist	Dublin City 03
Vernon Memorial	Dublin 03, Church of St. John the Baptist	Dublin City 03
Dedication plaque	Dublin 03, Church of St. John the Baptist	Dublin City 03
Roll of Honour	Dublin 03, Church of St. John the Baptist	Dublin City 03
War memorials	Dublin 03, Church of the Visitation	Dublin City 03
Roll of Honour	Dublin 03, Clontarf Cricket and	Dublin City

	Football Clubs	03
Great War Roll of Honour	Dublin 03, Clontarf Methodist Church	Dublin City 03
Great War window	Dublin 03, Clontarf Presbyterian Church	Dublin City 03
Great War Memorial	Dublin 04, Baggot St. Hospital	Dublin City 04
Great War Memorial	Dublin 04, Ballsbridge, St. Bartholomew's Church	Dublin City 04
Great War Memorial	Dublin 04, Ballsbridge, St. Mary's Church	Dublin City 04
War Memorial Cross	Dublin 04, Donnybrook, St. Mary's Church	Dublin City 04
Wanderers Great War Memorial	Dublin 04, Lansdowne Road	Dublin City 04
Irish Rugby Football Union Great War Memorial	Dublin 04, Lansdowne Road	Dublin City 04
1914 - 1918 Memorial	Dublin 04, Sandymount, St. John's Church	Dublin City 04
Davis Memorial	Dublin 04, Sandymount, Star of the Sea Church	Dublin City 04
Great War Memorial	Dublin 04, Wanderers Rugby Football Club	Dublin City 04
R. D. F. Memorial Window	Dublin 06, Cathal Brugha Barracks	Dublin City 06
Herbert-Stepney Memorial	Dublin 06, Mt. Jerome Cemetery	Dublin City 06
Ellis Memorial	Dublin 06, Mt. Jerome Cemetery	Dublin City 06
Attwooll Memorial	Dublin 06, Mt. Jerome Cemetery	Dublin City 06
Digges LaTouche Memorial	Dublin 06, Mt. Jerome Cemetery	Dublin City 06
Nixon Memorial	Dublin 06, Mt. Jerome Cemetery	Dublin City 06

Healy Memorial	Dublin 06, Mt. Jerome Cemetery	Dublin City 06
War Memorial	Dublin 06, Ranelagh, Sandford Church	Dublin City 06
Myles Memorial	Dublin 06, Ranelagh, Sandford Church	Dublin City 06
Rathfarnham Great War Memorial	Dublin 06, Rathfarnham War Memorial Hall	Dublin City 06
Shaw Memorial	Dublin 06, Rathfarnham War Memorial Hall	Dublin City 06
Great War Memorial	Dublin 06, Rathgar, Zion Church	Dublin City 06
Bowers Memorial	Dublin 06, Rathgar, Zion Church	Dublin City 06
Elvidge Memorial	Dublin 06, Rathgar, Zion Church	Dublin City 06
Scholefield Memorial	Dublin 06, Rathgar, Zion Church	Dublin City 06
Midland and Great Western Railway Memorial	Dublin 07, Broadstone Station	Dublin City 07
Barristers' Memorial	Dublin 07, Four Courts	Dublin City 07
Solicitors' Memorial	Dublin 07, Four Courts	Dublin City 07
Screen wall memorial	Dublin 07, Grangegorman Military Cemetery	Dublin City 07
Great War Memorial	Dublin 08, Heuston Station	Dublin City 08
National War Memorial	Dublin 08, Islandbridge	Dublin City 08
Ledwidge Memorial	Dublin 08, Islandbridge	Dublin City 08
Beatrice Blackburne Memorial	Dublin 08, Royal Hospital, Kilmmainham	Dublin City 08
Great War Memorial	Dublin 08, St. Mary's Hospital,	Dublin City

	Phoenix Park	08
R.A.M.C. Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
French and Johns Memorial Window	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
World War I and II Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Irish Guards Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
R.A.F. Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Digges LaTouche Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
South Irish Horse Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
King Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
8th Hussars Great War Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Pinfield Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Boy Scouts Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Boys' Brigade Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Brannigan & Learmonth Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Maxwell Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
McGusty Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
Neville Memorial	Dublin 08, St. Patrick's Cathedral	Dublin City 08
1914-1918 Memorial	Dublin 11, Glasnevin Cemetery	Dublin City 11

Great War Memorial	Dublin 14, Dundrum, Christ Church	Dublin City 14
Collen memorial	Dublin 14, Dundrum, Christ Church	Dublin City 14
Verschoyle memorial	Dublin 14, Dundrum, Christ Church	Dublin City 14
1914 - 1918 Memorial	Dublin 14, Dundrum, St. Nahi's Church	Dublin City 14
Brooke Memorial Window	Dublin 15, Castleknock, St. Brigid's Church	Dublin City 15
Brooke Cross	Dublin 15, Castleknock, St. Brigid's Church	Dublin City 15
Great War Memorial	Dublin 15, Castleknock, St. Brigid's Church	Dublin City 15
Great War Memorial	Dublin 16, Dundrum, Wesley College	Dublin City 16
MacMahon Memorial	Dublin 16, Dundrum, Wesley College	Dublin City 16
Peacocke Memorial	Dublin 16, Dundrum, Wesley College	Dublin City 16
1914 - 1918 Memorial Cross	Dublin 16, St. Columba's College	Dublin City 16
1914 - 1918 Memorial Plaque	Dublin 16, St. Columba's College	Dublin City 16
Davis Memorial	Dublin 16, Whitechurch	Dublin City 16
Killingley Memorial	Dublin 16, Whitechurch	Dublin City 16
Great War Window	Dublin 16, Whitechurch	Dublin City 16
Eric Manly Memorial	Dublin 18, Kilgobbin	Dublin City 18
Great War Memorial	Dublin 18, Kilgobbin	Dublin City 18
War Memorial	Enniskillen	Fermanagh

Inniskillings Memorial (2)	Enniskillen, St. Macartin's Cathedral	Fermanagh
Holmes Memorial	Galway, St. Nicholas' Church	Galway
Kinkead Memorial	Galway, St. Nicholas' Church	Galway
Great War Memorial Cross	Galway, St. Nicholas' Church	Galway
Roll of Honour	Killarney, St. Mary's Church	Kerry
Connellan Memorial	Kilkenny, St. Canice's Cathedral	Kilkenny
Webb Memorial	Kilkenny, St. Canice's Cathedral	Kilkenny
Royal Irish Regiment Great War Memorial	Kilkenny, St. Canice's Cathedral	Kilkenny
Great War Memorial	Kilkenny, St. Canice's Cathedral	Kilkenny
Great War Memorial	Adare, St. Nicholas's church	Limerick
FitzGerald Memorial	Adare, St. Nicholas's church	Limerick
O'Brien Memorial	Limerick, Mount St. Lawrence Cemetery	Limerick City
Power Memorial	Limerick, Mount St. Lawrence Cemetery	Limerick City
Rice Memorial	Limerick, Mount St. Lawrence Cemetery	Limerick City
Nash Memorial	Limerick, Mount St. Lawrence Cemetery	Limerick City
Bowles Memorial	Limerick, Mount St. Lawrence Cemetery	Limerick City
World War I and II Memorial	Limerick, Pery Square,	Limerick City
O'Brien Memorial	Limerick, St. Mary's Cathedral	Limerick City
Men of Thomond Memorial	Limerick, St. Mary's Cathedral	Limerick City
Shaw Memorial	Limerick, St. Mary's Cathedral	Limerick City
Owens Memorial	Limerick, St. Mary's Cathedral	Limerick City
Nash Memorial	Limerick, St. Munchin's Church	Limerick City

Great War Memorial	Limsrick, St. Michael's Church	Limerick City
Great War Memorial	Castlebellingham	Louth
Great War Memorial	Drogheda, Great War Memorial	Louth
Roll of Honour	Drogheda, St. Peter's Church	Louth
Great War Memorial	Monaghan, St. Patrick's Church	Monaghan
Stafford-King-Harmon Memorial	Boyle	Roscommon
Great War Memorial	Cahir	Tipperary
Clancy Memorial	Clonmel, St. Patrick's Cemetery	Tipperary
Lawless Memorial	Clonmel, St. Patrick's Cemetery	Tipperary
Reid Memorial	Clonmel, St. Patrick's Cemetery	Tipperary
Kennefick Memorial	Clonmel, St. Patrick's Cemetery	Tipperary
Guilfoyle Memorial	Clonmel, St. Patrick's Cemetery	Tipperary
Heffernan Memorial	Killenaule	Tipperary
Kinsella Memorial	Marfield, Clonmel	Tipperary
Ahearne Memorial	Marfield, Clonmel	Tipperary
Formby-Coningbeg Memorial	Waterford, Adelphi Quay	Waterford
Day Memorial (1)	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Carew Memorial	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Roll of Honour	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Graves and Co. Roll of Honour	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Roberts-Whateley Memorial	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Bishop Foy School Memorial	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Forde Memorial	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Dobbyn Memorial	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Dobbin Memorial	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Day Memorial (2)	Waterford, Christ Church Cathedral	Waterford
Walker Memorial	Killurin Church	Wexford
Redmond Memorial	Wexford, Redmond Square	Wexford
World War I Memorial	Wexford, St. Iberius Church	Wexford
War Memorial	Bray	Wicklow
Great War Memorial	Bray, Christ Church	Wicklow
Aravon School Memorial	Bray, Christ Church	Wicklow

Brabazon Memorial	Bray, Christ Church	Wicklow
Robertson Memorial	Delgany, Christ Church	Wicklow
Wellesley Memorial	Delgany, Christ Church	Wicklow
Great War Memorial window	Delgany, Christ Church	Wicklow
War Memorial	Dunlavin, St. Nicholas's Church	Wicklow
German Memorial	Glencree German Cemetery	Wicklow
Redmond Memorial	Kilquade	Wicklow

(Irish War Memorials, 2008)

Organisaties

The Department of the Taoiseach:

Dit departement van de Ierse overheid heeft zicht op alle herdenkingsevenementen en organiseerde bijvoorbeeld de herdenking van de Slag aan de Somme in 2006. Het werkt nauw samen met de *Royal British Legion* in Ierland. (e-mail van Sean Connolly, 11/05/2008)

The Royal Dublin Fusiliers Association:

Deze associatie houdt zich voornamelijk bezig met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Hun hoofdtaak bestaat dan ook uit het vergroten van het bewustzijn voor de Ieren die stierven tijdens de Eerste Wereldoorlog. Weinig Ieren zijn zich bewust van de verliezen tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar nog minder van de politieke gevolgen hiervan. De associatie denkt dan ook dat een breder bewustzijn kan bijdragen tot verzoening van de twee gemeenschappen in Ierland. De associatie organiseert lezingen, tentoonstellingen, herdenkingsevenementen, etc.

Verder zijn er nog een aantal andere Ierse historische genootschappen die interesse tonen in de Eerste Wereldoorlog, zoals de *Royal Munster Fusiliers Association*, de *Connaught Rangers Association*, de *Military History Society of Ireland* en de *Waterford Great War Society*.

Toch is de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in Ierland vooral een lokaal gebeuren, geïnitieerd door plaatselijke instellingen zoals de kerk, scholen, dorpen en steden. (e-mail van Keith Jeffery, 17/05/2008)

Egypte

Beknopte historiek deelname

Over de hele wereld organiseerden, bij het uitbreken van de oorlog, blanke kolonisten campagnes voor het werven van vrijwilligers in de kolonies. De contingents die daaruit voortkwamen, sloten zich dan aan bij Britse regimenten. Toch was Egypte een geval apart. Het land was officieel een autonome provincie van het Ottomaanse rijk, maar werd al sinds 1880 bezet door de Britten. In december 1914 werd het een Brits protectoraat. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had Egypte een groter leger dan ooit. Het bestond uit 1.200.000 manschappen, waarvan waarschijnlijk een 400.000-tal getrainde militairen waren, vaak kameeltroepen en de rest werkers. De militairen zelf vochten voornamelijk in Egypte. Toch trokken er ook enkele kameeltroepen naar Frankrijk. Onder andere de *Machester Gardian* schreef in 1917 over de vreemde dieren die niet weken voor het oorverdovende geluid van bombardementen. (e-mail van dr. Ashraf Sabri, 19/03/2008) Vanaf januari 1916 zou er een *Egyptian Labour Corps* zijn opgericht. Dit zou uiteindelijk bestaan uit zo een 100.000 tot 185.000 mannen. De meerderheid werd in Palestina gestationeerd, maar enkele compagnies gingen naar de Franse havens. Er is weinig over geschreven en geweten. (Dendooven, 2008b:114)

Wel weten we dat op 4 september de compagnies 73 en 74 in staking gingen na luchtbombardementen op Boulogne-sur-Mer. Ze zouden immers volgens hun contract buiten de gevarezone worden ingezet. Twee dagen later probeerden ze te ontsnappen. Tevergeefs echter: gewapende troepen hielden hen tegen door het vuur te openen. Er vielen 23 doden en vele gewonden. Op 11 september werd er opnieuw gestaakt door compagnie 74, maar nu in Calais. Er vielen 7 doden en enkele gewonden. 25 anderen werden gevangengenomen. Uiteindelijk stierf één derde van de 82 gesneuvelde Egyptenaren in Frankrijk en België door een Britse kogel. De meeste Egyptenaren werkten dus in Frankrijk. In Vlaanderen vinden we slechts één graf van een Egyptenaar en dit in Adinkerke. (Dendooven, 2008b:114)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Egypte verloor een onbekend aantal soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog en dit verlies wordt beschouwd als het grootste verlies in de geschiedenis van de Egyptische oorlogen. In 1917 zou de Manchester Guardian hebben geschreven dat als er een rivier tussen Engeland en Egypte zou bestaan, deze zou zijn gevuld met Egyptisch bloed. Omdat de oorlog echter ook in Egypte en Palestina woedde is de herinnering eerder gelieerd aan de eigen frontzone. Er is weinig bekend over de aanwezigheid van werkkorpsen aan het Westfront. (e-mail van dr. Ashraf Sabri, 19/03/2008)

Cultuuruitingen

Volgens dr. Ashraf Sabri zouden er geen memorialen, geen belangrijke cultuuruitingen en geen wijdverspreide herdenkingsevenementen in verband met de Eerste Wereldoorlog zijn in Egypte. (e-mail van dr. Ashraf Sabri, 19/03/2008)

Organisaties

Er zijn geen organisaties bekend.

India

Beknopte historiek deelname

India was tijdens de Eerste Wereldoorlog een kroonkolonie van het Britse Rijk. De officiële naam luidde *British Indian Empire*. Het territorium besloeg ook Pakistan, Bangladesh en Birma (Myanmar). (Dendooven, 2008b:109)

Meteen na het uitbreken van de oorlog bleek in India erg duidelijk de loyaliteit en solidariteit met de Britten. Naarmate de oorlog vorderde, nam dit enthousiasme echter af. In 1917 werd er dan ook door de lokale Indiase overheid een verklaring geschreven, waarin ze duidelijk maakt dat de Britten duidelijke stappen moeten

nemen in het beloofde proces naar autonomie voor India. Montagu, die op dat moment *Secretary of State* voor India was, trok meteen naar India (wat vrijwel geen van zijn voorgangers hem voordeden). De verschillende Indiase provincies kregen meer autonomie onder de controle van de gouverneurs. Er werd een onderscheid gemaakt tussen bevoegdheden voor de provincies en centrale bevoegdheden en de provincies kregen autonomie over de bevoegdheden die hen toekwamen, zoals educatie, gezondheid en landbouw. Toch bleek na de oorlog dat de Indiërs niet de beloofde volledige autonomie kregen. Daardoor braken er opnieuw opstanden uit met als hoogtepunt het *Amritsar massacre* van 13 april 1919. Gandhi veroordeelde het geweld en er ontstond een geweldloze vrijheidsbeweging. (Tinker, 1968:89-94) In die zin heeft ook voor de Indiërs de oorlog bijgedragen aan het nationaal bewustzijn en betekende het een belangrijke stap in de uiteindelijke autonomie.

Desondanks leverden ze tijdens de oorlog belangrijke inspanningen aan Britse zijde. De Britten beseften dan ook reeds snel dat versterking uit de kolonies nodig was om de oorlog te winnen. Op 5 augustus 1914 reeds, besloot de krijgsraad om een Indische divisie naar Egypte te sturen en een cavaleriebrigade en een extra divisie klaar te houden voor overzee. Op 28 augustus besliste men deze eenheden naar Marseille te verplaatsen. Op 26 september 1914 kwamen de eerste Indische soldaten aan in Frankrijk. (Koller, 2008:15) De twee gekozen divisies waren de Lahore en de Meerut Divisie, samen het *Indian Army Corps*. Later voegde men ook nog de *Secunderabad Cavalry Brigade* toe. (Dendooven, 2008c:117-118)

Hun inzet in de oorlog werd in de pers uitvoerig besproken en gewaardeerd. Bovendien werd er in oktober een fonds opgericht voor oorlogsinvaliden en nabestaanden. Dit werd met giften overspoeld. In de loop van 1915 verdwenen ze echter stilaan van het toneel. Wanneer de meeste Indische troepen in december 1915 werden teruggetrokken, gaf de pers de koninklijke boodschap zelfs vrijwel commentaarloos weer. (Koller, 2008:15)

De rekrutering voor de Brits Indische troepen gebeurde op basis van etniciteit. De meest strijdlustige ethnieën werden gekozen. De Sikhs en de Gurkha's beschouwden men als meest strijdlustig. In principe was het Indische leger verantwoording verschuldigd aan de Brits Indische regering, maar *de facto* stonden de soldaten onder Brits bevel. Officieren konden zowel Brits als Indisch zijn. (Dendooven, 2008c:117-118)

Op 26 oktober 1914 vielen de troepen van het Indiase leger de Duitse loopgraven aan in de buurt van Gapaard, een gehucht in de omgeving van Mesen. Op 30 oktober namen de Duitsers weerwraak vanaf Zandvoorde. De Indiërs en de Britten hadden weinig artillerie waardoor ze het bijzonder moeilijk kregen om stand te houden. De gevechten duurden tot de volgende dag voort. De Duitsers namen Mesen in en overspoelden de loopgraven van het 57ste Wilde' Rifles. Verscheidene eenheden van het Bataljon werden volledig uitgeschakeld. Het Bataljon bestond voordien uit 750 mannen, er bleven slechts 450 mannen over. De rest werd gedood of krijgsgevangen genomen. (Dendooven, 2008c:118)

Ook op 31 oktober 1914 was Khudadad Khan van het 129ste Baluchis er in geslaagd om als enige overlevende van zijn eenheid zijn mitrailleur zo lang mogelijk aan de gang te houden. Vlak voor hij zou worden overrompeld, veinsde hij dat hij dood was. Kort daarop slaagde hij er in zich vanuit de Duitse linies terug bij zijn compagnie te voegen. Hiervoor kreeg hij enkele maanden later als eerste Indiër ooit het *Victoria Cross*, de grootste Britse militaire onderscheiding. (Dendooven, 2008c:120)

Ook de Jullundur Brigade werd van meet af aan in de strijd gegooid. Ze bevonden zich eveneens eind oktober 1914 net over de grens in de Frans-Vlaamse Leievallei bij Neuve-Chapelle. Dit zou de Indiase sector bij uitstek worden. Vanaf 29 oktober zou de volledige Meerut divisie daar aankomen. (Dendooven, 2008c:120-121)

Begin november 1914 werd ook de Ferozepore Brigade van Ieper naar de Indiase sector net over de grens gebracht. Midden november kwam de 1ste cavaleriebrigade er aan en een maand later de 2de cavaleriebrigade. Ook de Sirhind Brigade kwam op 7 december aan vanuit Egypte. In december 1914 werd in de Indiase sector zeer zwaar gevochten en op 10 maart 1915 vocht men de Slag bij Neuve-Chapelle, een ware slachtpartij voor de Indiërs. Daarom ook staat in deze gemeente een Indiaas monument voor de vermisten. De verliezen waren er zo groot dat het Indiase korps daarna moest worden gereorganiseerd. (Dendooven, 2008c:121)

Op 22 april 1915 begon de tweede slag om Ieper. Dit was de eerste chemische aanval uit de geschiedenis. Het Indiase legerkorps moest een gat in de lijn dichtten. Op 25 april kwam de Lahore divisie aan in Ouderdom. Na de gasaanval hadden de Duitsers heel wat terrein gewonnen. Daarom wilden de Britten een tegenaanval organiseren. De Lahore divisie verzamelde op 26 april in de buurt

van het gehucht Wieltje, ten noordoosten van Ieper. Ze werden beschoten met traangasgranaten. Ook de Jullundur Brigade was in hevige beschietingen terecht gekomen. In het totaal eiste de aanval zo'n 2000 slachtoffers in de twee aanvallende Brits-Indiase Brigades. De held van de dag was Mir Dast Afridi, een Pashtoon afkomstig van Noord-Pakistan. Ook hij kreeg het *Victoria Cross*. (Dendooven, 2008c:122-124)

Op 27 april, de volgende dag, vielen de Franse koloniale troepen en de Indiase opnieuw aan. Nadat men beseftte dat het prikkeldraad van de Duitse loopgraven intact was gebleven, blies men de actie af. De Indiase troepen bleven de volgende dagen in de eerste lijn. Op 3 mei keerden ze terug naar het Indiase korps bij Neuve-Chapelle. Tussen 24 april en 1 mei verloor de Lahore divisie 3889 mannen of ongeveer 30% van de ingezette manschappen. (Dendooven, 2008c:124)

Dit was de laatste keer dat de Indiase troepen massaal werden ingezet in de Westhoek, toch doken ze daarna nog met enige regelmaat op in de streek. Zo beschrijft Van Walleghem in zijn dagboek dat er ook in juni 1915 enkele Indiase troepen in de streek verbleven. Behalve de cavaleriebrigade, trok de rest van het Indiase korps in het najaar 1915 naar Mesopotamië. Deze cavalerie-eenheden bleven tot het einde van de oorlog in Europa. In de eerste jaren van de oorlog waren er ook eenheden van het Indiase *labourcorps* in onze streken aanwezig. In september 1919 kwamen ze in het Ieperse de Chinezen vervangen. Ook deze stonden onder Brits bevel. (Dendooven, 2008c:127-128)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De Indiase geschiedenis heeft veel belangrijkere voorvallen doorgemaakt dan de Eerste Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog is dus niet, zoals voor de Britten, één van de belangrijkste (en dus meest herdenkingwaardige) feiten uit hun geschiedenis. In militaire kringen wordt het nog wel herdacht, maar India is dan ook, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Zuid-Afrika, nog steeds een *Commonwealth*-land. De banden zijn met andere woorden blijven bestaan. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Volgens Santanu Das zijn er geen gevoeligheden meer gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog is dan ook volledig overschaduwd door de herinnering aan de onafhankelijkheidsstrijd die voor India van veel groter belang is. Het feit dat de Eerste Wereldoorlog nog nauwelijks herdacht wordt, is volgens Das eerder een gevolg van verwaarlozing. (e-mail van Santanu Das, 11/04/2008)

Heel wat Indiërs zijn echter wel op de hoogte van het feit dat ze aan het Westfront vochten. Net zoals in heel wat andere landen, weten de meeste mensen dat het Westfront in Frankrijk lag. Toch zouden er in India ook heel wat mensen (vooral geletterden dan) weten dat een deel van het Westfront in België (Vlaanderen lag). Sommige Indische nationalistes hadden dan ook gewezen op de paradox van de Britse '*save Belgium*'-slogan. Als de Britten een andere natie zouden willen redden van een onderdrukker, waarom lieten ze India dan niet voor de Indiërs? Dit heeft de deelname aan de vijandelijkheden in België voor de Indiërs iets belangrijker gemaakt voor hun collectief geheugen. (e-mail van Santanu Das, 19/04/2008)

Op school wordt de Eerste Wereldoorlog vrij ruim onderwezen (in het secundair onderwijs), maar de participatie van de Indiërs zelf wordt slechts summier vermeld. (e-mail van Santanu Das, 11/04/2008 en 19/04/2008)

Cultuuruitingen

- Monument voor de Vermiste in Neuve-Chapelle: Om de verliezen bij de Slag bij Neuve-Chapelle te herdenken, werd er een Indias Monument gebouwd. Het dorpje Neuve-Chapelle was het middelpunt van de Indische sector in 1914-15.
- De Indian Gate in Delhi herdenkt de doden uit de Eerste Wereldoorlog. Het is praktisch een kopie van de Menenpoort. Deze poort huist ook het Indiase graf van de onbekende soldaat. Oorspronkelijk heette dit monument het All India War Memorial. Hoewel de Graaf van Connaught al op 10 februari 1921 de eerste steen legde, was het monument pas in 1931 afgewerkt. Edwin Luytens ontwierp het monument. Er staat een verwijzing

naar Vlaanderen op: *'To the dead of the Indian armies who fell honoured in France and Flanders, Mesopotamia and Persia East Africa Gallipoli and elsewhere in the near and the far-east and in sacred memory also of those whose names are recorded and who fell in India or the north-west frontier and during the Third Afghan War'*.

- De 'Amar Jyoti' of de eeuwige vlam brandt voor de soldaten die hun leven gelaten hebben tijdens de oorlog. Wel is de connotatie met de eerste wereldoorlog niet echt meer aanwezig.
- In Hyde Park in Londen is er enkele jaren geleden een monument gebouwd 'Chhattri' (een circulaire minaretachtige structuur) met daarop de namen van enkele gesneuvelde Indiase soldaten. (e-mail van Santanu Das, 11/04/2008)
- In het centrale postkantoor van Bombay zou er een plaquette hangen ter ere van de Indiase soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Santanu Das, 11/04/2008)
- In Calcutta is er een monument voor de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Santanu Das, 11/04/2008)
- Er bestaan verschillende literaire uitingen in verband met de Eerste Wereldoorlog. Het meest bekende is 'Across the Black Waters' van Mulk Raj Anand (1939-1940). Dit verhaal speelt zich wel af in Marseille. Er bestaan nog kortverhalen en poëzie, maar er is niets bekend over Vlaanderen in het bijzonder. (e-mail van Santanu Das, 11/04/2008)
- Soms wordt in deze context ook verwezen naar het Hooggerechtshof in Calcutta dat een vrijwel exacte kopie van het Ieperse Belfort is. Dit heeft echter weinig uitstaans met de Eerste Wereldoorlog, het gebouw staat er immers al sinds 1862. (Calcutta High Court, 2008)

Organisaties

Op de website van de Royal Commonwealth Ex-Services League (RCEL) vinden we dat volgende organisaties lid zijn, verder is niets terug te vinden over die organisaties:

- Indian Ex-Services League, New Delhi
- East India Charitable Trust, Calcutta

- Ex-Service Associations India, Chennai (Chennai, Bangalore & Deccan)
- Ex-Service Association India, Mumbai

De voormalige dominions

Het Britse rijk had in 1914 vijf dominions: Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, Newfoundland (nu een deel van Canada) en de Unie van Zuid-Afrika. Ze hadden verregaand zelfbestuur, in theorie waren de dominions zelfs evenwaardig aan het Verenigd Koninkrijk. Daarom hadden ze tijdens de Eerste Wereldoorlog ook eigen legertroepen. Deze maakten wel deel uit van het Britse leger en stonden onder Brits bevel. Desalniettemin konden ze eigen accenten leggen. Voor de dominions betekende de Eerste wereldoorlog een belangrijke stap in de natievorming en de identiteitsbeleving. Na de oorlog tekenden ze dan ook allen afzonderlijk het Vredesverdrag van Versailles en ze werden allen afzonderlijk lid van de Volkenbond. In de dominions kenden de blanke inwijkelingen en hun nakomelingen zelfbesturen. De zwarten namen een ondergeschikte positie in. (Dendooven, 2008b:89-90)

Zuid-Afrika

Beknopte historiek deelname

Wanneer Duitsland en Groot-Brittannië op 4 augustus 1914 ten oorlog trokken, startten in Zuid-Afrika meteen de debatten over eventuele deelname. Botha maakte zijn wil om deel te nemen aan de oorlog snel duidelijk. In de eerste week van september werd het parlement dan ook samengeroepen voor een bijzondere oorlogssessie. Op 9 september ratificeerden de eerste minister en zijn deputé een oorlogsverklaring aan Duitsland. Een parlementaire tweestrijd tussen Unionistische partijen die voor de oorlog waren en nationalistische die tegen de oorlog waren, kon de instap in de oorlog op 14 september niet tegenhouden. (Nasson, 2007:12-13) De nationalisten waren het echter allesbehalve eens met deze beslissing. De door generaal Hertzog opgerichte nationale partij stond voor meer onafhankelijkheid en autonomie voor Zuid-Afrika. Op hun eerste Transvaal Congres in augustus verklaarden ze reeds dat ze neutraal wensten te blijven, ze

distantieerden zich van elke mogelijke betrokkenheid in een oorlog die ze niet de hunne achtten. Bovendien argumenteerden ze in het parlement dat nutteloze en kostelijke deelname aan de oorlog de Zuid-Afrikaanse economie zou ondermijnen én waarschijnlijk ook de blanke suprematie: wanneer de blanke mannen ten oorlog zouden trekken, zouden de zwarten in opstand kunnen komen. Uiteraard waren deze debatten ook het onderwerp bij uitstek in de nieuwsbladen. De tegenstrijdige meningen zorgden er voor dat er opstanden uitbraken, deze moesten eerst in de kiem gesmoord worden alvorens Zuid-Afrika in de oorlog kon stappen. (Nasson, 2007:13 en interview Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

Vlak na deze oorlogsverklaring in 1914 deed generaal Botha een oproep om vrijwilligers aan te trekken. Hoewel er geen consensus bestond over de deelname aan de oorlog, werd deze oproep enthousiast onthaald. Die eerste rekruten noemde men generaal Botha's leger, maar in werkelijkheid werden de manschappen onderverdeeld in B, E en F *compagnies of the Duke of Edinburgh's Own Volunteer Rifles*. (Silberbauer, 1997) Tijdens de oorlog waren er dan ook honderden Zuid-Afrikanen die zich direct bij Britse eenheden aanmeldden. Ze vochten als leden van het Britse leger. (e-mail van Bill Nasson, 28/09/2007) Uiteraard was de meerderheid van degenen die zich vrijwillig aanmelden van Britse afkomst en dus Engelstalig. (Dendooven, 2008b:106)

Toch vormde men in augustus 1915 een eigen Zuid-Afrikaanse Brigade in Potchefstroom. De Brigade bestond uit vier regimenten met blanke manschappen en vormde een afspiegeling van de Zuid-Afrikaanse, mannelijke, blanke bevolking. Enkel Schotse Zuid-Afrikanen waren sterk oververtegenwoordigd. De deelnemers kwamen uit heel het land en waren vrijwillig in dienst. (Digby, 1993:17-18)

Desalniettemin stuurde men ook zwarten naar de fronten, maar dan als niet-strijder. Ze dienden als werkkrachten in de havens. Ook deze waren vrijwilligers. Veel zwarten waren immers arm en gingen bij het *Labour Corps* omdat dit voedsel en werkzekerheid betekende. (E-mail van Prof. Dr. Bill Nasson, 21/10/2007) Vanaf oktober 1916 werd dit *South African Native Labour Corps* (SANLC) samengesteld. Activisten van het *South African Native National Congress*, de voorloper van het ANC, zagen dit als een uitdaging: ze konden hun loyaliteit aan de Britten bewijzen en ze zagen dit als een uitgelezen kans om ervaring op te doen. Bovendien dachten ze dat ze, door hun steentje bij te dragen, niet langer zouden worden genegeerd. In januari 1918 besliste men de

SANLC terug te roepen en in mei arriveerden de werkkrachten terug in Zuid-Afrika. Naast de SANCL waren er ook nog *Cape Auxiliary Horse Transport Compagnies* en het *Cape Coloured Labour Regiment*. (Dendooven, 2008b:107-108)

Voor dat de Zuid-Afrikanen naar het Westfront kwamen werden ze eerst op campagne gestuurd in Afrika, eerst in het Duitse Zuidwest-Afrika of het huidige Namibië, later in Duits Oost-Afrika of het huidige Tanzania. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

In juli 1915 werd ook een *South African Overseas Expeditionary Force* opgericht als infanteriebrigade voor Europa. Het ging om een nieuwe brigade omdat Zuid-Afrikaanse mannen dienst namen voor een specifieke missie en niet voor heel de oorlog. (Nasson, 2007:123)

Een eerste regiment van de 1ste Zuid-Afrikaanse Infanterie Brigade verliet het land in augustus 1915 naar Groot-Brittannië, waar het een opleiding genoot. Andere eenheden volgden. Tegen het einde van 1915 koos men toch een andere bestemming voor de Brigade, die eerst naar Egypte moest. (Nasson, 2007:125-126)

Vanaf april 1916 vocht de Zuid-Afrikaanse Brigade aan het Westfront. Ze werd toegevoegd aan de 9de Schotse Divisie. April en mei 1916 brachten ze door in de relatief rustige loopgraven nabij Ploegsteert. Midden (15-20) juli 1916 ondergingen ze in Delville Wood (Somme) een slachtpartij die zijn gelijke niet kent. Daarom ook bevindt daar zich het grote Nationale Monument van Zuid-Afrika. Nadien verbleven ze nog ruim een jaar in Noord-Frankrijk. Op 15 september 1917 arriveerde de Brigade in *Eyre Camp*, vlakbij Poperinge. Hier kreeg ze een training. Van daar uit trokken ze verder naar Ieper, om er te strijden in de Derde Slag bij Ieper. Op 20 september gingen ze in de aanval nabij Zonnebeke. Midden oktober 1917 hield de Zuid-Afrikaanse Brigade een aantal dagen de Frontlijn bij Ieper bezet. Daarna verhuisde de Brigade opnieuw voor een halfjaar naar Frankrijk. In april 1918 werden ze weerom in België ingezet om het Duitse Lenteoffensief bij Mesen en Kemmel te stoppen. De Zuid-Afrikanen werden eigenlijk maar twee keer echt ingezet in Vlaanderen (september-oktober 1917 en april 1918). Dit gebeurde echter tijdens zeer hevige veldslagen, waardoor ze hier zware verliezen leden. (Digby, 1993:221-228 en Dendooven, 2008b:108)

Er zijn geen duidelijke bewijzen dat er leden van het *South African Native Labour Corps* in Vlaanderen zijn geweest. Ze werkten vooral in Havens in het noorden

van Frankrijk. De belangrijkste en meest herdachte gebeurtenis voor het *South African Native Labour Corps* van de Eerste Wereldoorlog is het zinken van de SS Mendi, een Zuid-Afrikaans schip, in het kanaal op 21 februari 1917. 616 Zuid-Afrikanen lieten het leven, waaronder 607 leden van het *South African Native Labour Corps*. Verschillende daarvan zijn begraven in Noordwijk, Nederland. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De belangrijkste gevoeligheid die bij de Zuid-Afrikanen speelt in verband met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog heeft met de apartheid te maken. Blanken namen deel aan de krijgsverrichtingen, maar zwarten werden als minderwaardig aanzien en ingezet als werkkrachten. Bovendien werd aan de zwarten beloofd dat hun deelname na de oorlog zou leiden tot volledig burgerschap. Dit bleek echter een loze belofte. Tenslotte schreven de meeste zwarten zich niet in om deel te nemen aan de oorlog omdat dit hun politieke overtuiging was, wel om te ontsnappen aan de armoede. Voor het einde van de apartheid was de herdenking van de Eerste Wereldoorlog dan ook een exclusief blanke aangelegenheid. Sinds het einde van de apartheid wordt de inbreng van de zwarten steeds meer erkend. (E-mail van Prof. Dr. Bill Nasson, 21/10/2007 en interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008) Hun deelname aan de Eerste Wereldoorlog werd zelfs doodgezwegen. In 1924 werd er een officiële geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog geschreven. Deze rept geen woord over de SANLC, terwijl er toch zo'n 25.000 mannen betrokken waren. (Dendooven, 2008:108)

Desalniettemin moeten we wijzen op het feit dat de 'zwarte' deelname aan de Eerste Wereldoorlog toch steeds is blijven doorleven in de orale geschiedenis van Zuid-Afrika. Daardoor maakt de Eerste Wereldoorlog nog steeds deel uit van het collectief geheugen van de zwarte Zuid-Afrikanen. Bovendien neemt het bewustwordingsproces van de Eerste Wereldoorlog na het instellen van de democratie en het erkennen van de 'zwarte' bijdrage steeds meer toe. Daartoe werden echter wel een aantal bewuste stappen genomen. Zo werd ook het Museum in Longueval aangepast, omdat men besepte dat de 'blanke' bijdrage over gerepresenteerd was. (Interview Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

Hoewel de Zuid-Afrikanen hier veel verliezen hebben geleden, was de Eerste Wereldoorlog voor hen niet, zoals voor de Britten, de Australiërs, de Canadezen of de Nieuw-Zeelanders, een van de belangrijkste feiten uit hun geschiedenis (de Boerenoorlog bijvoorbeeld was veel belangrijker). Daarom zou de herdenking er wel leven, maar niet in die mate als bij de Britten, Canadezen, Australiërs of Nieuw-Zeelanders en enkel bij een blanke elite. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Ook zouden Zuid-Afrikanen geen onderscheid maken tussen Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Het Westfront was voor hen één geheel. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Bovendien lag de keuze om ten oorlog te trekken voor Zuid-Afrika moeilijker dan voor de andere *dominions*. Het oorlogssentiment was meer gelaagd en de meningen waren verdeelder dan in de andere *dominions*. Dit was deels een reactie op het feit dat men werd gedwongen een verre imperiale oorlog te voeren die overschaduwde werd door de brutale, koloniale boerenoorlog die nog maar net achter de rug was, waarin een groot deel van de blanken duidelijk maakte dat er niet veel loyaliteit noch liefde was voor de Britse overheerser. Bovendien was er in de Unie van Zuid-Afrika onvoldoende eenheid en identiteit, hierdoor was het nog moeilijker consensus te bereiken over de deelname aan de oorlog. Zuid-Afrika was dus allesbehalve samenhangend. Er was nog weinig sprake van een natie met een eigen identiteit. Bovendien speelde ook de rassenkwestie. De Zuid-Afrikanen beschouwden de Eerste Wereldoorlog dan ook nooit als de hunne. (Nasson, 2007:10-13 en interview Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

Waarschijnlijk heeft ook die politieke verdeeldheid over de deelname aan de Eerste Wereldoorlog er voor gezorgd dat de rol van Zuid-Afrika in de Eerste Wereldoorlog relatief minder aandacht kreeg in vergelijking met andere conflicten waarbij Zuid-Afrika betrokken was. Desondanks stellen we de laatste jaren een vernieuwde aandacht voor de Eerste Wereldoorlog vast. Daarom zou de honderdjarige herdenking een uitgelezen kans kunnen zijn om deze verwaarloosde geschiedenis eer aan te doen. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

De Zuid-Afrikanen zien Delville Wood als de belangrijkste militaire actie aan het Westfront waar ze aan deelnamen. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de herinnering aan de slagen aan de Somme groter en levendiger is dan die aan

Flanders Fields. Het belangrijkste monumenten ter nagedachtenis van de Zuid-Afrikaanse inspanningen staat dan ook in Delville Wood.

Toch wijst Thapedi Masanabo op het feit dat de Zuid-Afrikanen zich bewust zijn van de verliezen die ze, ook in Vlaanderen, geleden hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daarom is hij er van overtuigd dat Zuid-Afrika open staat voor samenwerking met Vlaanderen in het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

Het nationale curriculum voor scholen reflecteert de problematische situatie van de historiografie van de Eerste Wereldoorlog. In 2007 bracht men dit onder de aandacht, wanneer een groep studenten van de Hoërskool Waterkloof in Pretoria België bezocht om de 90ste verjaardag van de *Battle of the Menin Road* bij te wonen. Deze ervaring opende de ogen van deze jonge Zuid-Afrikanen. Ze waren verbaasd dat ze nooit onderwezen werden over de Zuid-Afrikaanse betrokkenheid bij de Eerste Wereldoorlog. Het Militair Museum heeft bovendien enkele jaren geleden een tekstboek Humane en sociale wetenschappen van de 9de graad gereviseerd. Het deel dat de Eerste Wereldoorlog beschrijft, maakt geen melding van Zuid-Afrikaanse betrokkenheid. Ondertussen wordt de Eerste Wereldoorlog enkel nog onderwezen in de 8ste graad (14-15 jarigen). Het curriculum van de 8ste graad behelst vier Eerste Wereldoorlog topics: veranderende ideeën en technologie, loopgravenoorlog, veranderende rol van de vrouw tijdens de Eerste Wereldoorlog en de impact van de oorlog op de Zuid-Afrikaanse gemeenschap. De leerlingen zullen dus nog steeds afstuderen zonder enige kennis van de betrokkenheid van hun eigen land bij de oorlog, zelfs niet van de campagnes (Zuidwest-Afrika) die door dit land werden geleid. Waarschijnlijk is de oorzaak hiervoor deels te vinden in het feit dat Zuid-Afrikanen geen 'eigen' leger stuurden, maar dat hun Brigade en andere vrijwilligers deel uitmaakten van het Britse leger. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

De laatste jaren groeide het bewustzijn rond de tol die alle Zuid-Afrikaanse rassen tijdens de oorlog betaalden. Evenementen als de herdenking van Delville Wood (16-21 juli 1916), het zinken van de SS Mendi (21 februari 1917), Marrières Wood (24 maart 1918) en Remembrance Day (11 november 1918) lijken elk jaar aan populariteit te winnen. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

Dit jaar herdenkt Zuid-Afrika de negentigste verjaardag van de *Battle of Square Hill* in Palestina van 20 september 1918. Men hoop dat ook dit evenement de

aandacht voor de Eerste Wereldoorlog zal doen toenemen. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

Cultuuruitingen

- Remembrance Sunday

Wapenstilstand is in Zuid-Afrika geen nationale feestdag, daarom worden herdenkingsceremonies georganiseerd op de volgende zondag. Tijdens die ceremonies speelt men de *'Last Post'*, waarna er twee minuten stilte worden ingelast. De twee grootste ceremonies vinden plaats in Johannesburg bij het Cenotaaf en aan het oorlogsmemoriaal bij de *Union Building* in Pretoria. (Wikipedia, 2008)

- Delville Wood en het Nationaal Memoriaal van Zuid-Afrika in Longueval (Frankrijk):

Dit monument bestaat uit een Memoriaal en een Museum. Het memoriaal werd in 1926 ingehuldigd door Generaal Hertzog, door de eerste minister, Sir Fitzpatrick, door veldmaarschalk Haig en door de weduwen van de generaals Botha en Lukin. Het museum werd gebouwd ter herdenking van de doden die vielen te Delville Wood, maar ook voor andere Zuid-Afrikaanse slachtoffers van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog en de Korea-oorlog. De Zuid-Afrikaanse president P.W. Botha huldigde het in 1986 in. (Delvillewood, 2008) Het Monument is Zuid-Afrikaans eigendom in Frankrijk. Het Memoriaal werd gebouwd met de bedoeling het lijden van de Zuid-Afrikanen in Delville Wood te gedenken. Het was dan ook een van de gruwelijkste slagen die ooit door de Zuid-Afrikaanse Brigade werd gestreden. Het bos was strategisch gelegen voor de vordering van de geallieerden, dus het moest kost wat kost in handen van de geallieerden blijven. Net daarom was het zulke belangrijke slag. Het Museum is pas 60 jaar later geopend en dit met de bedoeling om alle deelnames van Zuid-Afrika aan wereldconflicten te herdenken, dus zowel de Eerste Wereldoorlog als de Tweede als de Korea-oorlog. Dit is Zuid-Afrika's nationale trots. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

Gelijklopend met de inhuldiging van het Nationaal Memoriaal in Longueval werden miniatuurreplica's ingehuldigd in het thuisland zelf. Dit gebeurde voor de Union Building, in de Kirstenbosch Gardens en in de Original Dutch East Indian Company Gardens in Cape Town. (Nasson, 2007:233)

- Kruis op de Tafelberg

Ook in Zuid-Afrika zelf wordt de slag aan de Somme herdacht. Zo werd er onder andere in 1921 op de Tafelberg een klein kruis onthuld om de Mountain Club van de Zuid-Afrikaanse Infanterie Brigade te eren. (Nasson, 2007:228)

- Cape Town's Adderley Street War Memorial

Dit monument dicht bij de dokken van Cape Town werd onthuld in 1924 als een van de vele stille getuigen van de oorlog. (Nasson, 2007:228-229)

- Memoriaal ter herdenking van de SS-Mendi

In Sowetho is er een Memoriaal ter herdenking van de SS-Mendi.

- 11 november-ceremonie in Ieper

De ambassadeur van Zuid-Afrika in Brussel gaat ook elk jaar op 11 november naar de ceremonie in Ieper. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

- 90ste verjaardag van de ramp met de SS-Mendi in 2007

In 2007 was er de herdenking ter gelegenheid van de negentigste verjaardag van het zinken van de SS Mendi. Deze vond plaats in het Verenigd Koninkrijk en men vaarde naar de plaats waar het schip zonk. Een ceremonie vond plaats op zee. In Zuid-Afrika kreeg deze ceremonie ruim aandacht in de media. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

- 'Let us die like brothers'

Dit is een 20 minuten durende film die de ramp van de SS Mendi tracht te doorgronden. De film werd geïnitieerd door de CWGC en kwam in februari 2007 uit in Zuid-Afrika.

- Deneys Reitz 'Trekking on'

De schrijver Deneys Reitz (1882-1944) vocht zowel in de boerenoorlog als in de Eerste Wereldoorlog. Tijdens de Eerste Wereldoorlog voerde hij het bevel over de *First Royal Scots Fusiliers* die in Vlaanderen hebben gevochten. Zijn boek 'Trekking on' gaat over de Boerenoorlog en de Eerste Wereldoorlog. (Wikipedia, 2008)

- Nancy

De steenbok Nancy was één van de mascottes van de Zuid-Afrikaanse Brigade. Ze stierf tijdens het eindoffensief in België te Hermeton-sur-Meuse, waar ze nog steeds begraven ligt. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

- Nationale herdenkingsmuur

In Freedom Park in Pretoria zijn de namen van de gesneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog gegrift in de nationale herdenkingmuur. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

Ook op verschillende andere plaatsen in Zuid-Afrika zijn lokale memorialen ter herdenking van de Eerste Wereldoorlog gebouwd. Spijtig genoeg werden de meeste doorheen de jaren sterk verwaarloosd. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

Organisaties

- Delville Wood Trust:

Delville Wood Trust probeert in Zuid-Afrika het Memoriaal en Museum van Longueval (Frankrijk) bekend te maken. (Interview met Thapedi Masanabo, 21/02/2008)

- Memorable Order of the Tin Hats:

Hoewel de Zuid-Afrikaanse maatschappij in de jaren 1920 de oorlog leek te vergeten, vergaten de oud-strijders zelf de oorlog veel minder makkelijk. Daarom besloot de cartoonist van een nieuwsblad uit Durban, Charles Evenden in 1927 om een nieuwe oud-strijdersorganisatie in het leven te roepen: de *Memorable Order of the Tin Hats*. Dit idee kwam tot stand nadat hij een cartoon tekende met een stalen soldaten helm die dreef in de zee van vergetelheid. De populariteit van de organisatie toonde aan dat hij de nood aan herdenking in Zuid-Afrika juist had ingeschat. De organisatie bestaat vandaag nog steeds, hoewel het aantal leden sterk verminderd is (ze moeten zelf aan een front hebben gediend). De traditie van de organisatie weerspiegelt nog steeds de geest van kameraadschap die tijdens de Eerste Wereldoorlog aan het front bestond. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

Verder zijn er volgens Thapedi Masanabo, directeur van het Zuid-Afrikaanse Memoriaal en Museum van Longueval, en John L. Keene, directeur van het Militair Museum van Zuid-Afrika, geen organisaties die zich exclusief met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog bezig houden. Keene neemt wel aan dat er de volgende jaren iets zal op touw gezet worden, waarschijnlijk door de nationale organisaties die de recente honderdjarige herdenking van de Anglo-boerenoorlog (1999-2002) hebben getrokken. Momenteel worden jaarlijkse herdenkingsevenementen door een brede groep van organisaties en individuen georganiseerd, waaronder de *Memorable Order of the Tin Hats* (MOTHs), de *South African Legion* en een hele reeks regiments- en oud-strijdersassociaties. (e-mail van John L. Keene, 17/03/2008)

Australië

Beknopte historiek deelname

In 1914 woonden er in Australië zo'n 5 miljoen blanken en zo'n 80.000 Aboriginals. Australië had een klein beroepsleger. Elk volwassen Australische man was bovendien verplicht om op bepaalde tijdstippen van zijn leven een korte militaire opleiding te volgen. Onmiddellijk bij het uitbreken van de oorlog besliste de Australische regering dan ook om troepen ter beschikking te stellen. Een *Australian Imperial Force* werd samengesteld. Dit bestond aanvankelijk uit een 20.000-tal manschappen. Het aantal zou echter snel stijgen. Bijna alle blanke inwoners in Australië waren van Britse afkomst. Ze stonden dan ook achter de oorlog. Daardoor was er zeker geen tekort aan vrijwilligers. In november en december 1914 trokken de eerste twee Australische en Nieuw-Zeelandse konvoeien naar Europa, maar na de mislukking in Gallipoli werden de Australiërs snel minder enthousiast. William Hughes wilde de dienstplicht invoeren, maar zijn voorstel werd twee maal weggestemd in referenda. Daardoor stuurde Australië tijdens de Eerste Wereldoorlog enkel vrijwilligers naar Europa. (Dendooven, 2008b:99-100)

De vijf Australische divisie vormden samen met de Nieuw-Zeelandse troepen en enkele Britse eenheden het *Australian and New Zealand Army Corps* (ANZAC). Na een training in Egypte werd het ingezet in Gallipoli, waar het landde op 25 april

1915. Deze dag was zo belangrijk voor de natievorming dat hij nog steeds een feestdag is in zowel Nieuw-Zeeland als Australië. (Dendooven, 2008b:100)

In het voorjaar van 1916 werd ANZAC naar Noord-Frankrijk gestuurd. Vanaf augustus tot oktober 1916 verbleven er Australische troepen aan het front bij Ieper. Hun bijdrage aan de Mijnslag bij Mesen in juni 1917 en tijdens de Derde Slag bij Ieper was echter veel belangrijker. De eerste verliep erg succesvol, maar tijdens de Slag om Passendale telden de Australiërs ongeveer 38.000 doden en gewonden. Het tekort aan manschappen kwam men slechts moeizaam te boven. (Dendooven, 2008b:100)

De Aboriginals verbood men deel te nemen aan de oorlog of men raadde het hen alleszins sterk af. Naarmate de oorlog vorderde werden de regels echter versoepeld. Schattingen wijzen uit dat er 400 à 500 Aboriginals overzee dienden. (Dendooven, 2008b:101)

Een totaal van 322.000 Australiërs of een op vijftien van de totale bevolking diende tijdens de Eerste Wereldoorlog. 280.000 werden slachtoffer (dood, vermist, ziek, gewond of krijgsgevangen). 60.000 mannen daarvan sneuvelden en nog eens bijna 12.750 daarvan liggen begraven of worden herdacht in België. (Dendooven, 2008b:102)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

In Australië wordt de herdenking van de Eerste Wereldoorlog breed gedragen. De Eerste Wereldoorlog is een belangrijk thema voor populaire geschiedschrijving en ANZAC-day kent een ruime opkomst. Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbrak waren de verschillende kolonies die Australië vormden nog maar pas omgevormd tot één natie (1901). Op dat moment dacht men dat oorlog de ultieme test was van nationale identiteit. (e-mail van Anne-Marie Conde, 08/05/2008)

De geschiedenis van Australië zou tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn gestart. Het nationalisme werd tijdens de Slag om Passendale aangewakkerd. Dit heeft uiteindelijk tot de natievorming geleid. Australiërs gaan er nog steeds van uit dat hun nationaal bewustzijn voortkomt uit de Eerste Wereldoorlog. De mannen die hiervoor hebben gezorgd (de helden) liggen in Vlaanderen begraven. Dit is een belangrijke factor bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog en bij de

herinnering aan *Flanders*. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008 en e-mail van Anne-Marie Conde, 08/05/2008)

Bovendien mocht het stoffelijke overschot van slachtoffers uit Australiërs na de oorlog, net als de lijken uit andere *Commonwealth*-landen, niet worden gerepatriëerd. Voor Australiërs (en Nieuw-Zeelanders) was dit nog pijnlijker dan voor de Britten, omdat de families nog veel verder van hun doden waren verwijderd. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Verder onderhouden Australiërs een militaire traditie. Net zoals bij de Britten is die diep geworteld in de maatschappij. Dit zou mede het belang dat Australiërs aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog hechten, kunnen verklaren.

Toch is de Eerste Wereldoorlog voor de Aboriginals minder herdenkingswaardig. Ze mochten eerst niet meevechten, maar door een gebrek aan strijdkrachten werden de regels later versoepeld. Ondanks het feit dat er een 400 à 500 aboriginals meevochten werden hun daden niet erkend. Hun sociaal-economische positie verbeterde niet. In tegendeel, na de oorlog kregen blanke oorlogsvrijwilligers stukken grond van de regering. De Aboriginals kregen zelfs de stukken grond waar ze zich ooit gevestigd hadden, niet. Bovendien werden ze vaak niet toegelaten tot oudstrijdersverenigingen. Pas in 1967 kregen ze burgerrechten en sinds kort wordt er ook aan hen aandacht besteed tijdens herdenkingen. (Dendooven, 2008b:101) Anne-Marie Conde van het Australian War Memorial zegt dat dit gegeven vandaag de dag wijdverspreid is en dat het geen echte controverse meer opwekt. Naar haar gevoel gaat er dan ook tegenwoordig een groot eenheidsgevoel gepaard met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Anne-Marie Conde, 08/04/2008)

De enige bron tot discussie bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog is volgens Conde welke groepen er mogen marcheren op ANZAC-day. Volgens sommige oud-strijders is dit een exclusieve taak voor oud-strijders en mogen kinderen niet deelnemen. Anderen vinden dan weer dat kinderen laten deelnemen de beste manier is om de continuïteit van de traditie te verzekeren. (e-mail van Anne-Marie Conde, 08/04/2008)

Vlaanderen is volgens Anne-Marie Conde niet belangrijk voor de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in Australië. Volgens haar is er veel verwarring over de

plaats van België en Frankrijk op het Westfront. Laat staan dat daarbij ook nog aan Vlaanderen wordt gedacht. (e-mail van Anne-Marie Conde, 08/04/2008)

Cultuuruitingen

Memorialen:

Op de website War Memorials in Australia vinden we verwijzingen naar 1043 oorlogsmemorialen in Australië (War Memorials in Australia, 2008). Heel wat hiervan zijn gerelateerd aan de Eerste Wereldoorlog. Ze nemen verschillende vormen aan. Hieronder bespreken we enkele voorbeelden:

- The Australian War Memorial:

Het Australian War Memorial behoort tot 's wereld grootste nationale monumenten. Het Memoriaal is echter meer dan een monument. Binnen bevindt zich een vaste collectie van relikwieën, persoonlijke en publieke documenten, kunst en media. Dit alles gebruikt men om het verhaal van de ervaringen van een jonge natie in de Wereldoorlogen, in regionale conflicten en in *peace keeping* te vertellen. Het verhaal begint met de eerste zeilschepen die Europese inwijkelingen in 1789 uit Engeland naar Australië brachten en loopt tot vandaag. Een centrale plaats onder de open hemel is gewijd aan herdenking en draagt de naam van 102.000 gesneuvelden (Roll of Honour). Naast de herdenkingsvlam staat de toren van herinnering, daarin ligt de tombe van de Onbekende Australische Soldaat – een officieel oorlogsgraf en nationaal schrijn. (Australian War Memorial, 2008)

Twee mannen kan men beschouwen als de oprichters van het museum: Charles Bean en John Treloar. De eerste was een historicus van de Eerste Wereldoorlog. De tweede was directeur van het Memoriaal tussen 1920 en 1952.

De *Journalists' association* koos Charles Bean als officiële oorlogscorrespondent in 1914. Hij bleef heel de oorlog in de dichte nabijheid van de soldaten en na de oorlog werd hij aangeduid om de uit 12 volumes bestaande *Official History of Australia in the war of 1914-1918* samen te stellen, zelf zou hij 6 volumes schrijven. Ondertussen lobbyde hij voor de oprichting van het Memoriaal.

John Treloar droeg meer dan wie ook bij aan het idee van Bean. In 1917 werd hij als Kapitein aangeduid om de *Australian War Records Section* (AWRS) op te richten in Londen. Hij was verantwoordelijk voor het verzamelen van documenten en artefacten voor het toekomstige museum. Na de oorlog wijdde hij zijn leven

aan het memoriaal. In 1920 werd hij aangesteld als directeur. Op uitzondering van de jaren tijdens de Tweede Wereldoorlog, bleef hij heel zijn leven in deze positie.

Bij het verzamelen voor het AWRS focuste hij zich voornamelijk op dagboeken zodat de geschiedenis van elke eenheid dag na dag zou kunnen worden gereconstrueerd.

De bouw van het Memoriaal, zoals het er vandaag nog steeds staat, was afgerond in 1941. Wanneer de Tweede Wereldoorlog aanving was het gebouw dus nog niet klaar. Daarom was het vrij evident dat de focus van het museum zou worden uitgebreid. In 1941 werd het Charter reeds aangepast en zou het Memoriaal ook de Tweede Wereldoorlog behandelen. In 1951 werd het opnieuw uitgebreid om ook alle Australische oorlogen in te houden. In 1990 werden ook de Golfoorlog en alle *peace keeping*-operaties toegevoegd, waardoor het Memoriaal klaar was een antwoord te bieden op nieuwe gebeurtenissen. (Australian War Memorial, 2006)

- Graf van de Onbekende Soldaat:

Pas in 1993 kregen de Australiërs ook een graf voor de onbekende soldaat. Wanneer Australië de 75ste verjaardag van de wapenstilstand vierde, besloot de regering de stoffelijke overschotten van een onbekende soldaat van *Adelaide War Cemetery* in Frankrijk te laten overkomen. Het lichaam werd op 11 november begraven in de *Hall of Memory* van het *Australian War Memorial* in Canberra. (Returned Services League, 2008)

- ANZAC Square:

ANZAC Square ligt in het hart van Brisbane, Queensland, Australië. Het *Shrine of Remembrance* met de eeuwige vlam, vormt het middelpunt van het memoriaal. Ondertussen herdenkt het schrijn ook de andere conflicten waaraan Australië deel nam in de 20ste eeuw. Het Schrijn heeft een dorische zuilenrij van 18 zuilen. Deze staan voor het jaar 1918 of het jaar van de vrede.

- De hoogste wolkenkrabber in Canberra werd in 2000 naar de Lovettbroers die Aboriginal waren en in de Eerste en Tweede Wereldoorlog vochten, genoemd. Alfred, Edward, Leonard, Frederick en Herbert overleefden allen beide oorlogen. (Dendooven, 2008b:101)

- Chainsaw Carved World War I Memorial Trees Legerwood, Tasmania:

Op 15 oktober 1918 eerde men negen lokale soldaten die sneuvelden in de oorlog, daarvoor plantte men 9 bomen in Ringarooma Road, Tasmanië (in december 1918 werd Ringarooma Road herdoopt tot Legerwood). In 2001 toonde een rapport aan dat de bomen niet meer in goede staat verkeerden, daarom werden ze omgehakt en besloot men in 2004 de stempen om te vormen tot beeldhouwwerken die de soldaten uitbeelden.

- Divisiemonument in Buttes New British Cemetery:

Dit Australisch divisiemonument bevindt zich op de Britse begraafplaats in Zonnebeke.

Ceremonies

- ANZAC-day:

Sinds 1981 viert men op 25 april ANZAC-day in Zonnebeke-Passendale. Deze datum verwijst naar de landing van ANZAC in 1915 in Gallipoli. De Australiërs worden sinds 1981 ontvangen in Zonnebeke, de Nieuw-Zeelanders in Mesen. Daarna gaan ze samen naar de Menenpoort in Ieper. De Australische ambassadeur is meestal vergezeld van een bijzondere delegatie. Er worden bloemen neergelegd bij de oorlogsmonumenten en op Tyne Cot. (Bostyn, 2007:316)

Op dezelfde dag organiseert men ook ceremonies in verschillende Australische steden en in Gallipoli. (Returned Services League, 2008)

- Remembrance Day:

Net zoals de Britten vieren de Australiërs *Remembrance Day*. Australië viert deze dag op 11 november. Er wordt ook een algemene stilte ingelast om 11u. De Gouverneur-generaal legde in 1997 een afkondiging vast waarin hij er bij de Australiërs op aandrong *Remembrance Day* en de stilte te respecteren. (Returned Services League, 2008)

- Red Poppies:

Ook in Australië werden er vanaf 1921 rode klaprozen verkocht rond *Remembrance Day*. Met de verkoop vergaart de *Returned Services League* fondsen voor haar werking. (Returned Services League, 2008)

- Rozemarijn:

Australiërs dragen op ANZAC-day, maar ook soms op *Remembrance Day* een takje rozemarijn. Rozemarijn stond in Australië lang bekend om haar heilzame werking op het geheugen. Het takje rozemarijn staat met andere woorden symbool voor de herinnering. (Returned Services League, 2008)

Organisaties

- Department of Veterans' Affairs:

Het departement neemt de zorg voor veteranen op zich, maar houdt zich ook bezig met de herdenking van onder andere de Eerste Wereldoorlog.

- Office of Australian War Graves (OAWG):

De verantwoordelijkheden van de *Office of Australian War Graves* kunnen in vijf categorieën worden gevat:

- inrichten van nieuwe, officiële herdenkingen;
- onderhoud van oorlogsgrafvelden, individuele graven, naoorlogse herdenking en memorialen;
- management van belangrijke projecten op overzeese locaties;
- voorzien in onderzoeksdiensten voor informatie voor herdenking; en
- de toelating geven om relevante dienst badges te gebruiken.

Het OAWG treedt op als agent voor de *Commonwealth War Graves Commission*. De OAWG is in Australië, de Norfolk eilanden, Papua New Guinea en de Salamons eilanden verantwoordelijk voor het onderhoud van een 20.000 graven van *Commonwealth* oorlogsdoden en van memorialen. Daarnaast is de *Office* ook verantwoordelijk voor het onderhoud van enkele officiële overzeese memorialen.

- The Returned Services League Australia:

Deze organisatie verdedigt de belangen van oud-strijders in Australië en wil het publieke bewustzijn rond militaire interventies verhogen. De *League* werd in 1916 opgericht voor de oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog en hun families. De *League* organiseert de belangrijkste herdenkingsceremonies zoals ANZAC-day.

Nieuw-Zeeland

Beknopte historiek deelname

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog genoten alle mannen uit Nieuw-Zeeland een militaire training. Vanaf 1911 was er ook een nationale milizie met ongeveer 25.000 deeltijds soldaten. Op 16 oktober 1914 vertrok de *New Zealand Expeditionary Force*. Oorspronkelijk zouden ze naar Frankrijk gaan, maar wanneer ook het Ottomaanse Rijk in de oorlog stapte, veranderde dit. De Nieuw-Zeelandse manschappen verlieten het schip in Egypte waar ze een training kregen. Vervolgens vochten ze in Gallipoli. Daarna vertrokken ze naar het Westfront. Hoewel ook Gallipoli veel doden achterliet, leeft toch vooral de herinnering aan het Westfront voort in Nieuw-Zeeland. Hier vochten en sneuvelden de meeste Nieuw-Zeelanders. De *New Zealand Expeditionary Force* bestond bij aanvang uit vrijwilligers, maar op 1 augustus 1916 werd de dienstplicht ingevoerd, eerst enkel voor blanken. Eerder dat jaar was de *New Zealand Expeditionary Force* omgevormd tot één divisie. Deze vocht bijna altijd aan de zijde van de Australische Divisies waarmee ze ANZAC vormde. Ze waren dus op dezelfde tijdstippen in Vlaanderen als de Australiërs. De Derde slag bij Ieper of de Slag bij Passendale is dus ook voor de Nieuw-Zeelanders belangrijk. 4 oktober 1917 betekende een triomf voor de Nieuw-Zeelanders. Tijdens de Slag bij Broodseine maakte de Nieuw-Zeelanders meer dan 1000 Duitsers krijgsgevangen en konden ze, samen met de Australiërs, het front anderhalve kilometer doen opschuiven. 450 Nieuw-Zeelanders overleefden deze slag echter niet. Een vervolgactie, een week later, betekende een regelrechte ramp: 846 Nieuw-Zeelanders sneuvelden en 2000 raakten gewond. 12 oktober was dan ook de dag waarop Nieuw-Zeeland het meest van zijn onderdanen in één keer verloor in de loop van haar geschiedenis, dit was tijdens de Eerste Slag bij Passendale. Tot februari 1918 bleef de divisie in de omgeving van Ieper. (Dendooven, 2008b:102-103)

Nieuw-Zeeland telde ongeveer 1 miljoen inwoners in 1914. 124.000 soldaten dienden tijdens de Eerste Wereldoorlog. 100.000 daarvan werden overzee ingezet. 18.000 sneuvelden en 50.000 anderen raakten gewond. Meer dan 4600 worden in België herdacht of liggen hier begraven. (Dendooven, 2008b:102)

In het begin van de oorlog ging men er ook in Nieuw-Zeeland van uit dat de inheemse bevolking niet kon meevechten. Men veranderde echter snel van mening. In februari 1915 stelde men een Maori-contingent samen. De Maori werden niet evenwaardig behandeld, maar de discriminatie was veel minder groot dan in de andere dominions. Toch was er tegenstand bij de Maori, zeker nadat ook zij vanaf 1917 dienstplicht hadden. Heel wat onder hen weigerden die. De Maori-koning Te Rata verklaarde dan ook dat de militaire dienst alleen maar een individuele keuze kon zijn. (Dendooven, 2008b:105)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Ook de nationale geschiedenis van Nieuw-Zeeland zou tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn begonnen. De Slag om Passendale heeft ook voor de Nieuw-Zeelanders geleid tot een nationalistische tendens. Nieuw-Zeelandse stoffelijke overschotten mochten eveneens niet worden gerepatrieerd, wat ook hier omwille van de grote afstand met de nakomelingen problematisch was.

ANZAC-day is ook voor de Nieuw-Zeelanders nog steeds een belangrijk moment. 12 oktober 1917 is voor de Nieuw-Zeelanders zeker de meest gedenkwaardige dag uit de Eerste Wereldoorlog. Het was immers de bloedigste dag uit hun geschiedenis.

Nieuw-Zeeland is al een belangrijke partner voor Vlaanderen bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. In oktober 2007 ondertekenden Minister Bourgeois en de eerste minister van Nieuw-Zeeland Helen Clark, in Zonnebeke, een samenwerkingsovereenkomst. Vlaanderen en Nieuw-Zeeland hebben zich hiermee er toe verbonden om de herinnering aan het leed van de twee wereldoorlogen levendig te houden en het toerisme naar de oorlogssites in de Westhoek te stimuleren.

Vlaanderen is voor Nieuw-Zeeland belangrijk bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog. De divisie verbleef bijna een jaar in Vlaanderen en vocht hier in belangrijke veldslagen. Er zijn dan ook verwijzingen naar deze veldslagen op heel wat memorialen in Nieuw-Zeeland. Ook maken deze veldslagen deel uit van het curriculum van de lagere school. (e-mail van Glyn Harper, 07/05/2008)

In Nieuw-Zeeland is men sinds de jaren 1970 steeds meer een vredesboodschap aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog gaan koppelen (zie infra: ANZAC-day). ANZAC-day werd steeds meer een dag waarop er nagedacht werd over oorlogs- en vredesvraagstukken. In de jaren 1960 en 1970 vonden er protesten tegen de oorlog in Vietnam plaats. Deze konden echter niet op algemene appreciatie rekenen. Vanaf de jaren 1980 werd de vredesboodschap steeds duidelijker en begonnen ook politici zich uit te spreken tegen bijvoorbeeld nucleaire wapens. In tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk, lijkt een evolutie van de herdenking van de eerste wereldoorlog in het teken van de vrede in Nieuw-Zeeland minder gevoelig te liggen.

Cultuuruitingen

Ook Nieuw-Zeeland heeft zeer veel oorlogsmemorialen. De website *New Zealand History Online* tracht ze op te lijsten. Momenteel bestaat de lijst reeds uit 453 Eerste Wereldoorlog-monumenten in Nieuw-Zeeland.

Het belangrijkste is ongetwijfeld het National War Memorial in Wellington. Dit monument bestaat uit twee delen. Het eerste werd ingehuldigd op ANZAC-day 1932 en de Hall of Memory werd afgewerkt in 1964. Dit memoriaal herdenkt de Eerste Wereldoorlog, maar ook alle andere oorlogen en *peace keeping*-missies waar de Nieuw-Zeelanders aan hebben meegewerkt. (National War Memorial, 2008)

- Graf van de onbekende soldaat:

Op 30 augustus 2002 vroeg de eerste minister van Nieuw-Zeeland aan de *Commonwealth War Graves Commission* om een graf van een onbekende Nieuw-Zeelandse soldaat op te graven ergens in het noordelijke deel van het Westfront. De beeldhouwer Robert Jahnke had een graf voor de onbekende soldaat vervaardigd in Wellington naast het *National War Memorial*. Het voorstel werd aanvaard. Op 10 november 2004 kwam de onbekende soldaat aan in Wellington. Op 11 november volgde een begrafenisceremonie. (Quinlan, 2005a:150)

- New Zealand Memorial Park:

In 2005 kocht de overheid van Nieuw-Zeeland een lap grond voor het *National War Memorial* met de bedoeling om het *National War Memorial* in de omgeving te

integreren. Momenteel legt men een park aan dat samen met het memorial en het graf van de onbekende soldaat één geheel moet vormen.

Ook in Vlaanderen zijn er twee Nieuw-Zeelandse monumenten:

- Nieuw-Zeelands monument in Mesen
- Nieuw-Zeeland memoriaal in Polygoon Wood

Ceremonies

- ANZAC-day

Net als de Australiërs vieren de Nieuw-Zeelanders ANZAC-day of de herdenking van de landing in Gallipoli op 25 april. Deze herdenking vond voor het eerst plaats in 1916. Sinds dan heeft de ceremonie al heel wat transformaties ondergaan. (New Zealand History Online, 2008)

Sinds 1981 viert men dit ook in Zonnebeke-Passendale. De Nieuw-Zeelanders worden in Mesen ontvangen. Daarna gaan ze samen met de Australiërs naar de Menenpoort in Ieper. Er worden bloemen neergelegd bij de oorlogsmonumenten en op Tyne Cot.

Vanaf 1922 is ANZAC-day een officiële feestdag en dus een verlofdag in Nieuw-Zeeland. In de loop van de jaren 1920 werd de ceremonie steeds meer seculier. Religieuze liederen verdwenen en militairen waren steeds prominenter aanwezig. De retoriek van de speeches evolueerde naar een meer nationalistische invalshoek, toewijding en vrede. (New Zealand History Online, 2008)

In de jaren 1960 en 1970 werd ANZAC-day vaak gebruikt door de vredesbeweging om protest te laten horen tegen de oorlog in Vietnam. De organisatoren werden wel veroordeeld voor storend gedrag. In het midden van de jaren 1970, aan het einde van de Vietnam-oorlog, doofden deze protesten uit. Gedurende de jaren 1980 eisten minderheden de aandacht op. Vrouwenbewegingen legden kransen voor vermoorde en verkrachte vrouwen, Maori's voor gesneuvelde Maori's, etc. ANZAC-day was in Nieuw-Zeeland meer geworden dan een dag die de Eerste Wereldoorlog herdenkt. Het was een dag geworden om na te denken over oorlog en de maatschappij. Deze evolutie stond heel wat oud-strijders niet aan, anderzijds gaf dit een nieuwe impuls aan de dag. Meer en meer werd de dag gebruikt om na te denken over oorlogs- en vredesvraagstukken. In het midden van de jaren 1980 spraken heel wat politici

zich uit over de nucleaire bewapening op deze dag. (New Zealand History Online, 2008)

Hoewel de oude rituelen die plaatsvinden op ANZAC-day behouden zijn, is de betekenis voor Nieuw-Zeelanders grotendeels veranderd. De laatste jaren lijkt de ceremonie dan ook aan populariteit gewonnen te hebben. (New Zealand History Online, 2008)

In 2005 lanceerde de Nieuw-Zeelandse overheid een informatieve website rond ANZAC-day. (Government of New Zealand, 2008)

- Red Poppy

De rode klaver is ook in Nieuw-Zeeland populair, hoewel minder dan in het Verenigd Koninkrijk of in Canada, maar, in tegenstelling tot in andere Commonwealth-landen, wordt ze vooral rond ANZAC-day gedragen. (New Zealand History Online, 2008)

- Armistice day

Ook Nieuw-Zeeland viert wapenstilstand. Men legt kransen op memorialen en om 11 uur last men 2 minuten algemene stilte in. (Royal New Zealand Returned & Services'Association, 2008)

Organisaties

- Royal New Zealand Returned & Services'Association

Deze associatie staat in voor de zorg van oud-strijders. Verder legt ze zich toe op de herdenking van belangrijke gebeurtenissen in de militaire geschiedenis van Nieuw-Zeeland. De organisatie telt vandaag meer dan 130.000 leden. De organisatie staat in voor de verkoop van de Red Poppies op Poppy-day, gewoonlijk vrijdag voor ANZAC-day. De verkoop genereert middelen voor de werking van de organisatie. (Royal New Zealand Returned & Services'Association, 2008)

Canada

Beknopte historiek deelname

Dit land bestaat nu uit twee voormalige *dominions*, namelijk Canada en Newfoundland. Newfoundland is nu een provincie van Canada. Deze werden tijdens de Eerste Wereldoorlog vertegenwoordigd door de *Canadian Expeditionary Force* (C.E.F) en het Newfoundland Regiment.

Wanneer de Britten ten oorlog trokken, waren Canada en Newfoundland meteen bij de oorlog betrokken. Het was dan ook evident om het moederland bij te staan.

Canadian Expeditionary Force

Canada telde in 1914 bijna 7,5 miljoen inwoners, maar het bezat slechts een zeer beperkt leger. Desondanks verklaarden, net na de oorlogsverklaring, een 30.000-tal mannen zich vrijwillig om naar Europa te trekken. Naar schatting waren tweederde van deze vrijwilligers in het Verenigd Koninkrijk geboren. In februari 1915 waren er zeker Canadezen in de Westhoek aanwezig. Pastoor Van Walleggem schrijft over hen in zijn dagboek.

Toen de Duitsers voor het eerst de gasflessen openden op 22 april 1915 bevond de 1ste Canadian Division zich aan de rechterzijde van de Franse 45ste Algerijnse Brigade. Het was ook deze divisie die de tegenaanval zou leiden. Ze leden zware verliezen. In juni 1916 waren Canadezen nabij Ieper betrokken bij de slag bij *Mount Sorrel*. In oktober-november 1917 vochten ze in de laatste fase van de Slag bij Passendale.

Hun roemrijkste overwinning haalden de Canadeze militairen echter bij Vimy Ridge, tussen Lens en Arras. Na deze bloedige slag was er nood aan 'verse' manschappen. De Canadese regering besloot de dienstplicht in te voeren. De Franstalige Canadezen waren hier sterk tegen gekant. Dit leidde tot gewelddadige rellen in Quebec-stad op Paasdag 1918, de zogenaamde *Crise de la conscription*. Deze zou de al moeilijke relaties tussen de bevolkingsgroepen nog versterkt hebben. Bovendien waren de Franstaligen reeds vroeger meer gekant tegen de oorlog. De band met Europa was voor hen minder groot. Ze werden daarom meestal verspreid ondergebracht in Engelstalige eenheden. Na verschillende

protestacties werd er uiteindelijk toch een Franstalig bataljon ingericht, nl. het 22ste (Frans Canadees) Infanterie Bataljon. Dit bataljon trok in september 1915 naar de loopgraven bij Ieper. Ook vochten ze tijdens de laatste dagen van de Slag bij Passendale. (Dendooven, 2008b:90-92)

Zwarte Canadezen die zich vrijwillig aanboden, weigerde men meestal. Toch richtte men uiteindelijk een zwart bataljon in. Dit was uiteraard een niet-strijdend arbeidersbataljon: het Nr. 2 Construction Battalion. In het voorjaar van 1917 arriveerden ze in Frankrijk. (Dendooven, 2008b:93)

Uiteraard vochten ook heel wat oorspronkelijke bewoners van Canada of Indianen mee. Deze werden hoger aangeschreven dan de zwarten. Dat blijkt onder andere uit het feit dat er enkele officieren van Indiaanse afkomst waren. Toch waren er meer negatieve gevolgen voor hen dan voor de blanken. Indiaanse oud-strijders genoten niet dezelfde voorrechten als blanke en ze brachten ziektes mee uit Europa waar ze minder goed tegen bestand waren dan de blanken. (Dendooven, 2008b:93)

Een totaal van 620.000 Canadezen zou tijdens de Eerste Wereldoorlog dienen. Een tiende daarvan overleefde de oorlog niet. 14.000 worden herdacht op de memorialen en begraafplaatsen van de Westhoek. (Dendooven, 2008b:91)

Newfoundland Regiment

Van 1907 tot 1949 was Newfoundland een aparte *dominion*. Daarna werd het een provincie van Canada. Bij het uitbreken van de oorlog werd een regiment opgericht. Voordien had de *dominion* geen leger. Al gauw kwamen hier heel wat vrijwilligers op af. In het regiment dienden zo'n 6500 mannen. 2000 anderen dienden in de Royal Navy en het houthakkersbataljon. (Dendooven, 2008b:98)

Het regiment leed vooral op 1 juli 1916 enorme verliezen bij de 1ste slag aan de Somme. 800 Newfoundlanders vielen aan. Er bleven er 70 over. Nog geen maand later werden de overblijvers van het regiment ingezet bij Ieper om er te klussen. Daarna volgde enkele acties in Frankrijk waarna ze in de zomer en de herfst van 1917 terugkeerden naar de buurt rond Ieper. Ze werden ter hoogte van Langemark ingezet in de derde slag bij Ieper. In september 1918 leverden ze vanuit het Ieperse een bijdrage aan het eindoffensief. Ze dreven gedurende een maand mee de Duitsers achteruit over Dadizele, Ledegem, Bavikhove en Deerlijk tot Ingoogem. Daar stopte op 27 oktober 1918 hun actieve deelname aan de

Eerste Wereldoorlog. Na de oorlog werd het regiment ontbonden. (Dendooven, 2008b:98)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Canada hecht veel belang aan de Eerste Wereldoorlog en aan het herdenken van militaire gebeurtenissen in het algemeen. De Canadese regering is dan ook een van de enige ter wereld die een heus herdenkingsbeleid heeft. Om tegemoet te komen aan dit herdenkingsmandaat is het beleid van de Canadese regering gericht op het aanmoedigen van de preservatie en presentatie van nationale en internationale monumenten en memorialen en het aanmoedigen van herdenken door publieke informatie en onderzoek en door het betrekken van de burger bij het herdenken.

Vorig jaar werden er dan ook heel wat evenementen georganiseerd ter herdenking van de 90ste verjaardag van de slag bij *Vimy Ridge* in Frankrijk. Deze slag is een van de belangrijkste veldslagen voor Canada. Het departement voor *Veterans Affairs* is ook bezig met het plannen van evenementen voor de 90ste verjaardag van het einde van de Eerste Wereldoorlog met evenementen in Canada en over zee. Verdere details zijn nog niet bekend. (e-mail van Debby Floyd, 22/04/2008)

Ook in Canada namen heel wat Indianen, Inuits en Mestiezen vrijwillig dienst tijdens de Eerste Wereldoorlog. De gemiddelde Canadees is hier nog steeds niet van op de hoogte. Vaak nam meteen heel de mannelijke populatie van een reservaat dienst. In verhouding schreven meer Indianen zich in dan gelijk welke andere bevolkingsgroep in Canada. Op een bepaald moment dacht men er zelfs aan een *all-aboriginal regiment* op te richten, maar men achtte Indianen uiteindelijk niet bekwaam om zelfstandig op te treden. Men beschouwde de Indianen dan ook als tweederangsburgers. Verschillende historici zijn het er nu over eens dat de inschrijvingen niet zo vrijwillig waren dan men liet uitschijnen. De agenten die vrijwilligers ronselden waren over het algemeen blank en zij zouden meer dan eens de Indianen hebben wijsgemaakt dat dienen in het Canadese leger deel uitmaakte van de overeenkomst die ze met de overheid hadden. Toch haalt Boyden aan dat de hoofdreden eerder op psychologisch vlak dient gezocht te worden. Indianen verloren hun gronden, hun cultuur, hun religie

en hun kinderen werden weggehaald door de overheid. Daardoor zou bij de mannen veel meer het gevoel geleefd hebben dat ze zich moesten bewijzen. Ze zagen in deelname aan de oorlog een opportuniteit om hetgeen ze verloren terug te claimen. De overheid maakte hier gretig gebruik van en deed de nodige beloftes: ze zouden een deel van hun land terugkrijgen, stemrecht krijgen en, net als de blanke oud-strijders, recht hebben op een pensioen. Geen van deze beloftes zou na de oorlog worden ingewilligd. Hun land werd niet teruggeschonken. Hoewel Canada één van de meest progressieve pensioensystemen zou inlassen, kregen de Indianen geen pensioen en stemrecht voor Indianen kwam er pas in 1960. (Boyden, 2008:1-6)

Nu pas begint men dit in Canada langzaam aan te erkennen, maar er is nog een hele weg af te leggen. Indianen hopen er dan ook nog steeds op dat hun voorvaderen ooit de erkenning zullen genieten die ze verdienen. (Boyden, 2008:6-7)

Cultuuruitingen

- The National war Memorial, Ottawa

Er bestaan heel wat memorialen zowel in Canada als elders om de Canadese oorlogsinspanningen en de verliezen te herdenken. Het belangrijkste is ongetwijfeld het *National War Memorial* in Ottawa. Dit was oorspronkelijk ontworpen om de Canadese inspanningen in de Eerste Wereldoorlog te herdenken. Ondertussen staat het ook symbool voor de Canadese inspanningen tijdens de Tweede Wereldoorlog, de Koreaanse oorlog en latere *peace keeping*-missies. Het memoriaal representeert de moed waarmee Canadezen ten strijde trekken wanneer ze er van uit gaan dat hun waarden (vrijheid) worden bedreigd. Figuren trachten hun weg te vinden door een grote boog. Ze staan symbool voor de honderdduizenden Canadezen die de oproep om te dienen beantwoordden. Op de top van de boog staan twee figuren. Ze symboliseren vrijheid en vrede. (Veterans Affairs Canada, 2008)

- Het graf van de onbekende soldaat

Het graf van de onbekende Canadese soldaat ligt naast het *National War Memorial* in Ottawa. Het bevat de resten van een onbekende soldaat uit de Eerste Wereldoorlog. Het lichaam is afkomstig van een graf uit de buurt van *Vimy Ridge*.

Het graf representeert alle Canadezen die gestorven zijn of zullen sterven in een gewapend conflict, vroeger, nu en in de toekomst. (Veteran Affairs Canada, 2008)
De resten van de soldaat die sneuvelde in de buurt van *Vimy Ridge* werden pas in op 25 mei 2000 naar Canada overgebracht. Een staatsbegrafenis vond plaats op 28 mei. (Quinlan, 2005a:146)

- Het First World War Book of Remembrance

Het zeven *Books of Remembrance* liggen in de *memorial Chamber* van de *Peace Tower*. Samen herdenken ze de levens van meer dan 118.000 Canadezen die stierven voor het vaderland. Op 1 juli 1917 wees eerste minister Sir Robert Borden een deel van de centrale blok van het parlement toe als een '*memorial to the debt of our forefathers and to the valour of those Canadians who, in the Great War, fought for the liberties of Canada, of the Empire, and of humanity.*' Twee jaar later legde de Prins van Wales de eerste steen van de *Tower of Victory and Peace* die nu bekend staat als de *Peace Tower*. Wanneer deze toren gebouwd werd, was het de bedoeling om alle namen van gesneuvelden op de muren te graveren. Al gauw realiseerde men zich echter dat er niet genoeg plaats zou zijn op de muren om de namen van meer dan 66.000 gesneuvelden te dragen. Daarom werd de idee van een Book of Remembrance geopperd. Het plan werd aanvaard en het boek zou een plaats krijgen in de Memorial Chambre. Op 3 augustus 1927 kwam de Prins van Wales terug naar Canada om het altaar waarop het Book of Remembrance van de Eerste Wereldoorlog zou rusten, in te huldigen. Dit altaar was een geschenk van de Britse overheid. Het boek zelf zou pas afgewerkt raken in 1942. (Veterans Affairs, 2008)

- Ook in Canada hebben de meeste steden en dorpen eigen memorialen, gebouwen of een kamer waar de namen van gevallen inwoners worden herinnerd. (Veteran Affairs, 2008)

In Vlaanderen zijn er vier belangrijke Canadese Memorialen:

- Kortrijk: herdenkt de daden van de Newfoundlanders in de Slag aan de Leie in oktober 1918.
- Hill 62: herdenkt de participatie van de Canadese troepen bij de defensie van de *Ypres Salient*, in het bijzonder tijdens de periode van april tot augustus 1916.

- Passendale: herdenkt de deelname aan de Slag om Passendale in oktober 1917.
- Sint Juliaan: herdenkt het heroïsche standhouden van de Canadese divisie in de eerste gasaanvallen in Ieper in 1915.

- *In Flanders' Fields*

Waarschijnlijk de meest bekende cultuuruiting in verband met de Eerste Wereldoorlog gelieerd aan Vlaanderen is het gedicht 'In Flanders' Fields' van de Canadese Professor geneeskunde en pathologie John McCrae. Hij diende als chirurg bij de 1ste Brigade Canadese Veldartillerie. Hij schreef het gedicht na de dood van zijn vriend Luitenant Alexis Helmer op 2 mei 1915 tijdens de Tweede Slag om Ieper. Het gedicht werd anoniem gepubliceerd in *Punch Magazine* op 8 december 1915 en werd meteen een hit bij de Britten. McCrae stierf zelf aan meningitis op 28 januari 1918. Hij rust in Wimmereux. (Quinlan, 2005a:60) Het gedicht luidt als volgt:

In Flanders'fields the poppies blow
 Between the crosses row on row,
 That mark our place; and in the sky
 The larks still bravely singing, fly
 Scarce heard amid the guns below

We are the dead. Short days ago
 We lived, felt dawn, saw sunset glow,
 Loved and were loved, and now we lie
 In Flanders'fields

Take up our quarrel with the foe;
 To you from failing hands we throw
 The torch; be yours to hold it high,
 If ye break faith with us who die
 We shall not sleep, though poppies grow
 In Flanders'fields

Moina Michael, een Amerikaanse oorlogssecretaresse en een schrijfster werd geraakt door het gedicht en kocht enkele rode klaprozen. Ze droeg er zelf één en

verkocht de overige aan haar vrienden. Het geld ging naar oud-strijders. Van dan af was de traditie, die vooral in het Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en de Verenigde Staten nog steeds leeft, geboren. (Quinlan, 2005a:60)

- Passchendaele

De film 'Passchendaele' komt eind 2008 uit. Hiervoor hebben ze in Alberta het landschap van Vlaanderen toen nagemaakt, compleet met afgebrande bossen.

- The Canadian Virtual War Memorial

Deze website, opgebouwd en onderhouden door Veterans Affairs Canada, houdt informatie in over meer dan 116.000 Canadezen en New Foundlanders die hun leven lieten in de belangrijkste conflicten sinds 1884. De website brengt hulde aan allen die hun leven gaven voor Canada. Bovendien heeft de website een databank met zoekfunctie en geeft ze de mogelijkheid aan bezoekers om een bijdrage te leveren aan het Memoriaal door tekeningen, brieven en andere memorabilia in te zenden. (The Canadian Virtual War Memorial, 2008)

- Newfoundland Memorial to the Missing in Beaumont-Hamel (Somme)

Dit Memoriaal herdenkt ruim 70 doden. Niettegenstaande haar ligging, herdenkt het monument slachtoffers die vielen bij Poelkappelle en Langemark van augustus tot oktober 1917. (Dendooven, 2008b:98)

Ceremonies

- Remembrance Day

Remembrance Day wordt steeds georganiseerd op 11 november, dus in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk wordt *Remembrance Day* op wapenstilstand zelf gevierd. Om 11u worden er twee minuten stilte ingelast. De ceremonie in Ottawa wordt bijgewoond door de gouverneur-generaal, de eerste minister, oud-strijders en een breder publiek. In heel het land worden gelijkaardige kleinere ceremonies georganiseerd. De organisatie is in handen van de *Royal Canadian Legion*. (The Royal Canadian Legion, 2008)

Organisaties

- The Royal Canadian Legion

In November 1925 werd in Winnipeg de Canadase Legion opgericht als de *Canadian Legion of the British Empire Services League* (BESL). De belangrijkste objectieven van de organisatie waren het voorzien van de oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog van een sterke stem en het adviseren van de overheid in oud-strijderszaken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog namen de inspanningen van de *Legion* toe. De organisatie leverde ook educatieve bijstand en bijstand voor dienend personeel thuis en ver weg. Op 14 oktober smolt de *Great War Veterans' Association of Newfoundland* samen met de *Royal Canadian Legion*. Ook tijdens de Koreaanse oorlog bood de *Legion* bijstand aan. (The Royal Canadian Legion, 2008)

De meeste Canadezen associëren het werk van de *Legion* met herdenkingsceremonies en activiteiten die herinneren aan de gesneuvelden van de twee wereldoorlogen, de Koreaanse oorlog en andere Canadese militaire activiteiten, waaronder vredesmissies. De meest bekende activiteit is waarschijnlijk de *National remembrance-Poppy Campaign*. Net zoals in het Verenigd Koninkrijk worden de rode klaprozen verkocht om geld in te zamelen voor behoeftige veteranen. Ook organiseert de *Legion* op 11 november, op *Remembrance Day*, ceremonies in heel Canada. In Ottawa wonen de gouverneur-generaal, de eerste minister, veteranen en leden van de strijdkrachten en ander publiek de dienst bij aan het Nationaal Oorlogsmemoriaal. Een twee minuten durende stilte wordt ingelast om 's lands verliezen te herdenken. (The Royal Canadian Legion, 2008)

Remembrance – Poppy Campaign

Elk jaar ongeveer twee weken voor *Remembrance Day* op 11 november, start de *Royal Canadian Legion* de *Remembrance – Poppy Campaign*. Net zoals in het Verenigd Koninkrijk is het de bedoeling geld in te zamelen voor behoeftige oud-strijders. In sommige gevallen, zoals voor schoolgaande kinderen, worden de klaprozen uitgedeeld zonder dat er een donatie gevraagd wordt. Dit gebeurt om er voor te zorgen dat de traditie zeker bestendig blijft. De klaproos staat symbool voor de meer dan 117.000 Canadezen die stierven bij het dienen van hun land. (The Royal Canadian Legion, 2008)

- *White Poppies*

Het gebruik van de witte klaprozen heeft zich ook naar Canada verspreid, net zoals naar Nieuw-Zeeland en Australië. De aanwezigheid van de witte klaproos is echter, op het Verenigd Koninkrijk na, het meest opvallend in Canada. Een aantal jaren maakten Canadese Vredesbewegingen hun eigen witte klaproos, maar in recentere jaren verkrijgen ze de klaprozen via de *Peace Pledge Union*. In 2006 viel het de *Royal Canadian Legion* op en ze beschouwden het als een ongewenste evolutie. Ze zetten hun advocaten er op. Deze actie zorgde voor een omgekeerd effect. De publieke belangstelling resulteerde in een toename van de verkoop van de witte klaprozen in Canada. Onder juridische druk moest de winkel die de klaprozen verspreidde er mee stoppen, maar reeds in 2007 boden heel wat andere Canadezen aan om over te nemen. (The Peace Pledge Union, 2008)

- The Maple Leaf Legacy Project

Het doel van dit project is alle oorlogsgraven van Canadezen uit de 20ste eeuw te fotograferen. Heel wat families van gesneuvelden verkeren niet in de mogelijkheid om de graven te bezoeken, daarom wil het project de graven via het internet bij de families brengen. (The Maple Leaf Legacy Project, 2008)

- Veterans Affairs Canada – Canada Remembers Program (<http://www.vac-acc.gc.ca/remembers>)

Veterans Affairs van de Canadese overheid riep een programma in het leven om de vooruitgang en de verliezen die Canada geleden heeft in oorlogen in het verleden te herinneren. Op de website geeft men informatie over hoe Canada en de Canadezen hun oorlogsveteranen herdenken en waarom ze dat doen. De website houdt heel wat verwijzingen in, zowel naar memorialen, kunstwerken, poëzie, etc. Eigenlijk vormt ze een soort databank van het herinneren in Canada, zowel van de Eerste Wereldoorlog als van de Tweede, de oorlog in Korea en vredesmissies waaraan Canada deel neemt. Bovendien worden er bijvoorbeeld praktische tips gegeven om een ceremonie te organiseren. (Veterans Affairs Canada, 2008)

Hieronder volgt een lijstje met bijkomende gegevens bij dit rapport voor Canada die terug te vinden zijn op de website:

- Memorialen (in Canada en in Europa): <http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=memorials>: via een zoekopdracht

kan je informatie over heel veel memorialen in Canada en Europa verkrijgen. Hieruit blijkt weer eens het grote aantal memorialen in Canada.

- Poëzie en proza: http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=collections/prose_poetry
- Dagboeken, brieven en verhalen: <http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=collections/diary>
- Liederen: <http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=collections/chorus>
- Helden: <http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=collections/hrp>
- Historiek van de Canadese deelname aan de Eerste Wereldoorlog: <http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=history/firstwar>

Frankrijk

Beknopte historiek deelname

In de Franse republiek was de centralisatie bij het begin van de Eerste Wereldoorlog reeds verder doorgevoerd dan in de meeste andere Europese landen. Dit kwam ook tot uiting in de krijgsmacht. De regimenten verwezen dan ook nauwelijks naar geografische gebieden en de uniformen waren nagenoeg dezelfde. Toch werden ook de Franse regimenten regionaal gerekruteerd.

Vooraf de geschiedenis van de Fusiliers Marins (die voor 98% uit Bretoenen bestonden) is aan Vlaanderen gelieerd. Ze werden ingezet om de Belgische troepen te versterken tijdens de terugtrekking naar de IJzer na de slag om de IJzer in oktober 1914 hielden ze tot 19 november stand in het zwaar belegerde Diksmuide en dit samen met Belgische en Senegalese troepen. Diksmuide was op dat moment de enige plaats op de rechter oever van de IJzer die nog niet door Duitsers bezet was. 3000 Fusiliers Marins werden buiten strijd gezet. De brigade leed zwaar onder deze klap. Tot 1917 zouden ze in West-Vlaanderen, in de buurt van Nieuwpoort, blijven. Ze namen nog deel aan de Derde Slag bij Ieper en verlieten dan het land. (Dendooven, 2008a:33-34)

Op 22 april kregen ook Franse territoriale troepen de eerste chemische aanval te verwerken. Er werd een herdenkingsparkje aan gewijd. Dit is gelegen in

Boezinge. Ook deze aanval trof heel wat Bretoenen. Bretagne zou trouwens harder dan de andere Franse regio's door de Eerste Wereldoorlog getroffen zijn: in verhouding stierven dubbel zoveel Bretoenen op het slagveld dan andere Franse burgers. (Dendooven, 2008a:34)

Desalniettemin werden ook manschappen uit andere delen van Frankrijk in Vlaanderen ingezet, zo bijvoorbeeld het 15de Corps d'Armée dat bestond uit soldaten afkomstig van Zuidoost-Frankrijk (Alpen, Marseille en Corsica). De 29ste Infanterie Divisie van dit legercorps werd in het voorjaar van 1917 in de sector van Nieuwpoort en later dat jaar in de Derde Slag om Ieper ingezet. (Dendooven, 2008a:34)

Het 53ste Infanterie Regiment, dat vooral uit Catalanen bestond, vocht mee in de Eerste Slag bij Ieper (oktober-november 1914) en het 253ste Infanterie Regiment, dat eveneens vooral uit Catalanen bestond, bezette van mei tot juli 1918 de loopgraven bij Loker en Dranouter. (Dendooven, 2008a:34)

Ook vochten er Elzassers in Vlaanderen. Deze waren echter vooral aan Duitse zijde te vinden, omdat dit deel van het huidige Frankrijk op dat moment in Duitse handen was. Toch vochten er ook Elzassers aan Franse zijde. In 1872 kozen een aantal onder hen voor de Franse nationaliteit en verlieten hun geboortestreek die dan deel van Duitsland uitmaakte. (Dendooven, 2008a:34-36)

Ook vochten er Frans-Vlamingen in Vlaanderen, onder andere in de 39ste Infanterie Divisie die meevocht in de Eerste Slag om Ieper en de Slag bij de Kemmelberg en die loopgraven in Vlaanderen betrok. (Dendooven, 2008a:36)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Franse lijken werden na de oorlog, net als Belgische, gerepatrieerd. Heel vaak bracht men de stoffelijke overschotten naar het dorp waar de gesneuvelde vandaan kwam. Daar kregen ze een graf op de civiele begraafplaats. De meeste graven zijn intussen, net als andere civiele graven, weggehaald. Enkel in grote steden legde men soms een apart perkje aan voor militairen. Deze bestaan wel meestal nog. (Interview met Franky Bostyn, 31 januari 2008)

Hoewel de Fransen toch patriotistisch zijn, lijkt de herinnering aan Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog niet echt levendig. De Fransen zijn dan ook maar zeer kort in Vlaanderen geweest. Het waren vooral de Britten die hier de oorlog voerden. Het aantal Franse slachtoffers in Vlaanderen was dan ook gering, zeker

in vergelijking met het aantal doden aan het front in eigen land. Daarom ook zal de herdenking aan de Eerste Wereldoorlog meer worden geassocieerd met de frontzone in Frankrijk. (Interview met Franky Bostyn, 31 januari 2008)

Ook in Frankrijk lijkt het discours dat met de herdenking van de oorlog gepaard gaat, een transformatie te hebben ondergaan. Vlak na de oorlog was de herdenking van de Eerste Wereldoorlog eerder gerelateerd aan nationalisme, terwijl we de laatste jaren eerder een Europees discours aantreffen. Men is op zoek naar een Europese identiteit, een *esprit européen*. Een gezamenlijke geschiedenis zou kunnen bijdragen aan de vorming van dergelijke identiteit. De geschiedschrijving van en de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog wordt nu eerder vanuit een Europees danwel vanuit een Frans perspectief gezien. (Shapiro, 1997:122-123) Deze idee vinden we onder andere terug in de oprichting van het Historial in Péronne. Het Centre de la paix in Verdun doet vermoeden dat ook het vredesdiscours in Frankrijk ingang gevonden heeft.

Cultuuruitingen

Memorialen

- Ook in Frankrijk zijn er heel wat memorialen die de Eerste Wereldoorlog gedenken. Het Ministerie van Defensie en het Ministerie voor Toerisme sloegen de handen in elkaar en lanceerden een website waarop oorlogsmemorialen in Frankrijk opgelijst staan. Men kan op deze website memorialen zoeken per gemeente en per conflict waaraan ze zijn gerelateerd. (Chemins de Mémoire, 2008)
- In tegenstelling tot in het Verenigd Koninkrijk was de herdenking en het bewaren van documenten en objecten eerder een private aangelegenheid. De *Bibliothèque de documentation internationale contemporaine* ging toen van start als een opslagplaats voor oorlogsdocumenten. Deze werden eerst verzameld door de familie Leblanc in hun appartement in de Avenue de Malakoff, maar wel reeds vanaf het begin met de bedoeling een staatsmuseum te vormen. Later werd de verzameling doorgegeven aan de stad Parijs en nog later aan de Universiteit. (Winter, 1995:81)

- Er is een Frans monument op de Kemmelberg. Dit wordt niet door Frankrijk onderhouden. (Interview met Franky Bostyn, 31 januari 2008)
- Carrefour des Roses: herdenkingsparkje in Boezinge voor slachtoffers van de eerste chemische aanval op 22 april 1915. Het bestaat uit een 16de eeuwse cavaleriekruis uit Louargat (bij Guincamp), een authentieke dolmen uit Hénansal (bij Dinan) en verschillende Menhirs, allen uit Bretagne overgebracht. (Dendooven, 2008a:34)

Musea

- L'Historial de la Grande Guerre in Péronne:

Dit is het eerste internationale museum gewijd aan de Grote Oorlog. Dit museum is zo verschillend omdat het de oorlog vanuit alle invalhoeken benadert. Alles is dan ook aangegeven in het Frans, Engels en Duits en het is een tri-nationaal museum. De opening vond plaats in het zelfde jaar als de aanname van het Verdrag van Maastricht. De Duitse schrijver Ernst Jünger, die zelf nog in de Somme-vallei vocht, was eregast. (Winter, 2005:186-187)

In 1992 huldigde de Generale Raad van de Somme het museum in. Het ligt op de oude frontlinie, waar de slag aan de Somme plaatsvond. Het gaat om een modern betonnen gebouw, ontworpen door de architect Ciriani.

De bezoekers krijgen een unieke collectie te zien met originele objecten uit het dagelijkse leven. Deze tonen de sociale en culturele geschiedenis van de oorlog. De centrale zaal toont een chronologisch overzicht van het conflict. Hier staan militaire objecten centraal, maar daar rond zien we ook objecten die verwijzen naar het civiele leven en de families. Wat het museum internationaal maakt, is dat de objecten afkomstig zijn uit zowel het Britse Rijk, Frankrijk en het Duitse Rijk.

Het gaat dus noch om een memoriaal noch om een militair museum, maar om een mentaliteitsmuseum. Het wil het culturele en sociale leven van zowel de strijders als de burgers schetsen aan de hand van 50.000 objecten en archieven. (Historial de la Grande Guerre, 2008)

- Centre mondiale de la paix, des libertés et des droites de l'homme:

Dit centrum bevindt zich in het voormalige bisschoppelijke paleis van Verdun. Men koos Verdun als standplaats voor dit centrum om het verleden van de stad. Sinds de bloedige Slag van Verdun in 1916 staat deze plaats in het Franse, en misschien zelfs in het Europese, geheugen gegrift. Het centrum organiseert

tentoonstellingen en lezingen en publiceert rond oorlog en vrede. (Centre mondiale de la paix, 2008)

Film

'J'accuse' van Abel Gance (1919)

In 1919 regisseerde Abel Gance de film 'J'accuse' waarin de doden verrijzen en naar huis terug keren om te kijken of hun opoffering niet tevergeefs was. Deze metaforische film was zeer actueel op een moment waarop de overlevende nog steeds naar de doden op zoek waren en de vraag hoe en waar men de doden ging begraven in alle deelnemende staten actueel was. (Winter, 1995:4)

'J'accuse' van Abel Gance (1937)

In 1937 maakt Gance een nieuwe versie van 'J'accuse'. Ook hier blijft de dood het belangrijkste thema. De held is ditmaal de enige overlevende van zijn eenheid, de '*death patrol*', die uitgezonden was voor een nutteloze missie in de buurt van Verdun op de laatste dag van de oorlog. Eigenlijk blijft hij over als de woordvoerder van de doden om aan de wereld te vertellen wat oorlog is. Wanneer er bijna opnieuw oorlog uitbreekt, rest hem de optie om terug te keren naar Verdun en daar zijn collega's te laten herrijzen. Ze zaaien angst in Europa en maken voor altijd een einde aan oorlog. (Winter, 1995:17)

'Les roix de bois' van Raymond Bernard (1932)

Met deze film verfilmde Bernard het gelijknamige boek van Dorgelès. Het eenvoudige plezier en stoïcisme van een gedoemde eenheid worden weergegeven. Op het einde van de film, begint het hoofdpersonage, dat fataal verwond is, op een 'Ganciaanse' wijze te dromen. Hij ziet een leger van soldaten uit verschillende landen allen hun eigen kruis dragend op weg naar de eeuwigheid. (Winter, 1995:141)

'La Grande Illusion' van Renoir (1937)

Het verhaal in deze film speelt zich af tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar de inhoud van de film verwijst reeds naar de Tweede. De film is pacifistisch en kant zich tegen het ant-semitisme. In Duitsland verboden de Nazi's de film.

Literatuur

'La jolite rousse' van Apollinaire (1916)

Nadat Apollinaire in 1916 gewond raakte, schreef hij dit gedicht om vergiffenis te vragen voor de zonden van jonge rebellen. (Winter, 2006:18)

'Les croix de bois' van Roland Dorgelès (1919): beschrijft de beleving van de auteur tijdens de Eerste Wereldoorlog.

'Le feu' van Henri Barbusse

Barbusse ging in 1914 in dienst. In 1916 raakte hij gewond, waarna hij werd tewerk gesteld in het secretariaat van het bureau voor de rekrutering. Daar begon hij aan het schrijven van 'Le feu'. Het boek werd eerst als een serie gepubliceerd in het tijdschrift 'L'Oeuvre' en daarna pas als boek. Een eerste aflevering verscheen in augustus 1916. Het boek zelf verscheen begin 1917. Hij won de *Prix Concourt* en het boek werd een bestseller, maar een Duitse vertaling van het werk werd gebannen uit Duitsland en Oostenrijk. Het boek gaf hoop en was daarom zowel bij de soldaten als op het thuisfront geliefd. Het boek beschreef het leven van enkele soldaten in de verschillende bewegingen en fases van een compagnie. (Winter, 1995:179-186)

'Un long dimanche de fiançailles' van Sébastien Japrisot (1991)

Dit boek werd een nationale bestseller in Frankrijk voor meer dan zes maanden en won de Prix Interallié. Het verhaal gaat over een vrouw die op zoek gaat naar de details van de dood van haar verloofde, die stierf tijdens Eerste Wereldoorlog. (Shapiri, 1997:127) In 2005 werd dit boek verfilmd.

Andere hedendaagse voorbeelden zijn onder andere 'Champs d'honneur' van Jean Rouaud (1990) en 'Chambre des officiers' van Marc Dugain (1998).

Schilderkunst

'Panthéon de la Guerre' was een complexe mix van kunst, propaganda en herdenking. Pierre Cartier-Belleuse en Auguste-François Gorguet schilderden dit tafereel samen met een 20-tal andere hoogaangeschreven Franse kunstenaars. De schilders begonnen vlak na de Franse overwinning in de slag aan de Marne (september 1914) aan het schilderij. Uiteindelijk huldigde President Poincaré het in op 19 oktober 1918, drie weken voor het einde van de oorlog. Voor dit werk werd een gebouw opgericht in Parijs. In het midden staat een goudgeveleugelde

Victorie-beeld met opschrift 'Aux héros'. Rond het standbeelden staan de bekendste 'helden van de oorlog' afgebeeld. (Levitch, 2004:92)

Georges Rouault plaatste via allegorie de ramp van de Eerste Wereldoorlog in een transcendentiaal en religieus kader. Van 1916 tot 1928 schilderde hij een oorlogscyclus, 'Misère'. Met dit werk wil hij acceptatie voor de oorlog van God. Hij verwijst dan ook naar de eerste regel van de 51ste psalm: 'Have mercy upon me, O God, according to thy loving-kindness'. (Winter, 1995:171-177)

'La partie des cartes' van Fernand Léger uit 1917 beeldt een groep kaartspellende oostrijders af. Ze zijn makkelijk te herkennen aan hun madailles. Léger gebruikt een soort van collage technieken waardoor de ledematen van de mannen los van elkaar lijken te hangen. (Gygi, 2004:78)

Organisaties

- Office national des anciens combattants et des victims de guerre :

Deze organisatie kwam tot stand door een fusie van verschillende andere organisaties die in de loop van de 20ste eeuw werden opgericht. Het *Office national des mutilés et réformés* kwam tot stand door het ministerieel besluit van 2 maart 1916. De wet van 27 juli 1917 creëerde het *Office national des pupilles de la Nation* en die van 19 december 1926 het *Office national du combattant*. In 1933-34 fuseerden deze organisaties tot het *Office national des mutilés, combattants, victimes de la guerre et pupilles de la nation*. De wet van 17 juni 1946 voegde de organisatie toe aan de sociale dienst van het ministerie van gevangenen, gedeporteerden en vluchtelingen. Van dan af heette het het *Office national des anciens combattants et des victims de guerre*. Nu maakt de organisatie deel uit van het ministerie voor defensie. De organisatie houdt zich bezig met de zorg om veteranen en met het herdenken van oorlogen. (Office national des anciens combattants et des victims de guerre, 2008)

- Association 1914-1918

Dit is een historische associatie die zich bezig houdt met de geschiedenis en met het herdenken van de Eerste Wereldoorlog. (Association 1914-1918, 2008)

De voormalige Franse kolonies

Beknopte historiek deelname

Direct na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog begon Frankrijk te rekruteren in zijn kolonies. De eerste West-Afrikaanse eenheden werden bij hun aankomst in Frankrijk dan ook hartelijk onthaald. Toch leden ze bij hun eerste militaire activiteiten zware verliezen, waardoor heel wat officieren aan het twijfelen sloegen in verband met de kwaliteiten van de zwarte soldaten. Desondanks lanceerde Generaal Charles Mangin, die reeds voor de oorlog gewonnen was voor de idee van een '*armée noire*', in 1915 een campagne om een nieuwe rekruteringsgolf in Afrika te initiëren. In de late herfst van datzelfde jaar ging de regering akkoord. De rekruteringen in Afrika werden verder uitgebreid. (Koller, 2008:11)

Het vooroordeel leefde dat de Afrikanen primitief en oorlogszuchtig waren. Daarom leken ze bijzonder geschikt om als schoktroepen aan de Europese fronten te dienen. Uiteraard had dit beeld ook tot gevolg dat de zwarte soldaten niet echt geliefd waren bij de Franse bevolking. Om deze angst bij de bevolking weg te werken, propageerde de overheid vanaf 1916 een ander beeld van de Afrikanen. Ze werden niet meer als bloeddorstige wildemannen voorgesteld, maar als grote kinderen die vanwege hun intellectuele inferioriteit afhankelijk waren van de blanken. (Koller, 2008:11-13)

In 1916 werd er opnieuw nagedacht over hoe men aan meer soldaten kon geraken. Toch raakte men er in 1917 van overtuigd dat het wervingsreservoir van de kolonies uitgeput was. De gouverneur-generaal van Frans West-Afrika, Joost Van Vollenhoven, riep een voorlopige rekruteringsstop uit. Hij benadrukte hierbij de mogelijkheden van de economische inzetbaarheid van de Franse West-Afrikanen boven de militaire inzetbaarheid. Bovendien was hij zich bewust van de weerstand in de kolonies tegenover het rekruteren daar, hoewel er hier in het moederland weinig van te voelen viel. Daar ging men er nog van uit dat de koloniale troepen eindelijk inzagen dat er gemeenschappelijke belangen bestonden en dat ze die dan ook wensten te verdedigen. Niets was echter minder waar: de autoriteiten in West-Afrika stuitten op enorme weerstand. Zo was er in 1915 een revolte in Bélé Dougou (Mali) die duidelijk tegen de rekrutering was gericht. In 1915-16 was er een opstand in West-Volta (Ghana) en in 1916 en

1917 waren er meerdere rebellieën in Dahomey (Benin). Ook in Algerije stuitte men op heel wat verzet. (Koller, 2008:13-14)

Desondanks besloot men in 1918 opnieuw 50.000 soldaten in West-Afrika en Algerije te rekruteren. De Senegalese afgevaardigde Blaise Diagne werd met deze taak belast en kondigde in september de rekrutering van 77.000 soldaten voor het Westfront aan. (Koller, 2008:14)

Senegal

Beknopte historiek deelname

Senegal besloeg toen een veel groter territorium dan vandaag. Men rekruteerde met andere woorden ook *Tirailleurs Sénégalais* in Benin, Mali, Guinee en Ivoorkust. Het is moeilijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende gebieden. De historiek die hieronder wordt geschetst geldt, met andere woorden voor het hele territorium dat Senegal toen besloeg.

De *Tirailleurs Sénégalais* werden opgericht in 1857 door Louis Faidherbe, gouverneur-generaal van Frans West-Afrika.

Naar aanleiding van de voelbare spanningen van nakende vijandelijkheden, werd er op 7 februari 1912 een decreet uitgevaardigd waardoor het rekruteren in de kolonies door Frankrijk reeds werd uitgebreid. In deze periode namen een 2000 Senegalezen dienst. Uiteraard nam deze activiteit, net als in heel de Franse Federatie, in Senegal nog meer toe in 1914. We kunnen de rekrutering van dan af in drie fasen onderverdelen. Een eerste periode liep van augustus 1914 tot oktober 1915. Ongeveer 3350 Seneglazen werden gerekruteerd. In de eerste oorlogsmaanden leden de Franse troepen zeer zware verliezen, waardoor ze over moesten gaan naar een tweede fase van rekruteren in de kolonies. Deze liep van oktober 1915 tot april 1916. In deze periode namen meer dan 7500 mannen dienst in Senegal. Toch waren de Senegalezen hier niet altijd even gelukkig mee. De rekruteringen leden tot wijdverspreide revoltes en deze konden enkel de kop ingedrukt worden door repressie vanuit de koloniale administratie. Daarom werd het rekruteren op een lager pitje gezet en in een derde fase van april 1916 tot november 1917 werden er slechts 2484 Senegalezen gerekruteerd. De recent aangeduide gouverneur-generaal, Joost Van Vollenhoven, slaagde er in oktober 1917 in om de rekruteringen stop te zetten. Tijdens de eerste drie jaren van de oorlog leverden de Senegalezen dus een 13.000-tal mannen voor de verdediging van 'la patrie'. (Lunn, 1999:34-36) Hoewel sommige van deze rekruten vrijwilligers waren, moet worden gezegd dat de meeste geen keuze hadden. Soms lijfden Franse officieren met militaire escortes achter zich Afrikanen in. Meestal echter werden Afrikaanse intermediären ingeschakeld om de Franse wil op te leggen. Dit ging meer dan eens gepaard met gewapende raids. Het rekruteringsbeleid toonde wel eens vergelijkingen met de transatlantische

slavenhandel. (Lunn, 1999:39-47) Na zware tegenslagen eind 1917 en begin 1918, vroeg Clemenceau een studie aan om na te gaan hoe er verder kon worden gerekruteerd in de kolonies. Van Vollenhoven werd op de hoogte gebracht dat een nieuwe intensieve rekruteringscampagne zou plaatsvinden. Om deze campagnes kracht bij te zetten beloofde Frankrijk om Diagne, een Senegalees, na de oorlog dezelfde macht te geven als die van een gouverneur-generaal en het recht om direct te communiceren met het Ministerie voor de Kolonies. Dit betekende dus een zekere mate van zelfbestuur. Hierdoor werd de betekenis van de oorlog voor Senegal in een nieuw licht geplaatst: de Senegalezen zagen nu een direct voordeel in de oorlogsdeelname. Op 14 januari 1918 ondertekende Clemenceau een decreet waarin deze beloftes werden vastgelegd. Diagne werd hoofd van de rekruteringsmissie. Deze nieuwe campagne leidde tot de rekrutering van een 15.500 man. In totaal zouden er dus zo'n 29.000 Senegalezen hebben meegevochten in de Eerste Wereldoorlog. (Lunn, 1999:76-81) 6000 à 7000 daarvan zou in Europa het leven gelaten hebben. (Lunn, 1999:147)

De rekruten kregen een training in Senegal en werden onderverdeeld in *originaires* en *tirailleurs*. Ze ontvingen een training van enkele weken tot zes à zeven maanden alvorens ze overzee werden gebracht. Initieel kwamen de manschappen in exclusief zwarte eenheden terecht. Meestal werd er bij het samenstellen van de eenheden ook rekening gehouden met de kennis van het Franse en kleinere eenheden werden zo goed als mogelijk samengesteld uit mannen die dezelfde taal spraken. Wanneer ze in Frankrijk arriveerden werden ze verder opgeleid, de meeste Afrikanen in Fréjus. Later bouwde men ook andere kampen voor *tirailleurs* langs de kust van de Middellandse Zee, maar ook in de buurt van Bordeaux, Vernet, Sendets en Pau. *Originaires* werden daarentegen meestal naar Lyon gebracht. (Lunn, 1999:92-111) Senegalezen waren niet altijd even gemotiveerd. Ze wisten, in tegenstelling tot de Franse soldaten, niet waarvoor ze vochten. De meeste hadden er geen idee van wat de oorzaken van het conflict tussen Frankrijk en Duitsland was. Ze wisten enkel dat ze tegen de Duitsers vochten. Meestal werden de Senegalezen ingezet als stoottroepen voor de Fransen. (Lunn, 1999:130-135)

Hoeveel van die rekruten er in Vlaanderen zijn geweest is minder duidelijk, maar gezien er graven van gesneuvelde Senegalezen bestaan, zijn ze hier zeker geweest. Bovendien weten we dat ze samen met de Belgische troepen en een Franse Brigade na de IJzerslag van oktober tot 10 november 1914 stand hielden in Diksmuide, de enige plaats op de rechteroever van de IJzer die nog niet door

de Duitsers was bezet. Vier Tirailleurs bataljons zouden ernstige verliezen hebben geleden, maar hun deel van de linie hield stand, hoewel drie op vier soldaten gewond raakten of sneuvelden. (Schurtleff, 2008)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De herdenking aan de Eerste Wereldoorlog ligt zeker nog enigszins gevoelig in Senegal. Enerzijds is men nog steeds trots dat men in Europa heeft gevochten en heeft bijgedragen aan de overwinning. Anderzijds bestaat het gevoel, zeker bij de postonafhankelijkheidsgeneratie, dat ze het slachtoffer waren van de koloniale overheersing. (e-mail van Joe Lunn, 23/03/2008)

Volgens Joe Lunn komt de Eerste Wereldoorlog en de Senegalese bijdrage aan bod in het onderwijs. We weten echter niet hoe uitgebreid en wanneer. (e-mail van Joe Lunn, 23/03/2008)

Cultuuruitingen

- Constellation de la Douleur

Dit monument werd op 22 september 2007 onthuld aan de Chemin de Dames in Frankrijk. Het eert alle West-Afrikaanse soldaten van de Eerste Wereldoorlog. Christian Lapie ontwierp het monument.

- In Senegal zelf zijn er memorialen in Saint Louis, Rufisque en Dakar. Gedurende de laatste 25 jaar werden deze wel minstens drie maal verhuisd. Dit duidt weer eens op de gevoeligheden die nog steeds leven aangaande de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Joe Lunn, 23/03/2008)

- De dichter, schrijver en president van 1960 tot 1980 van Senegal, Léopold Sédar Senghor (1906-2001), zou enkele gedichten over de Eerste Wereldoorlog geschreven hebben. (e-mail van Joe Lunn, 23/03/2008)

- Wapenstilstand wordt elk jaar herdacht. (e-mail van Joe Lunn, 23/03/2008)

Organisaties

- Office National des Anciens Combattants et des Victimes de Guerre (ONACVG)
Senegal heeft dit bureau toegevoegd aan haar Ministerie voor Defensie een *Office National des Anciens Combattants et des Victimes de Guerre*. De hoofdtaak van dit bureau is de morele en materiële ondersteuning aan oud-strijders en aan oorlogsslachtoffers.

Guinee

Beknopte historiek deelname

Guinee maakte, zoals hierboven vermeld, tijdens de Eerste Wereldoorlog deel uit van Senegal. Een afzonderlijke historiek opstellen is daarom niet mogelijk. De historiek van de deelname van Senegal gaat dus ook op voor Guinee.

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

We hebben geen weet van gevoeligheden gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

Cultuuruitingen

Cultuuruitingen in verband met de Eerste Wereldoorlog zijn ons niet bekend.

Organisaties

Organisaties die zich bezighouden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zijn ons niet bekend.

Algerije

Beknopte historiek deelname

Aan geallieerde zijde vochten in Europa ook een 270.000-tal Maghrebijnen (Koller, 2008:11). De meerderheid daarvan waren Algerijnen, maar het is niet duidelijk hoeveel precies. Ook was er een Afrikaanse *Labour Corps* in Frankrijk te werk gesteld. 135.000 Afrikanen werkten in Frankrijk, het grootste deel hiervan was afkomstig van de Magreb. (Andrew & Kanya-Forstner, 1978:16)

De Algerijnen die aan de Eerste Wereldoorlog deelnamen dienden zowel in Zoeaven regimenten als in Tirailleurs regimenten. Na de inlijving van Algerije door Frankrijk creëerde men tussen 1830 en 1854 vier Zoeaven regimenten. Deze waren aanvankelijk gemengd, zowel mannen van Franse als van Algerijnse origine dienden. De naam 'Zoeaven' kwam van Zouaouas, een Kabylische stam uit de bergen ten oosten van Algiers. Veel van de Eerste rekruten waren dan ook Zouaouas. In 1840-1841 richtte men de Tirailleurs op. Van dan af dienden de van oorsprong Algerijnen in de Tirailleur regimenten en bevolkten enkel mannen van Franse origine de Zoeaven regimenten. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bleek echter dat heel wat van deze mannen van Franse origine in Algerije geboren waren. Tijdens de oorlog werden de regimenten van Zoeaven en Tirailleurs bovendien gedeeltelijk vermengd. Het is zeer moeilijk om te achterhalen waar en wanneer de Zoeaven precies vertoefden, omdat de naamgeving van de bataljons niet altijd even consistent verliep, wanneer het Franse leger na de eerste oorlogsmaanden volledig werd gereorganiseerd. Bataljons van bestaande regimenten werden ondergebracht in nieuwe regimenten, andere overgeplaatst of hersmolten en nieuwe eenheden met nieuwe namen werden gecreëerd. (Chielen, 2008:54-56)

In 1840 richtte men de Tirailleurs op. Bij de aanvang van de Eerste Wereldoorlog waren er negen Tirailleurs regimenten gevormd. Allen afkomstig uit Noord-Afrika. Bij het ontstaan werden er drie regimenten opgericht in Algerije. Ze rekruteerden in Algiers, Oran en Constantine. Later kwam er een vierde regiment bij, maar dat was afkomstig uit Tunesië. In 1913 ontdubbelde men deze regimenten en kwam er één bij. Dus het 1ste, 2de, 3de, 5de, 6de, 7de en 9de RTA kwamen uit Algerije en het 4de en 8ste RTT uit Tunesië. Bij de aanvang van de Eerste Wereldoorlog vertrokken 32 bataljons van deze regimenten naar Europa. Elk bataljon bestond uit vier compagnieën en die bestonden op hun beurt uit 200 tot 250 mannen. (Chielen, 2008:57)

Het 1ste RMZ maakte bij het begin van de oorlog deel uit van de 38ste divisie. Die was van oktober 1914 tot april 1916 in Vlaanderen. In juli 1915 echter ging het regiment naar de 25ste divisie en verliet het Vlaanderen. Het 7de RMZ maakte deel uit van de 45ste divisie die op 15 april 1915 in Vlaanderen aankwam. Ze verliet Vlaanderen voor een eerste keer in maart 1916. Van 8 oktober 1916 tot begin januari 1917 was ze opnieuw in Vlaanderen. Het 1ste RMT vocht met de 38ste en 45ste divisie in Vlaanderen. Van de andere Tirailleurs regimenten vindt men sporen in Vlaanderen terug op graven. De derde 'Algerijnse' divisie, 37DI, vocht niet in Vlaanderen, maar ze kregen wel rust in de buurt van Duinkerke en Bergues, na zware verliezen in de Champagne. (Chielen, 2008:60-63) De 45ste divisie speelde een belangrijke rol bij de Tweede slag bij Ieper en raakte zo betrokken bij de eerste gasaanval. Het aandeel van de Noord-Afrikanen hierbij, wordt vaak onderschat. Het 1ste en 7de RMT leed zware verliezen. (Chielen, 2008:73)

Ook waren er Saphi's in Vlaanderen. Dit was de koloniale cavalerie. Ze ontstonden in de eerste jaren na de kolonisatie van de Magreb. In de Eerste Wereldoorlog werden vier regimenten uit Algerije en Marokko ingezet aan het Westfront. *De facto* hadden ze enkel een 'figurantenrol'. Ze wachtten op de grote doorbraak waarbij ze ingezet zouden worden, maar die nooit kwam. Ondertussen voerden ze communicatieopdrachten uit. (Chielen, 2008:67)

In het thuisland was er heel wat protest tegen de rekrutering. Al in de herfst van 1914 organiseerden de betrokkenen en hun verwanten verschillende protestacties. In de winter van 1916-17 culmineerde dit in een grote opstand in het zuiden van Constantinois. (Koller, 2008:14)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Volgens Prof. Djerbal zou de Eerste Wereldoorlog vooral worden geassocieerd met de Franse onderdrukking. De gemiddelde Algerijn herdenkt de Eerste Wereldoorlog dan ook niet. Het herdenken van deze oorlog is een Franse traditie, maar zeker geen Algerijnse. (e-mail van Daho Djerbal, 26/05/2008)

In Algerije is weinig geweten over de deelname aan de Eerste Wereldoorlog, ook vanuit de academische wereld was er tot nog toe weinig interesse voor het onderwerp. (e-mail van Daho Djerbal, 26/05/2008)

Cultuuruitingen

In Algerije herdenkt men de Eerste Wereldoorlog, net als in Frankrijk, op 11 november. Er staan doorheen heel het land verschillende monumenten voor de gesneuvelden. (e-mail van Meneer Brochier, 16/05/2008) Volgens Prof. Djerbal is de oorsprong van deze monumenten nog in de koloniale periode te situeren en zijn ze nu voor de gemiddelde Algerijn van weinig belang. (e-mail van Daho Djerbal, 26/05/2008)

Organisaties

Er zijn ons geen Algerijnse organisaties bekend.

Tunesië

Beknopte historiek deelname

Aan geallieerde zijde vochten, zoals vermeld, in Europa ook een 270.000-tal Maghrebijnen (Koller, 2008:11). Een deel daarvan kwam uit Tunesië.

Zoals hierboven aangegeven kwamen het 4de en het 8ste regiment van de Tirailleurs uit Tunesië. (Chielen, 2008:57) Ook waren er enkele Zeeaven regimenten waarin mannen uit Tunesië dienden. Vanaf juli 1915 werden er mannen uit Tunesië toegevoegd aan het 7de RMZ. Dit was op dat moment in Vlaanderen en verbleef daar tot maart 1916. Het keerde terug in oktober 1916 en verliet Vlaanderen voorgoed in januari 1917. Het 4de RMZ was in Vlaanderen van 29 oktober 1914 tot eind 1915 het bestond uit bataljons uit de regio van Parijs en Tunis. Ook het 4de RMT en het 8ste RMT vochten in Vlaanderen. Uit de twee Tunesische Tirailleurs regimenten werd nog een *régiment de marche* gevormd. Dit regiment maakte deel uit van de 4de Marokkaanse Brigade. Deze kwam in april

1915 naar het front in Ieper. Op 21 juni 1915 ging het terug naar Noord-Afrika. (Chielen, 2008:61-63)

Ook in Tunesië was men niet echt gelukkig met de rekruteringen. Dit resulteerde in 1915 en 1916 in enkele opstanden. (Koller, 2008:14)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Er zijn ons geen gevoeligheden gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog bekend. Vermoedelijk is de situatie hier gelijkaardig aan de Algerijnse en de Marokkaanse.

Cultuuruitingen

Net als in Algerije, herdenkt men de Eerste Wereldoorlog naar Frans voorbeeld op 11 november. In heel het land staan er verschillende monumenten voor de tijdens de Eerste Wereldoorlog gesneuvelden. (e-mail van Meneer Brochier, 16/05/2008)

Organisaties

Er zijn ons geen organisaties in Tunesië bekend.

Marokko

Beknopte historiek deelname

Aan geallieerde zijde vochten, zoals vermeld, in Europa ook een 270.000-tal Maghrebijnen (Koller, 2008:11). Een aantal hiervan kwam uit Marokko. We weten dat, wanneer Clemenceau in 1917 eerste minster werd, er reeds 23.000 Marokkanen naar Europa waren gestuurd. De Marokkanen werden toen door de

Fransen als het meest strijdlustig van de volkeren uit de Afrikaanse kolonies beschouwd. (Andrew & Kanya-Forstner, 1978:14)

Al van bij het begin van de Franse koloniale expansie in Marokko, hing het leger sterk af van de rekrutering van de inheemse bevolking. Hoewel er vaak verwezen werd naar het 'Franse leger', bestond het vooral uit Arabische en Berberse voetsoldaten. Nog voor de ondertekening van protectoraatverdrag door Moulay Hafid op 30 maart 1912, waren er vier belangrijke militaire eenheden ingericht onder de effectieve controle van Franse officieren. Van 1908 tot 1956 namen Marokkanen deel aan verschillende militaire operaties binnen en buiten Marokko, waaronder de Eerste Wereldoorlog. (Maghraoui, 1998)

De troepen bestonden vooral uit Goumiers, Tirailleurs en Spahis.

De Goumiers ontstonden wanneer in 1908 de eerste 6 Goums werden samengesteld. Rekrutering gebeurde voornamelijk in de Chaouia regio's. Elke Goum bestond ongeveer uit 200 mannen. Mannen van verschillende stammen maakten deel uit van één Goum. Ze werden met opzet gemixt, om de kans op conflicten tussen de verschillende Goums te minimaliseren. Oorspronkelijk dienden deze eerste Goums als beveiligingstroepen en als scouts en stoottroepen voor de Fransen. Ze stonden onder leiding van Franse officieren. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog waren er reeds 14 Goums en dit aantal steeg tijdens de oorlog tot 25. Zoals gezegd werden ze oorspronkelijk gerekruteerd uit verschillende stammen van Arabische origine. Naarmate de Franse expansie uitbereidde naar het hinterland echter, begon het aantal Berbers significant te stijgen. (Maghraoui, 1998)

Op 16 juni 1912 besliste generaal Moinier de zogenaamde *Troupes Auxiliares Marocaines* (T.A.M) op te richten, later bekend als de *Tirailleurs*. Deze eenheden bestonden uit speciaal geselecteerde soldaten van de regio's Fez, El Hajeb, Arbaoua, Agourai en Sefrou. Van 1913 tot 1914 nam hun aantal toe van vier naar 19 compagnieën van 6.200 Marokkanen, allen onder het bevel van Franse officieren. Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbrak, besloot Lyautey om vijf bataljons naar het Westfront te zenden. Men refereerde naar deze eenheden als de *Bataillons de Chasseurs Indigenes*. Vanaf 20 augustus 1914 maakten ze deel uit van het zesde leger. Onder andere de slag om de Marne was erg verlieslatend voor hen: van de 5.000 soldaten die deelnamen, overleefden er slechts 700. Gedurende de hele Eerste Wereldoorlog werden er nieuwe bataljons gecreëerd. Tussen 1915 en 1918 werden er zeven Bataljons samengesteld onder de naam *Regiment de Marche de Tirailleurs Marocains* (R.M.T.M.). Een echt betrouwbare

schatting van het aantal Tirailleurs dat sneuvelde tijdens de oorlog is niet voor handen. Wel kunnen volgende gegevens een indicatie bieden: in september alleen waren er 3.200 doden, gewonden en vermisten en alleen op 30 september stierven 300 Tirailleurs in de regio van Vesle. Tegen mei 1919 waren alle regimenten terug in Marokko. (Maghraoui, 1998)

De Spahis werden in 1911 opgericht. Eerst namen ze deel aan gevechten in Marokko zelf, in de regio van Taza. In 1914 werden ze omgevormd tot het *Regiment de Marche de Chasseurs Indigenes a Cheval*. Ze bestonden uit 10 squadrons. Later werden ze bekend als de *Regiments de Spahis Marocains*. In tegenstelling tot de Tirailleurs en de Goumiers, waren er bij de Spahis ook grote aantallen Franse burgers. (Maghraoui, 1998)

Deze militaire koloniale instituties waren niet de enige, maar wel de belangrijkste. Daarnaast waren er ook onder andere het *Bataillon du Genie*, *Bataillon de Sapcurs des Chemin de Fer* en het *Bataillon des Transmissions*. (Maghraoui, 1998) Later zou er naar al deze instituten worden gerefereerd als de *Battalions de Chasseurs Indigenes*. (Maghraoui, 2004:4)

De oorlog begon tijdens de Ramadan. Daardoor leek de rekrutering in Marokko eerst niet echt vlot te lopen. Wanneer de maand om was, begon ook de rekruteringscampagne te vlotten. In de belangrijkste steden, zoals Casablanca, Fez, Marrakesh, Meknes en Rabat, werden rekruteringscentra opgericht. Een van de meest effectieve manieren om te rekruteren was het gebruik van het concept 'heilige oorlog' in grote propagandacampagnes doorheen heel Marokko. Ook waren de Fransen er zich van bewust welke rol de conservatieve, religieuze broederschappen konden spelen in de rekruteringscampagnes. (Maghraoui, 2004:8-10)

De eerste Marokkaanse eenheden vertrokken in de havens van Rabat en Kenitra. Eenheden uit het oosten van Marokko vertrokken in Oujda en Oran in Algerije. Ze kwamen aan in Bordeaux en Sète. Daarna gingen ze naar Amiens waar ze vervolgens ingeschakeld werden in de militaire acties aan de Somme. (Maghraoui, 2004:5)

De Fransen waren zich wel bewust van het belang dat Marokkanen hechten aan religie. Gebedsruimtes werden dan ook voorzien en in Nogent-sur-Marne werd zelfs een moskee gebouwd. (Maghraoui, 2004:8)

Hoeveel Marokkanen er precies werden gerekruteerd is onduidelijk. De cijfers lopen sterk uiteen. Paul Azan suggereerde 34.000, Augustin Bernard 40.398. Driss Maghraoui maakte een schatting aan de hand van het aantal eenheden en komt daarmee uit bij 63.748 Marokkanen. Wat het aantal ook moge zijn, het is alleszins significant. (Marhgaoui, 2004:6-7)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog rekruteerde men ook werkers in Marokko. In het begin van de oorlog liep de rekrutering niet al te vlot. In 1916 richtte men de *Service de l'organisation des travailleurs coloniaux* (SOTC) op, als deel van het oorlogsministerie. De SOTC organiseerde de centralisatie van de koloniale werkers. Op 14 september 1916 werd er een decreet aangenomen om de contractarbeid voor Noord-Afrikanen te reguleren. Marokkanen en Tunesiërs rekruteerde men op vrijwillige basis, maar voor Algerijnen werden er quotas opgelegd. De werkers kregen slechts een minimaal loon. In tegenstelling tot Europeanen, die 4,5 Francs kregen, kregen de Marokkanen slechts 2 Francs. Daardoor vernieuwden er heel wat hun contract niet en keerden ze gauw terug. Op 16 september 1916 werd er daarom een ministeriële instructie uitgevaardigd die bepaalde dat het minimumloon voor een werkdag van 10 uur 5 Francs moest bedragen. Een toename van het aantal rekruten volgde snel. (Marhgaoui, 2004:16-17)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Het discours betreffende de koloniale troepen kan gezien worden vanuit een algemeen oriëntalistisch discours. De geschiedschrijving over de Marokkaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog is dan ook voornamelijk exotisch gekleurd. Een tendens om de koloniale soldaten te dehumaniseren was duidelijk merkbaar: de Marokkaanse soldaten werden voorgesteld als wilde dierlijke wezens. Het discours was over het algemeen stereotypisch, paternalistisch en racistisch. (Magraoui, 1998)

Ook in de Franse geschiedschrijving krijgt de Marokkaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog nauwelijks een plaats. De geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog is dan ook voornamelijk beschreven als een conflict tussen Europeanen, uitgevochten door Europeanen. Het eurocentrische oogpunt heeft alle andere geschiedenissen uitgesloten. Fransen weten misschien wel dat koloniale troepen meevochten tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar het behoort

zeker niet tot het Franse collectieve geheugen. Toch blijken de activiteiten van de koloniale troepen ook geen deel uit te maken van het Marokkaanse collectieve geheugen. Het gaat hier echter om een ander fenomeen. Zoals Eric Hobsbawm ooit uitlegde is geschiedenis het materiaal waarmee nationalistische bewegingen hun identiteit creëren. Voor de Marokkaanse identiteit waren de koloniale troepen van weinig belang. De meeste nationale ceremonies herdenken dan ook de origine en de opkomst van de staat en hierin betekende de koloniale troepen en de deelname aan de Eerste Wereldoorlog niets. De Tweede Wereldoorlog daarentegen was belangrijker voor de Marokkaanse nationale identiteit. Soms wordt er dan ook gezegd dat Marokkanen tijdens deze oorlog in Europa vochten voor hun onafhankelijkheid. De Marokkaanse regering heeft dit alles dan ook in de hand gewerkt, omdat zij de belangrijkste media en educatie in handen had. Er was met andere woorden weinig plaats voor alternatieve geschiedenissen. Controle over het educatieve systeem maakt het bestaan mogelijk van een nationalistisch/monarchistisch paradigma van historische representatie. (Maghraoui, 1998)

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat historici van het koloniale Marokko liever de verzetsbewegingen dan de 'collaboratie' belichten. Dit wil uiteraard niet zeggen dat we de Marokkanen van de koloniale troepen kunnen zien als collaborateurs. Meestal namen ze eerder uit economische dan uit ideologische overwegingen dienst. (Maghraoui, 1998)

Volgens de Heer De Mas, directeur van het Nederlands Instituut in Marokko, zijn er echter geen politieke gevoeligheden gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Wel is de Tweede Wereldoorlog veel belangrijker geweest voor Marokko. Dit manifesteert zich dan ook in een veel groter aantal publicaties. (e-mail van Paolo De Mas, 13/04/2008)

Cultuuruitingen

Geen bekend

Organisaties

Associatie voor militaire geschiedenis van Marokko.

Spanje

Beknopte historiek deelname

Enkele Catalanen vervoegden als vrijwilligers de Franse troepen en vochten in Vlaanderen. (Interview met Dominiek Dendooven, 11/02/2008 en interview met Luc Van de Weyer, 13/02/2008)

Het 53ste Infanterie Regiment dat vooral uit Catalanen bestond, vocht mee in de Eerste Slag bij Ieper (oktober-november 1914) en het 253ste Infanterieregiment, dat eveneens vooral uit Catalanen bestond, bezette van mei tot juli 1918 de loopgraven bij Loker en Dranouter. (Dendooven, 2008a:34) Mogelijk waren de Spaans Catalaanse vrijwilligers ingeschakeld in deze regimenten.

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking en cultuuruitingen

Spanje was neutraal tijdens de Eerste Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog wordt er, voor zover we weten, niet herdacht. (e-mail van Bettina Van den Bremt, 28/04/2008)

De Eerste Wereldoorlog is voor Spanje onbelangrijk. De herdenking aan de Eerste Wereldoorlog leeft niet, die aan de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen uiteraard nog minder. Hoewel er ook in Catalonië niet echt veel geweten is over de deelname van Catalanen aan de Eerste Wereldoorlog, zou informatieverstrekking hier misschien wel interesse voor het thema kunnen opwekken. Het feit dat er Catalanen aan Franse zijde vochten tijdens de Eerste Wereldoorlog past in hun onafhankelijkheidstreven en dus in hun nationale geschiedenis.

Verenigde Staten

Beknopte historiek deelname

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heerste er vooral verontwaardiging in de Verenigde Staten. Ze hadden medeleven met de soldaten en vooral met de Belgische bevolking, toch heerste er vooral opluchting dat hun land niet betrokken was. Op 4 augustus 1914 werd er dan ook een wet in het leven geroepen dat de neutraliteit van de Verenigde Staten wereldwijd bekend maakte. De bevolking was gerustgesteld, hoewel het eerder naïef was om er, gezien de heersende wereldorde, van uit te gaan dat de Verenigde Staten niet vroeg of laat betrokken zouden raken. (Stad Waregem, 2002:72) Hoewel de Verenigde Staten in de eerste jaren niet betrokken waren bij de oorlog, waren ze toch reeds lang daarvoor van belang in de oorlog. Zowel de centralen als de geallieerden probeerde deze belangrijke macht aan hun kant te krijgen. Door onder andere het protest van de Amerikaanse ambassadeur in Brussel, Brand-Whitlock, tegen de bezetting van België, hadden de Amerikanen medeleven met de Belgen en werd er noodhulp naar België gestuurd. (Dendooven, 2008d:131-132) Zo was er bijvoorbeeld de *Commission for Relief in Belgium*, een organisatie die er voor zorgde dat er geen hongersnood kwam in de bezette gebieden. Herbert Clark Hoover wilde gestrande Amerikanen in Europa een behoorlijk onderdak bieden. Ook voorzag het in de mogelijkheid om geld te lenen. Al vrij snel genoten zijn acties ruime bekendheid en de Amerikaanse ambassadeur in Londen nodigde Hoover uit. Hij vroeg hem om het voedselprobleem in België op te lossen. Hoover aanvaardde de opdracht en zo ontstond de *Commission for Relief in Belgium*. In juni 1917 besloot de Amerikaanse regering om de *Commission* te financieren onder de vorm van periodieke leningen aan België en Frankrijk. (Stad Waregem, 2002:67-68) Tot april 1917 verbleven dan ook tal van Amerikanen in België. Ook aan de andere zijde van het front waren reeds vroeg Amerikanen actief. Zo was er een vrijwillige ambulancedienst die de geallieerden bijstond: de in 1914 opgerichte *American Field Service* en was het Amerikaanse Rode Kruis actief bij hulpverleningen aan burgers. (Dendooven, 2008d:132) Reeds begin oktober 1914 bleek dat heel wat Amerikanen het niet eens waren met de door hun land gevoerde politiek. Verschillende Amerikanen meldden zich dan ook vrijwillig aan bij het Canadese leger. Al gauw kreeg president Wilson, als antwoord daarop, bezoek van de Duitse ambassadeur. Deze dreigde dat de Duitse kranten zouden kappen dat de Amerikanen zich als guerrillastrijders toch met het Europese conflict bemoeiden. Daarvoor zag Wilson slechts één oplossing: de vrijwilligers zouden hun Amerikaans burgerschap kwijtspelen (deze maatregel werd wel

omkeerbaar verklaard wanneer de Verenigde Staten uiteindelijk echt in de oorlog stapten. De Amerikanen die dan in andere legers dienden, moesten daarvoor wel overstappen naar het Amerikaanse leger). De maatregel was echter weinig effectief: de meeste vrijwilligers waren eerste of tweede generatie immigranten en voelden zich nog te zeer verbonden met Europa. Amerikanen die tussen 1914 en 1917 sneuvelden liggen dan ook op *Commonwealth*-begraafplaatsen. In de streek rond Ieper liggen zeker 500 Amerikanen op Britse begraafplaatsen begraven. (Stad Waregem, 2002:73)

De politiek van Wilson kreeg een eerste serieuze deuk wanneer op 7 mei 1915 de Lusitania werd aangevaren door de Duitsers en waarbij 128 Amerikanen (van de 1198 doden) het leven lieten. De bevolking wilde mee in de oorlog stappen, maar president Wilson bleef er van overtuigd dat de Verenigde Staten in geen geval klaar waren om een oorlog te voeren. Daarom stelde hij op 13 mei 1915 een ultimatum. Hij zou alle diplomatieke contacten met Duitsland verbreken wanneer een dergelijk incident zich opnieuw zou voordoen. Duitsland beloofde geen passagiersschepen meer aan te vallen. Op 31 januari 1917 lieten de Duitsers Wilson echter weten dat ze niet meer bereid waren deze beloftes na te komen. Wilson verbrak de diplomatieke betrekkingen. Op 26 februari 1917 vroeg Wilson aan het Congres de toelating om alle vracht- en passagierschepen te bewapenen. Twee dagen later maakte hij de inhoud van een door de Britse inlichtingendiensten onderschepte telegram bekend. Duitsland had een telegram naar Mexico gestuurd, die door de Britten was onderschept en doorgespeeld was aan de Verenigde Staten. Daarin stond het voorstel van Duitsland om een verdrag te sluiten met Mexico wanneer de Verenigde Staten de oorlog zouden verklaren aan Duitsland. Duitsland beloofde om Mexico na de oorlog het recht te verschaffen om hun vroegere gebieden Texas, New Mexico en Arizona, die de Verenigde Staten hadden veroverd, terug te vorderen. Uiteraard reageerden de Verenigde Staten woedend. Op 2 april riep Wilson het Congres bijeen voor een speciale zitting. Hij stelde voor aan het Congres om de oorlog aan Duitsland te verklaren. Het Congres stemde vrijwel unaniem voor en op 6 april 1917 verklaarden de Verenigde Staten de oorlog aan Duitsland. (Stad Waregem, 2002:73-74)

Het Amerikaanse Expeditieleger kwam dan vanaf juni 1917 naar het Westfront. Dit zorgde er midden 1918 voor dat de geallieerden de overhand kregen. Ze

opereerden vooral in het Maas-Argonnegebied in het Noorden van Frankrijk. Enkel in de laatste maanden van de oorlog kwamen ze naar België. Er vochten 4 Amerikaanse divisies in Vlaanderen, ongeveer 40.000 à 70.000 mannen. Deze divisies waren pas in juni en juli 1918 in Europa aangekomen. De 27ste en 30ste divisies vochten reeds in juli aan het front ten zuiden van Ieper. Beide divisies bleven in de buurt van Ieper van 5 juli tot 7 september 1918. De 37ste en de 91ste divisie kwamen eind oktober 1918 aan. Ze vervoegden het Franse leger tussen de Leie en de Schelde. Op 26 oktober ging een laatste fase van het eindoffensief in. De Amerikanen werden ingezet als stoottroepen en leden zware verliezen. Een groot deel hiervan hiervan in het Spitaalsbos in Waregem, waar nu de militaire begraafplaats *Flanders' Field* is gelegen. Hierna was de Duitse tegenstand veel minder groot en op 2 november kon de 91ste divisie Oudenaarde bevrijden. Op 10 november staken de Amerikanen de Schelde over. (Dendooven, 2008d:133-134)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De Verenigde Staten zijn hier, tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar zeer kort geweest. In Vlaanderen viel dan ook slecht een beperkt aantal slachtoffers. Bovendien was de Tweede Wereldoorlog veel belangrijker voor de Amerikanen: de Britten wonnen de Eerste Wereldoorlog, de Amerikanen de Tweede. Toch is er wel belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog. Amerikanen zijn vrij patriotistisch en hebben een sterke militaire traditie. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Omdat ook de Amerikanen besloten hun doden te repatriëren en dit ook te financieren, liggen niet alle gesneuvelden hier begraven, waardoor de herinnering aan de Westhoek minder sterk is dan voor de *Commonwealth*-landen. Toch liggen er nog een aantal gesneuvelden hier begraven, omdat het War Departement al in 1919 besliste om ook begraafplaatsen in Europa aan te leggen. De Franse regering verhinderde het massaal ontgraven en bovendien was er een drastisch tekort aan personeel, materiaal en transport mogelijkheden. (Stad Waregem, 2002:98)

De Amerikaanse divisies die in Vlaanderen streden waren bijna uitsluitend blank. Er waren in de *American Expeditionary Force* aparte eenheden voor blanken en

zwarten. De zwarte soldaten werden als minderwaardig aanzien en veel minder aan het front ingezet dan blanken. Toch waren er zo'n 200.000. Ze verrichtten arbeid achter het front en in de havens. Na de wapenstilstand waren er wel wat Afro-Amerikaanse eenheden actief in België, onder andere voor het begraven van doden. (Dendooven, 2008d:134) Bovendien werd er in 1929 de organisatie *American Gold Star Mothers Inc* (zie onder) opgericht. Zwarte moeders mochten zich niet aansluiten. Deze discriminatie betekent nog steeds een smet voor de organisatie. (Stad Waregem, 2002:135)

Ook dienden er tijdens de Eerste Wereldoorlog een 13.000 Indianen in het Amerikaanse leger. Men ging er van uit dat Indianen strijdvaardig waren. Daarom werden ze hoger ingeschat dan zwarten. Na de oorlog kregen de Indianen burgerrechten, dus de oorlog had een zekere invloed op hun maatschappelijk positie. Ook in België zouden er Indianen gevochten hebben bij de 91ste divisie. (Dendooven, 2008d:134-135)

Cultuuruitingen

- Liberty Memorial Museum in Kansas City is het Nationaal Monument om de Eerste Wereldoorlog te herdenken. Op de noordelijke muur van de *Memory Hall* bevindt zich een enorme muurschildering die de bijdrage van de Verenigde Staten aan de Eerste Wereldoorlog herdenkt. In het midden staat president Wilson afgebeeld voor een buste van George Washington. Rond hem staan een 100-tal figuren. Het gaat om notabele regeringsleden, militairen en burgers die een belangrijke rol speelden tijdens de oorlog. Daniel MacMorris schilderde deze muurschildering in de late jaren 1950 naar het voorbeeld van het Franse Panthéon de la Guerre, een panoramisch schilderij dat tijdens de oorlog in Frankrijk werd vervaardigd. (Levitch, 2004:90)
- De New York Public Library bewaarde een oorlogscollectie. (Winter, 1995:81)
- In Kemmel en Oudenaarde zijn er monumenten voor de Amerikaanse divisies. Het eerste werd in 1929 opgericht ter nagedachtenis van de 27ste en 30ste divisie die samen met de Britten streden in de Ieper-Leie Slag tussen 18 augustus en 4 september 1918. Het monument staat nabij het

gehucht Vlierstraten en werd ontworpen door George Howe uit Philadelphia.

In Oudenaarde werd in 1936 een monument opgericht ter nagedachtenis van 40.000 Amerikaanse soldaten die in de regio vochten tussen 30 oktober en 11 november 1918. Het monument staat centraal in het stadspark op het Tacambaroplein en werd ontworpen door Harry Sternfeld uit Philadelphia. (Stad Waregem, 2002:101-102)

- *Flanders' Fields American Cemetery* in Waregem is de kleinste Amerikaanse begraafplaats in Europa. Hier worden 368 doden en 43 vermisten op Belgische bodem herdacht. (Dendooven, 2008d:134) De begraafplaats werd op 8 augustus 1937 officieel ingehuldigd.
- De Lakota-Indianen, beter bekend als Sioux, verwijzen in hun traditionele strijdliederen sinds 1917 naar de Duitsers. Ze noemen ze 'iya sica' of de 'slechte sprekers'. (Dendooven, 2008d:135)
- Film: Lewis Milestone 'All quiet on the Western Front' (1930): deze film is een verfilming van Remarque's gelijknamige boek. De film volgt een groep Duitse schooljongens, die bij het begin van de oorlog werden overtuigd zich aan te melden om mee te vechten. Wanneer ze geconfronteerd worden met de gruwelen van de oorlog, zien zij geen verschil meer tussen goed en kwaad en vriend en vijand. Ze blijven verweesd achter.
- Memorial Day of Decoration Day gaat terug tot aan de Amerikaanse burgeroorlog. Het was de bedoeling om alle gesneuvelden op één zelfde dag te herdenken. Tegen het einde van de 19de eeuw vierde men Memorial Day op 30 mei. Na de Eerste Wereldoorlog breidde men het evenement uit om alle doden uit alle Amerikaanse oorlogen te gedenken. Vanaf 1971 erkende het Congres de dag als een nationale feestdag. Deze dag werd ook in Europa voor de Amerikanen in Europa georganiseerd. Daartoe werd de *American Overseas Memorial Day Association* opgericht. (Stad Waregem, 2002:111-112)
- Door een decreet van 23 juni 1936 wordt iedere laatste zondag van september aan alle officiële gebouwen de nationale vlag gehesen om zorg en eerbied van het Amerikaanse volk aan de Gold Star Mothers (zie infra) te symboliseren. (Stad Waregem, 2002:135)

Organisaties

- The American Battle Monuments Commission

In 1923 richtte het Amerikaanse Congres de *American Battle Monuments Commission* op. De Commissie kreeg meteen twee projecten opgelegd door het War Departement: het aanleggen van militaire begraafplaatsen en het oprichten van oriëntatietafels op de belangrijkste plaatsen waar Amerikanen hadden gestreden. Eén begraafplaats (Waregem) en twee monumenten (Kemmel en Oudenaarde) werden in België gebouwd. (Stad Waregem, 2002:97-100 & The American Battle Monuments Commission, 2008)

- American Overseas Memorial Day Association

Deze organisatie werd opgericht om ook Memorial Day in Europa te vieren voor de Amerikanen daar. De organisatie tracht haar doel op drie manieren te bereiken. Ten eerste door Amerikanen in Europa warm te maken voor deze plechtigheid. Ten tweede door er voor te zorgen om de plechtigheden volgens de traditie te laten verlopen. En ten slotte door de werking via sponsering te verzekeren. (Stad Waregem, 2002:112)

- White house commission on remembrance

Via publieke wet 106-579 creëerde het *Congress* deze commissie. Ze staat in voor het gedenken van oorlogen en voor de activiteiten op *Remembrance Day* om de Amerikaanse identiteit te bewaren en te versterken. (White house commission on remembrance, 2008)

- American Gold Star Mothers Inc

Op 28 mei 1918 keurde president Wilson een voorstel goed waardoor moeders wiens kinderen of echtgenoot gesneuveld waren tijdens de oorlog een zwarte band om de linker arm mochten dragen met daarop een gouden ster voor elk omgekomen gezinslid. Op 4 juni 1928 kwamen 25 moeders samen om een nationale organisatie op te richten met de naam American Gold Star Inc. Ze wilden een apolitieke, non-profit organisatie oprichten om troost te bieden en om steun te bieden aan gehospitaliseerde soldaten. Op 5 januari 1929 werd deze organisatie opgericht. In datzelfde jaar gaf het Congres de opdracht aan de

staatssecretaris van oorlog om aan de moeders die dit wensten een reis aan te bieden om de rustplaatsen in Europa te bezoeken, op kosten van de staatskas. Zwarte moeders mochten echter niet toetreden tot de organisatie, waardoor er nog steeds een smet op de organisatie ligt. Blanke moeders reisden met luxeschepen naar Europa, maar wanneer zwarten dit wensten te doen, moesten ze mee met vrachtschepen. (Stad Waregem, 2002:135)

China

Beknopte historiek deelname

Op het eerste zicht lijkt het de Eerste Wereldoorlog voor het verre China weinig belangrijk. Toch hadden alle mogendheden betrokken bij de Eerste Wereldoorlog wel iets met China te maken. Gedwongen neutraliteit leek dan ook, op het eerste zicht, de beste houding voor het onmetelijke land. Het land was bovendien nog aan het herstellen van de Russisch-Japanse oorlog (1904-1905) die volledig op Chinees grondgebied was gevoerd. (Hagen, 1996:5)

Ondanks de neutraliteit ondervond het land hinder van de oorlog. Het land had een aantal leningen afgesloten en wanneer de oorlog in Europa uitbrak, verloor het haar bron van inkomsten. Bovendien was de werkloosheidsgraad er zeer hoog. Het werd China hoe langer hoe duidelijker dat 's lands belangen het best verdedigd zouden worden door aansluiting bij de geallieerden. Yuan Shikai, de dictatoriale heerser van China, zocht dus aansluiting bij de Britten. Onder druk van Japan, bleef China echter neutraal. Toch liet deze neutraliteit ruimte voor enige pro-geallieerde betrokkenheid. Zo werden er in 1916 wapens geleverd. China leverde ook graan aan de VS, zodat daar graan vrijgemaakt kon worden voor de Europese markt en onderhandelingen werden opgestart met Engeland en Frankrijk om koelies te werk te stellen in Europa. (Hagen, 1996:5-6)

Pas op 14 augustus 1917 zou deze handelswijze worden omgezet in een echte oorlogsverklaring. Deze kwam er nadat President Wilson een oproep deed aan alle neutralen om de oorlog te verklaren aan Duitsland, omdat Duitsland een verklaring had afgelegd over de onbeperkte duikbotenoorlog op 30 januari 1917 en omdat deze ook een bedreiging voor de neutrale staten vormde. Toch betekende de oorlogsverklaring van China aan Duitsland eerder voor- dan

nadelen voor het land, of zoals de *Times History of War* de situatie samenvatte: 'The war gave China a much-needed breathing space, a relaxation of foreign pressure upon her treasury and her frontiers, opportunities for profitable trade and new hopes for the future'. (Hagen, 1996:6-7) Ook wilde China maar al te graag in de oorlog stappen, omdat ze beseften dat, wanneer ze wilden deelnemen aan de vredesconferentie, ook actief moesten deelnemen aan de oorlog. Deelname aan de vredesconferentie zagen ze als een noodzaak om zich van het Japanse juk te ontdoen: het Shandong probleem zou kunnen worden opgelost en de kans om helemaal opgeslorpt te worden door Japan zou worden gereduceerd. (Feng, 2006:128)

Ondertussen was het Westfront één massagraf geworden en draaide de oorlogseconomie op volle toeren. Daarom waren er niet alleen soldaten nodig, maar ook ontzettend veel werkkrachten: er was een groot tekort aan dokwerkers, gesneuvelden moesten begraven worden, loopgraven gegraven, etc. Daarom lanceerde men het voorstel om ergens een *Labour Corps* te rekruteren. Op 14 mei 1916 werd het contract voor de tewerkstelling van Chinese werkkrachten in Frankrijk officieel gemaakt. Dit contract zou later bekend worden als het Hui-Mincontract. Luitenant-Kolonel Truptil, vertegenwoordiger van het Franse Ministerie van Oorlog en Staatszaken, tekende aan Franse zijde en Liang Shiyi, van het Weimin Syndicaat, aan Chinese zijde. In april kwamen de eerste Chinese werkkrachten aan in Europa. In augustus 1916 nam uiteindelijk ook de Britse Oorlogscomité de beslissing om in China op zoek te gaan naar aanvullende werkkrachten. Deze beslissing werd in december formeel vastgelegd in een overeenkomst tussen de Britse en Chinese overheden en het eerste konvooi in Britse dienst verliet China. In totaal zouden een 150.000-tal koelies aan het Westfront werken. De bronnen lopen echter sterk uiteen: men vermeldt aantallen van 96.000 tot 230.000. (Hagen, 1996:8-11 en Hagen, 2008:137-138)

De Chinese werkkrachten werden koelies genoemd. In de jaren 1840 kwam een eerste stroom arbeiders terecht in de Westerse hemisfeer. Van dan af bleef de emigratie op grote schaal plaatsvinden en werden ze koelies genoemd. Deze naam had een pejoratieve bijklank. Er waren dan ook meer dan eens misbruiken en ze werkten vaak in erbarmelijke omstandigheden. (Hagen, 1996:11-13)

De Chinezen vervulden alle noodzakelijk arbeid achter de frontlijn, zoals het opvullen van kraters, het begraven van gesneuvelden en het graven van

loopgraven. (Wiseman, 2007) Ze moesten niet alleen minderwaardig werk uitvoeren, maar vielen ook ten prooi aan racisme, waar ze sterk onder leden. Uit studies blijkt wel dat de koelies gerekruteerd door de Britten het zwaarder te verduren hadden dan deze door de Fransen. De Fransen betaalden beter en creëerden betere werkomstandigheden. Bovendien waren de Britten veel vaker racist. (Feng, 2006:135) De werkkrachten werden gerekruteerd in Weihaiwei en later in Qingdao. De meeste arbeiders waren uit het achterland van deze havens afkomstig. (Hagen, 1996:19-21) Hoewel de contracten voorschreven dat ze niet werden ingezet in de nabijheid van gevaarlijke plaatsen, werden de Chinese werkkrachten toch blootgesteld aan grote risico's. Nadat China zelf de oorlog verklaarde aan Duitsland werden de Chinezen dichterbij de frontlijn ingezet. Op 15 november 1917 en op 12 april 1918 sloegen Duitse granaten in op hun kampen in de buurt van Reningelst. Deze aanvallen waren fataal voor respectievelijk 13 en 4 arbeiders. (Hagen, 2008:139-140)

Vroeger dat jaar leden de Chinezen reeds grote verliezen, maar dan niet op Vlaamse bodem. Op 11 of 17 februari (Chinese rapporten geven 17 februari als datum, maar moderne secundaire bronnen wijzen op 11 februari) 1917 bracht een Duitse onderzeeër het Franse schip de 'Athos' tot zinken in de Middellandse Zee. 900 Chinese werkers waren aan boord van het schip. 543 daarvan overleefden de ramp niet. (e-mail van Philip Vanhaelemeersch, 26/05/2008)

Na de oorlog bleven de koelies tot 1920 om de sporen van de oorlog weg te wissen. Bij hun thuiskomst hadden ze het echter niet altijd even goed dan verwacht. De snelle devaluatie van de Franse frank maakte hun geld veel minder waard dan eerst gedacht. Toch waren heel wat voormalige pachters na de oorlog in staat zelf een lapje grond te kopen en konden ze verder als vrije boeren. Bovendien zou ook de kennismaking met het Europese vakbondssysteem hebben bijgedragen aan het tot stand komen van vakbonden in China. (Hagen, 1996:96-97) Ook bleven enkele Chinezen in Vlaanderen en Frankrijk (een 3000-tal) om daar een nieuw leven op te starten. (Feng, 2006:141)

Toch eindigde de oorlog behoorlijk pijnlijk voor China. Op de Vredesconferentie in Parijs in 1919, verklaarde Arthur Balfour, samen met de Japanse vertegenwoordigers, dat China geen bijdrage leverde aan de Eerste Wereldoorlog en dat het geen '*singe shilling or single person*' betaald en verloren had. China was volledig gedesillusioneerd in de Westerse machten. Dit leed tot de opkomst

van de Vierde Mei Beweging (May Fourth Movement) in 1919. China ondertekende het vredesverdrag niet. Twee jaar later werd de communistische partij opgericht en was het Chinese lot herschreven. (Feng, 2006:139-140)
Vandaag de dag liggen er bijna 2000 Chinezen begraven in Noord-Frankrijk en de Westhoek.

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Door de culturele revolutie is er heel veel verloren van de geschiedenis van de Chinezen. Dus ook van de geschiedenis van de deelname aan de Eerste Wereldoorlog. Het is een stuk geschiedenis die nog steeds moet herschreven worden. In China zelf weet men er heel weinig over. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02:2008)

Ook volgens Prof. dr. Guoqi, die het boek '*China and the Great War. China's Pursuit of a new national identity and internationalization*' publiceerde (Guoqi, 2005), leven er in China geen specifieke gevoeligheden met betrekking tot de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Xu Guoqi, 17/03/2008)

Hoewel de Chinezen enkel deelnamen als *labour corps* zouden ze toch nog steeds erg trots zijn op deze deelname. Ze waren dan ook experts in hun vak en ze kwamen als vrijwilligers. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02:2008)

In China maakt de oorlog geen deel uit van de officiële schoolcurricula. (e-mail van Xu Guoqi, 17/03/2008)

Cultuuruitingen

Op de avond van Qingming Festival in 2002 hielden de Chinezen één van de grootste herdenkingen op de begraafplaats van Noyelles-sur-Mer in Frankrijk voor de Chinezen die het leven gaven tijdens de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk. President Chirac en Premier Jospin zonden brieven om hun medeleven te betuigen. Frankrijk erkende daarmee eindelijk de bijdrage van China aan de Eerste Wereldoorlog. (Feng, 2006:141)

Het Verbistinstituut van de Katholieke Universiteit Leuven werkt aan een project in het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Men wil eerst en vooral, tegen 2009, een databank maken waarin Chinezen hun voorvaders die in de oorlog vochten kunnen opzoeken. De doden staan ook in de bestanden van de CWGC, maar het gaat hier om de namen in een transcriptie in Romeinse lettertekens. Probleem is dat een transcriptie (bijvoorbeeld Wang) in Chinese lettertekens op verschillende manieren kan geschreven zijn. Daardoor is het bijna onmogelijk om de doden op te sporen. Bovendien staan op de graven meestal de plaatsen waar de gesneuvelden vandaan kwamen. Deze werden niet opgenomen in de bestanden van de CWGC terwijl deze gegevens wel belangrijk zijn bij het opsporen van de juiste persoon. Ook is de nationaliteit van deze Chinezen op de website van de CWGC fout ingevuld, er staat dat het Britten zijn. Tenslotte is ook de plaats waar ze stierven niet aangegeven. Die plaats is meestal te achterhalen aan de hand van lijsten die door Chinese diplomaten werden geschreven om verslag uit te brengen aan het moederland. De databank van het Verbistinstituut probeert al deze gegevens op te nemen. De databank moet in 2009 online gaan. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02:2008)

Ook verzamelt het Verbistinstituut materiaal voor een tentoonstelling in de Westhoek in de loop van 2009. Verder is hier nog niets over bekend. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02:2008)

Bovendien wil men in Poperinge iets doen, omdat dit zeer belangrijk was voor de Chinezen. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02:2008)

Uiteraard is het dan ook de bedoeling om dit materiaal daarna in China te gebruiken. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02:2008)

In september 2008 organiseert het archief van Weihai enkele herdenkingsevenementen voor de bijdrage van het Chinese Werkcorps aan de oorlog in Europa, waaronder een internationale conferentie en het oprichten van enkele monumenten. (Interview met Philippe Vanhaelemeersch, 28/02/2008 & e-mail van Xu Guoqi, 17/03/2008)

Organisaties

Behalve het archief van Weihai zijn er geen organisaties bekend die zich bezig houden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in China.

Op de website van de Royal Commonwealth Ex-Services League (RCEL) vinden we dat volgende organisatie lid is, verder vinden we niets terug van deze organisatie:

- The Royal British Legion (Hong Kong & China Branch)

Portugal

Beknopte historiek deelname

Portugal verklaarde zich bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog neutraal. Nochtans was het een traditionele bondgenoot van het Britse Rijk. Het land was pas sinds 1910 een republiek. Uiteindelijk echter kwam het in haar Afrikaanse kolonies en op zee toch in conflict met Duitsland. Op 23 februari 1916 arresteerde Portugal, op Britse vraag, Duitse schepen die in Portugese havens lagen. Daarop verklaarde Duitsland op 9 maart de oorlog aan Portugal. De Britten stelden dan op 15 juli de officiële vraag om troepen te leveren aan de Portugezen en op 22 juli werd het *Corpo Expeditionario Portugues* opgericht te Tancos met ongeveer 30.000 soldaten onder leiding van generaal Norton de Matos. De inspanningen van de Portugezen zouden een hoogtepunt kennen met meer dan 55.000 mannen aan het Westfront. Uiteindelijk bereikten enkel de eerste twee divisies het Westfront. Er moesten ook troepen worden gestuurd naar de kolonies in Afrika. Op 2 februari 1917 kwamen de eerste Portugese troepen aan in Brest, Frankrijk. Op 4 april kwamen ze aan op het front en liet een eerste slachtoffer het leven: António Gonçalves Curado. (Wikipedia, 2008 & World War I, 2008)

In mei 1917 kwamen er Portugese troepen aan in Frans-Vlaanderen. Van dan af waren ze ook af en toe actief aan de Belgische zijde van de grens. (Dendooven, 2008a:44-46) De Portugezen verdedigden de linie tussen Gravelle en Armentières, een linie van ongeveer 55 kilometer lang. Toch waren er Portugezen verspreid over een linie van 420 km lang terug te vinden, van Nieuwpoort tot Verdun. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)

In 1918 kende het land een politieke crisis. President Pais was tegen Portugese deelname aan de oorlog. Daarom hield hij het overbrengen van nieuwe troepen en uitrusting tegen. Later dat jaar werd hij vermoord. Dit zorgde voor een slechte

moraal bij de Portugese soldaten. Daarom wilden de Britten ze terugtrekken op 9 april 1918. Desondanks werd deze dag een regelrechte ramp voor het land: vroeg in de ochtend vielen Duitse troepen massaal aan. 400 Portugezen werden gedood en meer dan 6500 werden krijgsgevangen genomen. De slag van La Lys is daarom nog steeds bekend in Portugal. De Portugezen bleven daarna actief in Vlaanderen en Frankrijk tot aan de wapenstilstand, maar achter het front en als toegevoegde troepen van een Britse Divisie. (Dendooven, 2008a:44-46)

8.145 Portugezen sneuvelden, 13.751 raakten gewond en 12.318 werden krijgsgevangen genomen of raakten vermist. Duitse onderzeeërs verwoestten 80 Portugese schepen. (Wikipedia, 2008)

Prof. Egas Moniz leidde de Portugese delegatie op de Vredesconferentie in Versailles. De Duitsers moesten de haven van Kionga (nu in Tanzania) aan de Portugezen laten. (Wikipedia, 2008)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Volgens Kolonel Ribeiro de Faria, directeur van het Militair Museum in Lissabon, zijn er geen bijzondere gevoeligheden gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog wordt herdacht. Er zijn heel wat memorialen, de belangrijkste veldslagen waarbij Portugezen betrokken waren worden herdacht en leerlingen van de 11de en 12de graad krijgen les over de Eerste Wereldoorlog en de politieke en sociale gevolgen ervan. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)

De gebeurtenissen in Belgisch-Vlaanderen als dusdanig worden niet herdacht. Vooral de gebeurtenissen in Afrika en in Frans-Vlaanderen waren voor de Portugezen van belang. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)

Voor de Portugezen startte de oorlog niet in 1914, maar in 1916 in Afrika en pas in 1917 in Europa. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)

Cultuuruitingen

- Aan de Korenlei in Gent vinden we een Plaquette terug die herinnert aan de Portugese aanwezigheid in Vlaanderen.
- In Neuve-Chapelle (Pas-de-Calais, Frankrijk) ligt een Portugese begraafplaats. (Dendooven, 2008a:44)
- Monument voor de doden van de Eerste Wereldoorlog in Coimbra (Monumento aos mortos da Primeira Guerra Mundial)
- Nationaal Oorlogsmemoriaal, Lissabon
- Monument voor de Portugese onbekende soldaat in het Batalha klooster.
- Verder zijn er nog heel wat andere, minder bekende, memorialen. Ribeiro de Faria spreekt over honderden. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)
- Op 9 april wordt de Slag van La Lys herdacht, op die dag wordt onder andere een bezoek gebracht aan de Onbekende Soldaat in het Batalha klooster. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)
- Het militair Museum van Lissabon heeft een collectie gewijd aan de Eerste Wereldoorlog, waaronder een collectie schilderijen in verband met de Eerste Wereldoorlog. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)

Organisaties

De belangrijkste organisatie die zich bezig houdt met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog is de '*Liga dos Combatentes*' uit Lissabon. (e-mail van Ribeiro de Faria, 30/04/2008)

Voormalige kolonie van Portugal

Guinee Bisseau

Beknopte historiek deelname

Via graven weten we dat er mensen uit het huidige Guinee Bisseau in Vlaanderen aanwezig waren. Verder is er weliswaar nagenoeg niets over geweten. Op dat

moment was Guinee Bisseau een Portugese kolonie, waarschijnlijk vochten de mannen uit Guinee Bisseau dus aan Portugese zijde.

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Op basis van de voorhande zijnde gegevens kunnen we moeilijk inschatten of de Eerste Wereldoorlog in Guinee Bisseau *tout court* wordt herdacht. We zijn bijgevolg ook niet op de hoogte van eventuele gevoeligheden.

Cultuuruitingen

Er zijn ons geen cultuuruitingen in verband met de Eerste Wereldoorlog bekend.

Organisaties

Er zijn ons geen organisatie die zich bezig houden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog bekend.

Italië

Beknopte historiek deelname

Italië was traditioneel een bondgenoot van het Duitse Keizerrijk en Oostenrijk-Hongarije. Toch verklaarde het land zich eerst neutraal wanneer de oorlog uitbrak. In mei 1915 werd dan toch de oorlog verklaard aan Oostenrijk-Hongarije en in augustus 1916 aan Duitsland. De Italianen vochten vooral in het Zuiden van

Europa. Bij de slag om Caporetto in oktober-november 1917 bijvoorbeeld kwamen heel veel Italiaanse krijgsgevangenen in Duitse handen. De Duitsers gebruikten de krijgsgevangenen als werkkrachten aan het Westfront. De Italianen die hier vertoefden waren met andere woorden Duitse krijgsgevangenen. Ze werkten hier in zeer barre omstandigheden. Wanneer in 1918 de Spaanse griep toesloeg verloren er heel wat hier het leven. (Dendooven, 2008a:47-48 & e-mail van Luc Vandeweyer, 22/04/2008)

Italiaanse krijgsgevangenen die in België omkwamen werden later meestal herbegraven op Italiaanse militaire begraafplaatsen, onder andere op de Gentse Westerbegraafplaats, in het Antwerpse Schoonselhof en op de Belgische militaire begraafplaats in Houthulst. (Dendooven, 2008a:48)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Luc Vandeweyer vertelde enkele jaren geleden aan de toenmalige Italiaanse militaire attaché dat er hier Italiaanse krijgsgevangenen waren. Hij wist hier niets van en was verbaasd over de aanwezigheid van graven hier. In Italië zou dit een onbekend feit zijn. (e-mail van Luc Vandeweyer, 22/04/2008)

Rusland

Beknopte historiek deelname

De Russische deelname aan de Eerste Wereldoorlog wordt uiteraard voornamelijk gelieerd aan het Oostfront. Toch blijkt, zowel uit graven als uit getuigenissen uit die tijd, ook een aanwezigheid van Russen in Vlaanderen.

Wanneer Oostenrijk de oorlog aan Servië verklaarde, verklaarde Duitsland de oorlog aan Rusland. Met het Verdrag van Brest-Litovsk kwam er officieel een einde aan de oorlog tussen de twee grootmachten op 3 maart 1918.

Russische krijgsvanen van het Oostfront werden soms aan het Westfront te werk gesteld. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

In november 1915 werd de hoeve Ter Stock in Geluwe ingericht als kamp voor de Russen, omdat de plaatselijke bevolking medelijden met hen had. De Russen werden niet alleen ingezet als werkkrachten aan het Westfront. Ze hielpen ook bij het aanleggen van spoorwegen in de Voerstreek en in de Ardennen. (Dendooven, 2008a:48)

De Oktoberrevolutie in 1917 en de daaropvolgende Vrede van Brest-Litovsk brachten weinig verandering voor de krijgsgevangenen. Wanneer echter de wapenstilstand van 11 november 1918 aanbrak, moesten de Duitsers hun krijgsgevangenen laten gaan. Er kwam een ware volksverhuizing op gang die veelal door België verliep. Zo moesten er ook duizenden Russen langs hier passeren. Op 1 december 1918, enkele dagen na hun aankomst in Brussel, staat de militaire attaché Prezjbano ze te woord. Hij leidt uit hun gedragingen en woorden af dat ook zij niet achter de bolsjewieken staan. Samen met de admiraal Koltsjak uit Olmsk en de Belgische autoriteiten kwam er daardoor een interventie-idee tot stand. Op dat moment waren er volgens Prezjbano ongeveer 5000 Russische krijgsgevangenen geconcentreerd in Belgische barakken in Vinkem en Eggewaartskapelle bij Veurne. Ze vormden op 1 januari 1919 een compagnie van het Zesde Korps Krijgsgevangenen en stonden onder leiding van het Russisch sprekende Belgische Kapitein Armand Franco. Vanaf 1 februari verhuisden ze naar de Belgische militaire kampen Tabora en Koning Albert in Houtem. Het lange wachten leidde in april 1919 tot onrusten bij de Russen. Hierdoor besloten de Belgische autoriteiten om de toevloed van Russische krijgsgevangenen een halt toe te roepen. Daarna werd wel nog een klein aantal vrijwilligers voor het Witte Leger geïsoleerd in een kamp in Wulpen (nabij Veurne).

Hoewel de organisatie van Russische krijgsgevangenen dus grotendeels mislukte, verleende België toch haar steun aan de witte legers. De Belgische regering beloofde de vrijwilligers die overbleven met Belgische soldij uit te betalen. Bovendien boden heel wat Belgen aan om naar Rusland te vertrekken. Deze idee werd echter afgeschoten. Toch gaat Prezjbano in het geheim verder met zijn plannen en hij weet het ministerie van een financieel akkoord te overtuigen. Daarnaast krijgt hij een persoonlijke lening van generaal Baron Edouard Empain. Toch worden de plannen nog meer in de war gestuurd wanneer de Belgische regering in het najaar van 1919 af wil van de Russische krijgsgevangenen. In december 1919 krijgen ze daarom nog een laatste onderkomen in de landloperkolonie in Wortel in de Noorderkempen. Hierdoor vallen ze plots onder de bevoegdheid van de socialistische minister van justitie, Emile Vandervelde, en

verliezen ze de bescherming van de minister van defensie, waardoor Prezjbjano zijn plannen moet opzij schuiven. De ministerraad van 10 januari 1921 beslist uiteindelijk de financiële steun aan Prezjbjano stop te zetten. (Coudenys, 2004:24-38)

Er zijn graven van Russische krijgsgevangenen in de gemeentelijke begraafplaatsen van Bergen, Doornik en Gent (Westerbegraafplaats). (Dendooven, 2008a:48)

Bovendien waren er niet alleen Russen in Vlaanderen, maar waren er tijdens de Eerste Wereldoorlog ook Belgen in Rusland. Prezjbjano, de Russische militaire attaché in België, liet in de lente van 1915 zijn oog vallen op een eenheid Belgische pantserwagens die al enkele maanden werkloos achter de linies stond. Hij suggereerde aan koning Albert dat deze voertuigen in Rusland wel van pas zouden komen. De koning geeft meteen instructies aan zijn stafchef, generaal Wielemans. Op 2 juni stelt de koning voor ook technici naar Rusland te sturen om de oorlogsindustrie daar een nieuwe impuls te geven. Premier Charles de Brocqueville is het plan echter niet genegen, maar onder druk van de koning geeft hij uiteindelijk toe en op 10 augustus 1915 komt het tot een akkoord. Op 20 september 1915 vertrekt vanuit de haven van Brest een cargo met zeshonderd Belgische soldaten en technici. Het Korps Autokanonnen-mitrailleurs zal uiteindelijk zelfs in de Russische revolutie terechtkomen en via Siberië en Amerika moeten terugkomen. (Coudenys, 2004:18-19)

Verder startte de Franse regering in het najaar van 1915 onderhandelingen met de Russische. In ruil voor een Franse wapenlevering wenst de Franse regering een zending van Russische troepen. Deze zouden onder Frans bevel staan. Prezjbjano stond echter niet achter dit idee. Hij dacht dat het schadelijk zou zijn voor de Russen om Russische soldaten onder republikeins bevel te plaatsen. Daarom wilde hij dat ze onder Belgisch bevel werden geplaatst, maar omdat koning Albert geen buitenlandse troepen onder zijn bevel wilde, werden ze toch aan de Franse rangen toegevoegd. Op die manier vochten er ook Russen aan het Westfront. De versterkingstroepen zouden uiteindelijk een blok aan het been van de Fransen worden, zeker wanneer in Rusland de Bolsjevieken aan de macht kwamen. (Coudenys, 2004:19-20)

Wanneer Tsaar Nicolas II op 15 maart 1917 troonafstand doet, veranderde de Russische houding eensklaps. Toch besluit de nieuwe regering om in de oorlog te

blijven. Wanneer echter op 7 november 1917 de Bolsjewieken de macht grijpen, sturen ze meteen aan op vrede met de Centralen. Prezjbano probeert België nog van zijn loyaliteit te overtuigen: hij verzekert dat hij en zijn medewerkers de machtovername verwerpen en niet met de Bolsjewieken zullen meewerken. Hij biedt ook namens de Russische officieren zijn diensten aan het Belgische ministerie voor Oorlog aan. De Vrede van Brest-Litovsk maakt op 3 maart 1918 echter een einde aan de Russische oorlogsdeelname en verdere diensten van Prezjbano worden meteen overbodig, maar zoals hoger vermeld, zet hij zijn betrachtingen in het geheim voort. (Coudenys, 2004:21-22)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Vlaanderen is eerder onbelangrijk voor de Russische geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Ze vochten niet, zoals de Britten, in *Flanders Fields*. België daarentegen was wel belangrijk. Van dan af zijn er Russische-Belgische relaties tot stand gekomen. (interview met Wim Coudenys, 24/04/2004) Ook zijn er na de oorlog heel wat Wit-Russen in Frankrijk gebleven zijn. Wanneer in 1936 het Volksfront aan de macht kwam in Frankrijk, waren ze bang dat ze hun bezittingen zouden moeten afstaan en zijn ze naar Brussel gevlucht. (interview met Luc Van de Weyer, 31/01/2008)

De Eerste Wereldoorlog leeft wel niet echt in Rusland. De herinnering is volledig overschaduwd door de Russische revolutie en het communisme. Tijdens de communistische periode werd alle herinnering aan de periode daarvoor, aan de westerse grootmachten en het kapitalisme weinig gekoesterd. Wel steekt de laatste jaren iets vaker een interesse voor de Eerste Wereldoorlog de kop op. Dit gaat gepaard met de een vernieuwde interesse in de pre-communistische geschiedenis in het algemeen vanaf het einde van het communisme en met een vernieuwde internationale interesse in de Eerste Wereldoorlog. (interview met Wim Coudenys, 24/04/2004) Professor Vladimir Ronin bevestigt dit in een e-mail aan Wim Coudenys. (e-mail van Wim Coudenys, 13/05/3008)

Duitsland

Beknopte historiek deelname

Sinds 1871 was het Duitse eenmakingproces voltooid. Desalniettemin was het rijk enkel bevoegd voor buitenlandsbeleid en defensie, andere bevoegdheden behoorden de deelstaten toe. Het Duitse rijk bestond uit 25 bondsstaten: vier koninkrijken (Pruisen, Saksen, Beieren en Württemberg), zes groothertogdommen, vijf hertogdommen, zeven vorstendommen en de vrije Hanzesteden Bremen, Hamburg en Lübeck. Bijna elke bondsstaat had eigen regimenten, zodoende was het Duitse leger een bond allegaartje van rangaanduidingen, uniformen, organisatie en militaire cultuur. Bovendien vochten er heel wat minderheden in dit leger. Een groot deel van het huidige Polen stond onder Pruisisch bestuur. Pommeren, Silezië, Posen en West- en Oost-pruisen zijn nu grotendeels Pools, maar waren dan deel van Pruisen. Er vochten dus ook heel wat etnische Polen mee. Ook vochten er een 30.000-tal Deense soldaten uit Sleeswijk mee. Dat hertogdom was in 1864 door Pruisen ingenomen.

Op 1 augustus 1914 verklaarde Duitsland de oorlog aan Rusland, op 3 augustus aan Frankrijk en op 4 augustus valt Duitsland België binnen, waarop Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland verklaard. Uiteraard zijn de Duitsers van dan af betrokken bij alle veldslagen die in Vlaanderen werden gevochten. Toch proberen we enkele belangrijke momenten voor Duitsland in Vlaanderen op te sommen.

In april 1915 werd tijdens de Tweede Slag bij Ieper voor het eerst gifgas gebruikt door de Duitsers. Op 7 mei van datzelfde jaar torpedeert een Duitse onderzeeboot het Britse passagiersschip Lusitania. Op 29 juli 1916 wordt Von Falkenhayn als opperbevelhebber van het Duitse leger opgevolgd door Von Hindenburg. In februari 1917 neemt de oorlog een nieuwe wending omdat Duitsland de onbeperkte onderzeebootoorlog aankondigt. Op 6 april verklaren de Verenigde Staten, onder andere als een gevolg daarvan, de oorlog aan Duitsland. Eind juni 1917 gaat de Derde Slag bij Ieper (Passendale) van start. Deze luidde het verlies van de Duitsers in, wanneer de Britten Langemark heroveren op de Duitsers. Toch volgen er daarna nog enkele succesvolle Duitse tegenaanvallen. Wanneer in oktober 1918 de revolutie de kop op steekt in Duitsland, wordt het

Duitse leger steeds verder teruggedrongen tot op 8 november in Compiègne de wapenstilstand wordt ondertekend. (Brants & Brants, 2005:36-38)

Reeds vanaf het begin van de oorlog was België (en dus ook Vlaanderen) voor het grootste deel (uitgezonderd de Westhoek) ingenomen door Duitsland. Duitsland bestuurde ons land met andere woorden gedurende de oorlog.

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De Duitsers hadden, door het verdrag van Versailles, als verliezers, niet het recht om hun doden te verzorgen. Daarom verzamelden Britse verzameleenheden ook Duitse lijken. Dit gebeurde uiteraard met minder zorg. Bovendien kregen Belgen, wanneer ze een Brit vonden, een financiële vergoeding. Dit gebeurde niet wanneer ze een Duitser vonden. België beheert de Duitse begraafplaatsen vanaf 1921, iets later (25-26) nam Duitsland de zorg over en in 1929 werd deze zorg toevertrouwd aan de *Deutsche Volksbund*. Na de Tweede Wereldoorlog ontfermde België zich opnieuw over de graven en in 1955-56 voegde men de verschillende begraafplaatsen samen tot enkele grote. Dit alles maakt deze begraafplaatsen weinig interessant voor de Duitsers. Tijdens het Interbellum kwamen Duitsers de graven nog wel bezoeken. De verwanten van de gesneuvelden leefden nog en bovendien had de Eerste Wereldoorlog nog geen echte haatgevoelens tegenover de Duitsers losgeweekt. Na de Eerste Wereldoorlog waren de Duitsers nog gewoon de verliezers. De Eerste Wereldoorlog was dan ook nog een puur militaire oorlog, waarbij de burgers werden geëvacueerd en die door soldaten werd uitgevocht. De Tweede Wereldoorlog was daarentegen van heel andere aard. Het grote aantal burgerslachtoffers en de gruweldaden van de Nazi's wakkerden de haatgevoelens tegenover de Duitsers aan. Ze voelden zich niet meer welkom en waren ook niet meer welkom. De Eerste Wereldoorlog staat voor de Duitsers volledig in de schaduw van de Tweede Wereldoorlog. In het Duitse onderwijs zou de periode van de Eerste tot en met de Tweede Wereldoorlog zelfs worden beschouwd als één oorlog: '*Der Krieg 1914-1945*'. We stellen wel vast dat er de laatste jaren toch stilaan weer iets meer belangstelling is voor de Eerste Wereldoorlog, waarschijnlijk omdat de meeste veteranen van de Tweede oorlog stilaan overleden zijn. Het herinneren zelf lijkt in Duitsland tenslotte weinig

belangrijk te zijn, waarschijnlijk omdat men het onderscheid tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog niet maakt en de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog te pijnlijk is. Wanneer men Duitsers zou willen benaderen in verband met het herdenken van de Eerste Wereldoorlog moet er voldoende worden gedifferentieerd tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. De pijnlijkheid van de herinnering aan deze periode en de daarmee gepaard gaande haat komt nog steeds tot uiting wanneer er een Duits lijk wordt gevonden. Wanneer de stoffelijke resten van een Brit worden gevonden, dan krijgt die een militaire begrafenis met enige status. De begrafenis van de Duitser zal eerder in stilte gebeuren. (interview met Franky Bostyn, 31/01/2008)

Professor Christoph Jahr bevestigt dit. Het collectieve geheugen in Duitsland is nog steeds ingenomen door het nationaal-socialisme en de Tweede Wereldoorlog. Als de Eerste Wereldoorlog dan al een rol speelt dan is het een secundaire. Enkel Verdun staat symbool voor de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog. Voor de Tweede Wereldoorlog zou Langemark wel belangrijk geweest zijn. Duitsers erkennen sinds de jaren 1960 zelfs over het algemeen de theorie dat ook Duitsland de Eerste Wereldoorlog veroorzaakte. Het academische debat dat daarover in de jaren 1960 werd gevoerd, duidt men aan als het 'Fischer-debat'. De traditionele visie dat alle grootmachten op de een of andere manier in de oorlog 'slopen' veranderde. (e-mail van Christoph Jahr, 27/05/2008)

Ook op de slagvelden van het Westfront zelf komt het Duitse perspectief nog steeds niet echt tot uiting. De Duitsers zelf zijn bovendien weinig zichtbaar. Waarschijnlijk voelen ze zich als toerist nog steeds wat ongemakkelijk. Ze hebben weinig eigen monumenten waarmee hun oorlogsinspanningen worden herdacht. Wel zijn er de Duitse kerkhoven met sobere beeldhouwwerken. (Brants & Brants, 2005:11)

Cultuuruitingen

- In Duitsland zijn er heel wat memorialen gewijd aan de Eerste Wereldoorlog. Vooral in Beieren zou het bouwen van memorialen populair geweest zijn. De traditie om memorialen te bouwen, vond haar aanvang na de Frans-Pruisische oorlog, maar nam toe na de Eerste Wereldoorlog. Na de Tweede Wereldoorlog werden namen van gesneuvelden aan deze

- monumenten toegevoegd. Op *Volkstrauertag* en *Heldengedenktag* vinden de ceremonies plaats bij de monumenten. (Third Reich in ruins, 2008) Op de website *Deutsche-Ehrenmale.de* vinden we oorlogsmonumenten in Duitsland terug per *länder*. (Deutschen-Ehrenmalen.de, 2008)
- Sinds 1993 heeft Berlijn een centrale gedenkplaats voor het herdenken van de slachtoffers van de oorlog. De '*Neue Wache*' is te vergelijken met een monument voor de onbekende soldaat in andere landen. In het midden van dit monument staat het beeldhouwwerk '*Mutter mit ihrem toten Sohn*' van Käthe Kollwitz. (Brief van Horst Howe, 27/05/08)
  - De Duitse industrieel, Richard Franck, hield op privaat initiatief heel wat oorlogsdocumenten bij. Uiteindelijk zou dit leiden tot de creatie van de *Kriegsbibliothek* (nu de *Bibliothek für Zeitgeschichte*) in Stuttgart. (Winter, 1995:81)
  - De directeur van het Museum van Frankfurt was verantwoordelijk voor een andere collectie van Duitse documenten en ephemera gerelateerd aan de Grote Oorlog. (Winter, 1995:81)
  - In 1924 richtte Ernst Friederich een anti-oorlogsmuseum op in Berlijn. Zijn collectie van gruwelijke verhalen en foto's toonde alles wat de patriottische collecties trachtten te ontkennen. (Winter, 1995:82)
  - Otto Dix ging in 1914 vrijwillig in dienst. Opvallend is het verschil tussen zijn vooroorlogse en naoorlogse schilderijen. Voor de oorlog waren zijn schilderijen veeleer apocalyptisch en gelieerd aan het werk van Kandinsky en Marc. Na de oorlog veranderde zijn stijl volledig. Vanaf 1920 maakte hij groteske prenten van prostituees en Duitse soldaten (bv. '*Memories of the mirrored rooms in Brussels*'). In 1923 schilderde hij '*The Trench*', het eerste schilderij van een reeks epische werken die sterk geïnspireerd waren op Grünewald en de Duitse renaissance. Het volgende jaar creëerde hij een serie van 50 etsen, genaamd '*Der Krieg*'. Hierin wilde hij de ontmenselijking van de soldaten tijdens de oorlog representeren. In 1932 schilderde hij een triptiek '*Der Krieg*'. Hierin werd de allegorie belangrijk. Dit komt nog meer tot uiting in zijn schilderij '*Flandern*' van 1936. Soldaten van beide zijden worden wakker na een nacht van helse regen. De soldaten zitten onder de modder en worden zo deel van het landschap. (Winter, 1995:159-164)
  - Ook Max Ernst vocht tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hoewel dit weinig gekend is, halen verschillende van zijn schilderijen hun inspiratie uit de

oorlog. De 'Chinese nachtegaal' (1920) is gebaseerd op een foto van een vliegtuigbom. 'Sambesiland' (1921) is afgeleid van een foto van een landschap aan de frontlinie. 'De Falmingo's' (1920) is gebaseerd op een foto van Duinkerke. (Gygi, 2004:86)

- Ook de Duitse kunstenaar Max Beckmann wijdde een deel van zijn oeuvre aan de Eerste Wereldoorlog. Reeds voor de oorlog was hij in Berlijn een gevestigd kunstenaar. In 1914 schilderde hij de 'Declaration of War', dat een groep mensen in Berlijn toont, die trachten de krant in te kijken en geschokt het nieuws van de oorlog vernemen. Beckmann sloot zich vrijwillig aan bij de troepen. Eerst werd hij naar Oost-Pruisen gestuurd, maar in 1915 was hij in de buurt van Ieper getuige van de eerste gasaanvallen. Hij was geen soldaat, maar diende in een hospitaal. Tijdens de oorlog ontwikkelde hij zowel een romantische als een ironische stijl. Tussen 1916 en 1918 schilderde hij de 'Aufstehung'. Dit apocalyptische werk toont de nutteloosheid, het verlies en het lijden van de oorlog. (Winter, 1995:164-167)
- Erich Maria Remarque 'Im Western Nichts Neues' (boek) (1929). Ondanks het feit dat de uitgever het boek eerst afgewezen had, omdat hij ervan uitging dat niemand tien jaar na de oorlog nog op een boek over de oorlog zat te wachten, werd dit boek een enorm succes. Zes maanden na de verschijningsdatum, waren er al een half miljoen exemplaren verkocht en aan het einde van het jaar was het boek in 13 talen vertaald. (Brants & Brants, 2005:31)
- 'Treurend ouderpaar' van Käthe Kollwitz. Dit beroemde beeldhouwwerk staat op de Duitse begraafplaats in Vladslo, waar Peter Kollwitz, de zoon van Käthe die in 1914 omkwam, begraven ligt. Het beeld stelt een gebroken ouderpaar voor dat met lege blik over de graven staart.
- Andere bekende Duitse kunstenaars die een deel van hun oeuvre wijdden aan de Eerste Wereldoorlog zijn onder andere Bertolt Brecht, Ernst Toller, Oskar Kokoschka en Franz Marc.
- *Volkstrauertag*

Wapenstilstand of *Remembrance Day* vieren de Duitsers niet. Het collectieve geheugen aan de Eerste Wereldoorlog in Duitsland is over het algemeen klein. Bovendien zou het ongepast lijken om op 11 november een nationale verlofdag in te richten. Wel wordt *Volkstrauertag* gevierd. Oorspronkelijk gebeurde dit de vijfde zondag voor Pasen, maar sinds 1952 gebeurt het twee zondagen voor het

begin van de advent. Deze dag wordt niet in de kerk gevierd, noch in de Katholieke noch in de Luterane. Deze dag is wel een officiële feestdag in Duitsland. De *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* initieerde het idee voor de *Volkstrauertag* in 1919 ter nagedachtenis van de doden uit de Eerste Wereldoorlog. In 1922 werd de dag dan voor het eerst georganiseerd in de *Reichstag*. Tijdens de Weimarrepubliek was de dag even geen officiële feestdag meer. (Wikipedia, 2008) Nu viert men de dag in zowat alle steden en gemeenten. Hoogtepunt vormt wel nog steeds de *Gedenkstunde* in de *Reichstag*. (Brief van Horst Howe, 27/05/08)

- Heldengedenktag

Op 27 februari 1934 introduceerden de Nationaal Socialisten *Heldengedenktag*. Eerst was het de bedoeling eerder een herdenkingsdag voor alle doden in te lassen, maar uiteindelijk werd het eerder een helden vereringsdag die kaderde binnen de propaganda. In 1945 werd de laatste Heldendag gevierd. (Wikipedia, 2008)

- Nagelfiguren

Nagelfiguren zijn houten objecten waarin nagels geslagen zijn die een afbeelding vormen. Hoewel de traditie al veel langer bestond, vervaardigde de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog zeer veel nagelfiguren. Het geld dat werd opgehaald door de verkoop van de nagels ging naar het Rode Kruis, andere hulporganisaties en het leger en werd gebruikt voor wezen, gehandicapte soldaten en weduwen. De nagelfiguren representeren een sterke band tussen een gemeenschap die leeft in angst. Er zijn heel wat van deze objecten overgebleven, maar vandaag de dag worden ze eerder aanzien als kitsch. (Brandt, 2004:62)

Organisaties

- *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*

De *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* is een niet-gouvernementele organisaties. Ze kreeg van Duitsland de opdracht zorg te dragen voor de Duitse oorlogsslachtoffers in het buitenland en hen te registreren. Vandaag heeft de Volksbund 1,6 miljoen leden. Door bijdragen van de leden en de inkomsten van inzamelingen aan huis en op straat, financiert de organisatie 90% van haar activiteiten zelf. De rest is afkomstig van publieke gelden. (Volksbund, 2008)

De organisatie is op 16 december 1919 opgericht. Dit gebeurde eerder uit noodzaak: Duitsland was op dat moment noch politiek, noch economisch bij machte om zorg te dragen voor de graven in het buitenland van de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog. (Volksbund, 2008)

Meer dan 10.000 vrijwilligers en 529 voltijds werknemers vervullen tegenwoordig de veelzijdige activiteiten van de organisatie. (Volksbund, 2008) Momenteel ziet de Volksbund het levendig houden van de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog als één van haar belangrijkste taken. Daartoe organiseert het jaarlijks reizen voor jongeren naar de grafvelden van de Eerste Wereldoorlog onder het motto '*Versöhnung über den Gräbern – Arbeit für den Frieden*'. (Brief van Horst Howe, 27/05/08)

Staten waarvan delen tot Duitsland behoorden

Polen

Beknopte historiek deelname

In 1914 stond Polen niet op de wereldkaart. Delen behoorden tot Duitsland, andere tot Oostentijk-Hongarije en nog andere tot Rusland. De meeste etnische Polen vochten dan ook aan het Oostfront.

Toch vochten er tijdens de Eerste Wereldoorlog ook Polen in onze contreien. Deze waren ingelijfd in het Duitse leger. Het is moeilijk om na te gaan waar de Polen precies betrokken waren. Wie er nu 'Pool' was in het Duitse leger was officieel van geen enkel belang. Dus als groep als zodanig bestonden ze niet en is er weinig van terug te vinden. (e-mail Prof. dr. Louis Vos, 10/04/2008) In West-Pruisen en het Groothertogdom Posen groeide op het einde van de 19de en aan het begin van de 20ste eeuw het nationalisme echter snel. De Polen bleven weliswaar trouw aan Pruisen. Er heerste een wijdverspreide erkenning van de voordelen van de Duitse overheersing. Haat tegenover de Russen was universeel, daardoor was men bang dat Polen zonder Duitsland delen aan Rusland zou verliezen. De Poolse kring in de *Reichstag* stemde dan ook voor de oorlog tegen de Russen. Tijdens de oorlog dienden sommige Polen zich aan bij het Duitse leger in de hoop na de oorlog meer onafhankelijkheid te krijgen. (Davies, 1981:136-137) De factie die naar

onafhankelijkheid streefde werd geleid door Józef Pilsudski. Hij zag samenwerking met Wenen als een tactische noodzaak. Daaruit ontstond het Poolse Legioen, dat aan het Oostfront vocht.

Naarmate de oorlog vorderde werd de Poolse kwestie belangrijker voor de geallieerden en zagen de Polen steeds meer baat in een overwinning van de geallieerden. Zeker wanneer de Russische nederlaag naderde zag men geen heil meer in een overwinning van de Centralen. Polen in de Verenigde Staten en Frankrijk lieten van zich horen en probeerden de overheden aan hun kant te krijgen voor de Poolse zaak. Na verloop van tijd wilden zowel de Polen in de Verenigde Staten als de Polen in Frankrijk een eigen leger oprichten dat deel zou uitmaken van respectievelijk het Amerikaanse of het Franse leger. De Polen in Frankrijk haalden het en aan het einde van de zomer van 1917 was een Pools leger gerekruteerd. (Biskupski, 2000:37-54) In principe kwam dit voort uit een veel oudere traditie van 'Voor onze vrijheid en de Uwe'. Vanaf het begin van de 18de eeuw zien we dat Polen vaak legioenen vormden en vrijwillig vochten in oorlogen die niet de hunne waren als deel van de eigen vrijheidsstrijd. Zo schreven er ook Polen in in het Belgische leger in 1830. Ze gingen er dan ook vanuit dat, wanneer het tot een oorlog zou komen tussen de Belgen en Nederland, de Russen Nederland ter hulp zouden komen. (interview met Idesbald Goddeeris, 24/04/2008)

In januari 1918 verklaarde ook Wilson dat een Poolse staat moest worden opgericht. (Biskupski, 2000:37-54)

We weten uit regimentsgeschiedenissen van Pruisische regimenten dat het Reserve Veldartillerie Regiment nr. 22 werd gerekruteerd in Nysa (Polen) en Neustadt. In 1917 vocht het in Vlaanderen. (Reserve Veldartillerie Regiment Nr. 22, 1928:106-127) Het Reserve Infanterie regiment 210 was vooral samengesteld uit soldaten uit Szczecin (Polen) en vocht in Brugge, Ieper en Mesen. (Gieraths, 1928:82-96, 107, 123-145) Ook het Reserve Infanterie Regiment 209 werd in Szczecin samengesteld. Dit vocht doorheen de oorlog op verschillende plaatsen in Vlaanderen (Merckem, Bickschote, Bellewaarde, Oostende, Knokke, Harelbeke, etc). (Schulz e.a., 1930) Het Reserve Infanterie Regiment 19 was samengesteld uit drie bataljons waaronder twee Poolse, uit Szprotawa en Lubán. Het vocht onder andere in 1914 in Vlaanderen. (Schwencke, 1926:62-87)

Verder zijn er geen precieze cijfers, maar we weten wel dat er voor de oorlog 40.000 Polen dienden in Duitse regimenten. Tijdens de oorlog nam dit aantal alleen maar toe. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De gebieden op het huidige Poolse territorium waar tijdens de Eerste Wereldoorlog militairen werden gerekruteerd die in Vlaanderen vochten, waren ten tijde van de Eerste Wereldoorlog deel van het Duitse rijk. De bevolking in deze gebieden was gemengd. Omdat deze feiten eerder gelieerd zijn aan de Duitse onderdrukking en niets te maken hebben met de Poolse onafhankelijkheid worden ze niet herdacht. Bovendien ontbreekt het om dezelfde redenen aan geschiedschrijving hieromtrent. *Flanders Fields* leeft met andere woorden niet in het Poolse collectief geheugen. Ze liëren het immers niet aan hun nationale beleving. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden er bovendien eveneens Polen verplicht mee te vechten met de Duitsers, waardoor die herinnering aan de Eerste Wereldoorlog nog pijnlijker werd. (e-mail Prof. dr. Louis Vos, 10/04/2008 & interview met Idesbald Goddeeris, 34/04/2008)

Toch was de Eerste Wereldoorlog niet onbelangrijk voor de Polen, want, zoals Biskupski het beschrijft, deze heeft er voor gezorgd dat Polen kon heropstaan. Of beter gezegd: dat de staten die delen van Polen hadden aangehecht, uit elkaar vielen. (Biskupski, 2000:37-38) Marcin Ochman van het Pools Legermuseum bevestigt dit. Volgens hem betekent de Eerste Wereldoorlog voor Polen iets heel anders dan voor heel wat andere naties. Staten die Polen meer dan 100 jaar hadden bezet, stonden nu tegenover elkaar. Dit was een uitgelezen kans voor de Polen om naar onafhankelijkheid te streven. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)

Daardoor ook herinneren de Polen de Eerste Wereldoorlog niet voor het conflict *as such*. Niet de heldendaden tijdens de oorlog worden herdacht, noch wordt er een link gelegd met een hedendaagse vredesboodschap. Wel wordt de Eerste Wereldoorlog herdacht in het kader van de onafhankelijkheid en het heropstaan van een Pools leger. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008) Toch lijkt het dat enkel dit aspect uitvergroot wordt en dat men dit dus niet echt kadert in de

Eerste Wereldoorlog of beschouwt als een rechtstreeks gevolg van die oorlog. De onafhankelijkheid wordt herdacht, maar als feit op zich.

Er wordt dus vooral aandacht besteed aan activiteiten van Polen tijdens de Eerste Wereldoorlog die kunnen gelieerd worden aan de onafhankelijkheidstrijd. Zoals de mars van Pilsutski op 6 augustus 1914. Voor de Polen duurt de oorlog ook tot 1921 en niet tot 1918, omdat zij daarna de onafhankelijkheidstrijd tegen de Russen hebben verder gezet. (Interview met Idesbald Goddeeris, 34/04/2008)

In Polen zijn er wel zeer veel begraafplaatsen uit de Eerste Wereldoorlog. Ook hieruit blijkt echter dat de Polen weinig belang hechten aan de herinnering van de Eerste Wereldoorlog *as such*: deze grafvelden worden nagenoeg niet meer onderhouden.

De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog is dan ook volledig overschaduwed door de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. De Holocaust, de communistische overheersing, etc. maken dat de Tweede Wereldoorlog veel pijnlijker was voor Polen. Bovendien is de plaats van de Polen in de Tweede Wereldoorlog veel minder ingewikkeld, waardoor het veel makkelijker te liëren is aan hun nationale geschiedenis. (Interview met Idesbald Goddeeris, 34/04/2008)

Cultuuruitingen en ceremonies

- In verschillende grote Poolse steden zijn er monumenten die de Eerste Poolse troepen eren. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)
- Op het voormalige Duitse territorium zijn er monumenten die gesneuvelde Duitse soldaten herdenken. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)
- Vooral in de regio tussen Krakau en Sanok zijn er zeer veel (ca. 500) oorlogskerkhoven. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008) Deze kerkhoven zouden niet meer onderhouden worden. Dit wijst op het geringe belang dat aan de Eerste Wereldoorlog wordt gehecht. (interview met Idesbald Goddeeris, 24/04/2008)
- Er zijn zekere geen belangrijke of bekende cultuuruitingen die verwijzen naar de aanwezigheid van Polen in Vlaanderen. Wel hebben we weet van een collectie brieven. Het Duitse leger riep in 1914 Józef Iwicki van Peplin op voor de 45ste Reserve Ingenieurs Compagnie. Hij werd meteen naar Vlaanderen gestuurd. Op de korte tijd die hij in Vlaanderen verbleef schreef hij 403 brieven naar zijn moeder. Bij de brieven voegde hij foto's, kaarten en tekeningen. De collectie bevindt zich momenteel in de

Ossolinskich Bibliotheek in Wroclaw, inventaris nummer 116/75/1-4. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)

- Op 6 augustus worden de gebeurtenissen van 6 augustus 1914 herdacht. Józef Pilsudski marcheerde dan met de eerste Poolse troepen van Krakau (dat toe op Oostenrijks-Hongaars territorium lag) naar Kielce (dat toen op Russisch territorium lag). (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)
- De Polen vieren onafhankelijkheidsdag op 11 november. Dit is een nationale feestdag. Niet de wapenstilstand was voor hen belangrijk op die dag, maar wel de onafhankelijkheidsverklaring door Pilsutski. Het herwinnen van de onafhankelijkheid na 123 jaar wordt gevierd. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)
- In Warschau is er een Wilsonplein. President Wilson verklaarde dan ook tijdens de Eerste Wereldoorlog dat hij voorstander was van een onafhankelijke Poolse staat. (interview met Idesbald Goddeeris, 24/04/2008)

Organisaties

- De *Zwiazek Strzelecki (The Rifle Association)* en de *Strzelec (The Rifleman)* zijn organisaties die deelnemen aan herdenkingsceremonies en ze ook organiseren. (e-mail van Marcin Ochman, 23/04/2008)

Tsjechië

Beknopte historiek deelname

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was het grootste deel van het huidige Tsjechië deel van het Oostenrijks-Hongaarse rijk. Heel wat Tsjechen vochten dus aan de zijde van de Centralen aan het Oostfront. Toch was het Duitse Reserve Infanterie Regiment 19 samengesteld uit drie bataljons uit Sprottau (Szprotawa, Polen), Lauban (Lúban, Polen) en Kunnersdorf (Kunratice, Tsjechië). Dit regiment vocht in Vlaanderen. (Schwencke, 1926:62-87)

Op 28 augustus 1914 schreven zo'n 300 Tsjechen zich in bij het Franse vreemdelingenlegioen. Ze verbleven aan het Westfront, maar we weten niet of ze in Vlaanderen geweest zijn. Wel zou een deel van de Tsjechen op een bepaald moment samen met Belgen in een compagnie zijn verenigd. Midden 1916 zouden er nog slechts 100 Tsjechen zijn geweest. Op 16 december 1917 keurt de Franse president Poincaré een wet goed betreffende de stichting van een autonoom Tsjechoslovaaks leger in Frankrijk. In de lente van 1918 worden het 21ste en 22ste regiment van het Tsjechoslovaaks leger in Frankrijk opgericht. Of deze in Vlaanderen zijn geweest is eveneens niet duidelijk. (e-mail van Andrea Havlícková, 25/04/2008)

Bovendien vochten ook enkele etnische Tsjechen, die naar de Verenigde Staten waren geëmigreerd, net zoals Polen, aan geallieerde zijde. (Hapak, 1991) Ook de Russen lijfden, reeds sinds 1914, Tsjechen, die maar al te graag zouden vechten tegen hun onderdrukker, in in een Tsjechische Legioen en beloofde hen de onafhankelijk, die ze ook kregen, na de overwinning. Dit vocht samen met de Russen aan het Oostfront. (Eger, 2007)

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

Het aantal Tsjechen dat aan het Westfront vocht was zodanig klein dat de herinnering er aan nagenoeg ontbreekt. Een collectief geheugen over de Eerste Wereldoorlog in het algemeen zou ook vrijwel onbestaande zijn. (e-mail van Andrea Havlícková, 25/04/2008)

Cultuuruitingen en herdenkingsceremonies

De Eerste Wereldoorlog wordt niet uitgebreid herdacht, maar er zijn wel enkele kleinere herdenkingsplechtigheden. Vooral de slag bij Zborov wordt herdacht. Ook zijn er overal kleine monumenten en in de literatuur speelde de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol. (e-mail van Andrea Havlícková, 25/04/2008)

Organisaties

- *Československá obec legionářská* (Tsjechoslowaakse gemeenschap van de legioensoldaten).

Deze organisatie werd in 1921 opgericht.

Denemarken

Beknopte historische deelname

Denemarken bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal, maar het Deense hertogdom Sleeswijk was in 1864 ingenomen door Duitsland, daardoor vocht een 30.000-tal Deense soldaten mee met de Duitsers. Veel Deensgezinde inwoners vertrokken tegen hun zin naar het front. Ze beschouwden de oorlog dan ook niet als die van hen. Een 5000-tal keerde nooit meer terug en ligt begraven op Duitse militaire begraafplaatsen. Niet ver van de *Chemin de dames* werd wel een Deense begraafplaats aangelegd. Zuid-Jutland, de meest noordelijke provincie van Sleeswijk, zou vlak na de oorlog (1920) opnieuw een Deense provincie worden. Een 2500-tal Zuid-Jutlandse dienstplichtigen deserteerden tijdens de oorlog naar het neutrale Denemarken. (Dendooven, 2008a:25)

De geallieerden waren zich bewust van de uitzonderlijke status van deze 'Duitsers' en richtten speciale krijgsgevangenkampen op voor hen, waar ze een beter regime genoten. (Dendooven, 2008a:25)

Ook vochten er sporadisch Denen aan geallieerde zijde. Zo vinden we in Kimmel een graf terug van een Deen die zich bij de Canadese troepen had gevoegd. (Dendooven, 2008a:25) Mogelijk ging het dan ook om een geïmmigreerde Deen. In Vlaanderen zijn er zowel graven van Denen die bij de Geallieerden als bij de Centralen vochten.

Gevoeligheden gelieerd aan de herdenking

De herdenking en herinnering aan de Eerste Wereldoorlog houden de Denen levendig. Er bestond een vereniging van Deensgezinde oud-strijders en er staan nog steeds een aantal monumenten in Denemarken. (Dendooven, 2008a:25-26) Hieruit blijkt dat er weinig gevoeligheden gepaard gaan met de herdenking aan de Eerste Wereldoorlog. Deze herdenking wordt zeker niet gelieerd aan de Duitse onderdrukking. Een aantal van de gesneuvelde Denen waren dan ook Duitsgezind. Hier wordt echter vandaag de dag weinig of geen aandacht meer aan besteed. (E-mail van Inge Adriansen, 25/03/2008) Wel wordt de oorlog hier gelieerd aan de vredesboodschap. De Duitse ambassadeur neemt dan ook doorgaans deel aan herdenkingsceremonies. (E-mail van Ning de Conick-Smith, 25/03/2008)

Ook is het bekend dat Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog te leiden had onder wreedaardigheden. Toch is de herinnering niet gelieerd aan *Flanders Fields* maar aan het Westfront als geheel. (E-mail van Inge Adriansen, 25/03/2008)

De Eerste Wereldoorlog en de deelname van de Denen is deel van de onderwijs curricula, maar er wordt geen speciale aandacht besteed aan de gebeurtenissen in Vlaanderen, wel aan het Westfront. (E-mail van Inge Adriansen, 25/03/2008)

Cultuuruitingen

In heel Zuid-Jutland zijn er circa 120 monumenten aan de Eerste Wereldoorlog gewijd. In andere delen van Denemarken zijn er nog 15 monumenten. Tot ongeveer 25 jaar geleden werden aan al deze monumenten op geregelde

tijdstippen ceremonies gehouden. Nu gebeurt dit enkel nog bij enkele. Het belangrijkste monument is het Nationaal Monument van Marselisborg.

In Zuid-Jutland zijn er twee en in de rest van Denemarken vier monumenten waarop ook Belgen worden herdacht. Het gaat hier voornamelijk om krijgsgevangenen. (E-mail van Inge Adriansen, 25/03/2008)

Nationaal Monument van Marselisborg

Een groot monument in Marselisborg dat ten dele werd geïnspireerd op de Ieperse Menenpoort. (Dendooven, 2008a:26)

De dichter Johannes Jørgensen schreef over de wreedheden in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog. (E-mail van Inge Adriansen, 25/03/2008)

Momenteel zijn er nog geen evenementen gepland voor de herdenking tussen 2014 en 2018. (E-mail van Inge Adriansen, 25/03/2008)

Organisaties

Le souvenir Francais, section danoise

De allieredes danske våbenfæller

HOOFDSTUK IV

Conclusies

Belang van het herdenken van de Eerste Wereldoorlog

We constateerden dat niet alle staten evenveel belang hechten aan de herinnering van de Eerste Wereldoorlog. Het collectief geheugen over de Eerste Wereldoorlog is met andere woorden niet in alle onderzochte staten even groot. Hiervoor kunnen verschillende redenen worden aangehaald:

Historiek van de deelname aan de Eerste Wereldoorlog

In de eerste plaats speelt de historiek van de deelname van een bepaald land aan de Eerste Wereldoorlog een bepalende rol in de mate waarin er in die staat een collectief geheugen bestaat over de Eerste Wereldoorlog. Zo herdenken Spanjaarden nauwelijks de Eerste Wereldoorlog. Spanje bleef dan ook neutraal tijdens de oorlog en, op enkele Catalaanse vrijwilligers na, namen er geen Spanjaarden deel aan de Eerste Wereldoorlog. De Britten namen vier jaar deel aan de krijgsv verrichtingen. Het hoeft met andere woorden niet te verwonderen dat de herinnering nog sterk leeft. De Amerikanen stapten pas in 1917 in de oorlog. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog leeft in de Verenigde Staten dan ook minder dan bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk.

Hoewel de herinnering in Duitsland veel minder levendig is, namen ook de Duitsers deel aan alle krijgsv verrichtingen tijdens de oorlog. Ook hier is de geschiedenis een bepalende factor: de Duitsers verloren de oorlog. Bovendien dragen ze nog steeds het juk van de Tweede Wereldoorlog en het Nationaal-Socialisme mee.

Mate waarin de Eerste Wereldoorlog bijdroeg aan de natievorming

Het discours van herinneren is vaak verbonden met een nationaal en/of nationalistisch discours. De verschillende staten herdenken allen op hun eigen manier. Nationalisme, of de mate waarin de oorlog bijgedragen heeft aan het nationale bewustzijn, blijkt dan ook vaak een bepalende factor in het al dan niet herdenken en de manier waarop de Eerste Wereldoorlog wordt herdacht. (o.a. Gregory, 1994:3-6) De herinnering aan de oorlog bejubelde in eerste instantie de overwinning. De constructie van de herinnering aan de oorlog diende dan ook meestal nationale doelen. Het hoeft dus niet te verwonderen dat staten die de oorlog wonnen, eerder dan verliezers, de oorlog herdenken.

Bovendien stellen we ook een verschil vast tussen landen waarvoor de Eerste Wereldoorlog het begin van de onafhankelijk en de natievorming betekende en landen waarvoor de Eerste Wereldoorlog nog steeds symbool staat voor de onderdrukking door de kolonisator. In staten, zoals de Maghreblanden, waar de Eerste Wereldoorlog niet het einde van het kolonialisme inluidde, wordt de Eerste Wereldoorlog nagenoeg niet herdacht. De Tweede Wereldoorlog krijgt, omwille van dezelfde reden, wel aandacht.

Historici zoals Eric Hobsbawm wezen er dan ook meermaals op dat geschiedenis het materiaal is waarmee een identiteit wordt gecreëerd en waarmee deze wordt gelegitimeerd. Dit materiaal is veeleer een selectieve reconstructie (of zelfs constructie) van het verleden dan een objectieve geschiedenis (als die al zou bestaan). De elementen die de nationale identiteit legitimeren en versterken, zullen worden uitvergroot en zullen een belangrijkere plaats in het collectieve geheugen innemen. Ceremonies en tradities zijn daarom net op die elementen gebaseerd. Een nationaal paradigma voor historische representatie is nooit helemaal weg te denken.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat staten waarin de Eerste Wereldoorlog een belangrijke stap in de natievorming betekende de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog gretig recupereren. Ze hechten bovendien nog steeds zeer veel belang aan de herdenking ervan. We denken hierbij vooral aan de ex-Britse kolonies. Het Britse Imperium is dan ook voor een groot deel door toedoen van de Eerste Wereldoorlog uitéén gevallen. De Britten gebruikten identiteit om het eenheidsgevoel binnen de eenheden te versterken. Bovendien beloofden de

Britten, om de rekruteringen vlotter te laten verlopen, steeds meer autonomie in de kolonies en de dominions.

Voor heel wat andere staten betekende de Eerste Wereldoorlog geenszins een belangrijke stap naar autonomie, maar eerder een bevestiging van de onderdrukking. We denken hierbij aan de Franse kolonies. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog is nagenoeg onbestaand, omdat ze onbelangrijk voor de nationale identiteitsvorming is geweest.

Ook omgekeerd is in Europa de herinnering aan de bijdrage van de koloniale troepen niet echt levendig gehouden. Deze amnesie lijkt een gevolg van het feit dat de geschiedenis veeleer vanuit een eurocentrische houding is geschreven en overgebracht naar de bevolking, waardoor ook een collectief geheugen rond de deelname van de koloniale troepen aan de Eerste Wereldoorlog vrijwel onbestaand is. Het eurocentrisme heeft lang andere visies op de geschiedenis buiten het officiële discours gesloten.

Toch lijkt de mogelijkheid om aan deze amnesie te verhelpen nog steeds te bestaan. Het debat rond collectief geheugen, identiteit en eurocentrisme in de geschiedenis is dan ook de laatste decennia enorm uitgebreid en wordt vanuit een globaal kader benaderd. Meer dan ooit claimen verschillende bevolkingsgroepen in Europa hun eigen collectieve identiteit en geschiedenis. Men erkent steeds meer dat bepaalde delen van de geschiedenis (on)bewust worden vergeten en andere uitvergroot om de eigen identiteit en een heroïsch verleden in de verf te zetten. Onder invloed van de verschillende migratiegolven is men er zich in Europa steeds meer van bewust, dat men deze geschiedenissen zal moeten opnemen in de Europese geschiedenis en in het collectieve geheugen.

Mate waarin er een militaire traditie bestaat

In sommige staten zoals het Verenigd Koninkrijk, Canada en de Verenigde Staten besteedt men traditioneel meer aandacht aan het herdenken van militaire gebeurtenissen, dus ook de Eerste Wereldoorlog.

Mate waarin de herdenking van de Eerste Wereldoorlog een burgerlijk gebeuren is

In het Verenigd Koninkrijk stonden de oud-strijders bewegingen na de Eerste Wereldoorlog niet sterk genoeg om hun stempel te drukken op de

herdenkingsceremonies. Deze tradities zijn daardoor eerder vanuit civiele hoek ontstaan. Heel wat veteranen stonden dan ook al gauw niet achter deze manier van herdenken. De rest van de bevolking echter wel. Het grote en algemene succes van de herinneringspolitiek in het Verenigd Koninkrijk is waarschijnlijk deels hierdoor te verklaren. In andere landen, zoals Frankrijk, waren de ceremonies eerder gericht op oud-strijders. Een omschrijving van Wapenstilstand van Antoine Prost omschrijft deze visie goed: *'Pour les combattants, aucun doute en effet: ce sont bien les poilus qu'on les fête le onze novembre. C'est à eux que l'on rend hommage, à eux que s'adresse la reconnaissance public. Leur attachement à cet anniversaire tient à ce qu'il constitue le principal geste de gratitude de la patrie envers eux, qui l'ont sauvée.'*

Het lijkt onwaarschijnlijk dat Britse veteranen in de jaren 1930 Wapenstilstand zo zouden beschreven hebben. De ceremonies in het Verenigd Koninkrijk werden in de loop van de jaren 1920 dan ook steeds meer gedemilitariseerd (voor zover ze dit bij hun ontstaan nog niet waren). (o.a. Gregory, 1994)

Andere sociaal-economische factoren

We mogen ook niet uit het oog verliezen dat herdenken in het algemeen een *booming business* of zelfs een industrie is geworden. Volgens Winter bestaat er in West-Europa zelf symmetrie tussen economische trends en culturele trends. De zucht naar herdenken is zowel gelieerd aan inkomen als aan een overschot aan vrije tijd. Zo werd erfgoed een winstgevende industrie. Dit heeft opnieuw geleid tot een toegenomen consumeren van beelden van het verleden: films, boeken, artikels, internet en televisie. Toeristen reizen zelfs om iconen van hun eigen geschiedenis te consumeren in andere landen (cfr. oorlogstoerisme in de Westhoek). (Winter, 2001:59-60) Bijgevolg bestaat dus de mogelijkheid dat staten, waarin de bevolking een hoger inkomen en meer vrije tijd heeft, meer herdenken en dat er een groter collectief geheugen rond de Eerste Wereldoorlog leeft.

Bovendien is sinds de jaren 1980 en 1990 de vraag naar wat men in de Verenigde Staten *'public history'* noemt, steeds meer gestegen. Het gaat om geschiedenis gericht naar een andere populatie dan de academische. Ook de gewone burger raakt steeds meer geïnteresseerd in geschiedenis. Daardoor stijgt ook de

interesse in familiegeschiedenis. Hiermee gepaard neemt de interesse voor de Eerste Wereldoorlog toe. Zo breidde bijvoorbeeld het Imperial War Museum, dat reeds in 1917 tot stand kwam, haar interessegebied uit naar andere oorlogen. Het museum is intussen uitgegroeid tot een van de grote toeristische attractiepolen en trekt bezoekers van alle leeftijden aan. In 2000 werd in Ieper het nieuwe *In Flanders Field*-Museum geopend. Ook vinden we deze nieuwe benadering terug in het eerste internationale museum gewijd aan de Grote Oorlog: het *Historial de la Grande Guerre* te Péronne. (Winter, 2005:186-187)

Belang van Vlaanderen (*Flanders Fields*)

bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog

Ook Vlaanderen (of *Flanders Fields*) wordt niet altijd verbonden met de gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog. Men beschouwt het Franse en Vlaamse front uit de Eerste Wereldoorlog als een eenheid, namelijk het Westfront. Tijdens de oorlog was er dan ook niet echt een verschil tussen beiden. Soldaten beseften nauwelijks wanneer ze in Belgisch-Vlaanderen waren. In de meeste landen is de gemiddelde burger zich dan ook niet bewust van het feit dat een deel van het Westfront in Vlaanderen lag en dat hun voorvaders hier sneuvelden.

De Commonwealth-landen zijn zich het meest bewust van het feit dat het Westfront ook deels in Vlaanderen lag. De Britten verdedigden dan ook de meest noordelijke zone van het Westfront. Ze vochten mee in de belangrijkste veldslagen hier, zoals Passendale, en ze leden hier het meeste verliezen. Bovendien droeg de beslissing van de Britse overheid om repatriëringen van de doden te verbieden bij aan de mate waarin de herdenking met Vlaanderen wordt geassocieerd en deels hier plaatsvindt (Britten komen nog steeds naar Vlaanderen om hun doden te gedenken). Sommige landen beslisten om de repatriëring van gesneuvelden te verbieden, andere lieten repatriëring toe of ondersteunden deze zelfs. Reeds tijdens de oorlog groef men Franse lijken (en lijken van onderdanen uit Franse kolonies) clandestien op en bracht men ze naar hun dorp van herkomst om ze daar te begraven. Na de oorlog besliste de Franse overheid om repatriëringen toe te staan én te bekostigen. De Verenigde Staten namen dezelfde beslissing. Het Verenigd Koninkrijk daarentegen besloot repatriëringen te verbieden. Ter compensatie zou de staat voor de aanleg en het

onderhoud van de begraafplaatsen in de frontzones zorgen, daartoe werd in 1917 de *Imperial War Graves Commission* opgericht (nu *Commonwealth War Graves Commission*). In Noord-Frankrijk en België vinden we dan ook ongeveer 3500 Britse begraafplaatsen terug. De frontzone is daardoor de plaats bij uitstek geworden om de doden te herdenken. Het repatriëren van de doden zou wellicht de herinnering aan de frontzone sneller hebben doen vervagen. Dit alles verklaart waarom de herinnering aan en de beleving van de Westhoek bij onderdanen van de *Commonwealth* veel levendiger lijken te zijn. Desondanks moeten we toch opmerken dat het ook voor de *Commonwealth*-landen niet altijd duidelijk is welke passages van de oorlog zich in Vlaanderen afspeelden. Op de website van *Veterans Affairs Canada* vinden we bijvoorbeeld een foto van jongeren voor het memoriaal in Passendale met in het onderschrift '*Passchendaele, France*'. Op een Iers memoriaal gewijd aan een man die stierf in Boezinge staat '*killed in France*'. Duitse lijken mochten ook niet worden gerepatriëerd. Toch is er vanuit Duitse hoek minder belangstelling voor oorlogstoerisme in de Westhoek. Voor Duitsland was dit echter een gedwongen politiek. Als verliezer was de staat niet bij machte de repatriëringen te financieren. Daarnaast spelen vermoedelijk ook psychologische factoren een rol: verliezen worden minder herdacht en na de Tweede Wereldoorlog lag het nog gevoeliger om naar Vlaanderen te komen.

Vredesboodschap versus herinneren tout court

In Vlaanderen, en in verschillende andere landen, bestaat de neiging om de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog om te buigen tot een actuele vredesboodschap. Men toont de gruwelijkheden van toen om aan te tonen dat oorlog kost wat kost moet worden vermeden. Toch blijkt (nog) niet iedereen dit vredesdiscours genegen te zijn. Vooral bij de Britten en Canadezen zou deze boodschap niet echt aanslaan. In het Verenigd Koninkrijk gaat men er meer van uit dat sommige oorlogen (zoals de Eerste Wereldoorlog) noodzakelijk zijn om vrijheid te krijgen en te behouden. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008) Ze beschouwden de Eerste Wereldoorlog immers als een 'rechtvaardige oorlog'. De nood om de gesneuvelden die stierven voor een nobel doel te herdenken en te eren, is dan legitiem. Een vredesboodschap aan deze herinnering koppelen, zou deze idee minimaliseren.

Op het eerste zicht lijkt het hier om een contradictie te gaan, het zou echter ook om een evolutie kunnen gaan. Het vredesdiscours duikt dan ook steeds vaker en in steeds meer landen op bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog. Zo argumenteert men bijvoorbeeld dat een gedeeld verleden nodig is om een Europese identiteit te bewerkstelligen en om reconciliatie tussen verschillende bevolkingsgroepen mogelijk te maken. Bij de opening van het Historial in Péronne werd er een boek met essays gepubliceerd. Fritz Stern merkte hierin op dat *'those who conceived the project of the Historial are thinking of the new Europe... it ratifies the process of reconciliation that has taken place...the new Europe needs a common past'*. (Shapiro, 1997:122)

Ook in Nieuw-Zeeland, bijvoorbeeld, kunnen we de opgang van dit vredesdiscours schetsen. Deze evolutie ging van start in de jaren 1960 en 1970 met protesten tegen de oorlog in Vietnam op ANZAC-day. Velen keurden deze toen echter nog af. Vanaf de jaren 1980 werd deze vredesretoriek steeds sterker en kwam deze ook tot uiting in bijvoorbeeld speeches van politici.

In Ierland en Zuid-Afrika lijkt de vernieuwde aandacht eerder een lokale rol in het verzoeningsproces te spelen. Sinds het einde van de apartheid, stijgt de aandacht voor de bijdrage van zwarten tijdens de Eerste Wereldoorlog zienderogen. In Ierland lijkt de herinnering van de Eerste Wereldoorlog, waar Unionisten en Nationalisten zij aan zij vochten, ingezet te worden in het reconciliatieproces tussen beide bevolkingsgroepen.

Vernieuwde aandacht voor de Eerste Wereldoorlog

De laatste jaren lijkt het herinneren van de Eerste Wereldoorlog aan een revival toe. Dit komt onder andere tot uiting in de oprichting van nieuwe musea, zoals het *In Flanders Fields*-museum in Ieper of het *Historial* in Péronne, maar ook in een vernieuwde interesse voor herdenkingsceremonies.

Ten eerste kunnen we de oorzaak hiervan zoeken in een vernieuwde aandacht voor erfgoed en geschiedenis in het algemeen.

Ten tweede past de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in een heropleving van cultureel nationalisme en subnationalisme in Europa of het zoeken naar een eigen identiteit in een geglobaliseerde wereld.

In Rusland past de heropleving dan weer in een algemene verbreding van de aandacht voor precommunistiche geschiedenis sinds het einde van het communisme.

Ten slotte lijkt ook het vredesdiscours dat steeds meer aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog wordt gekoppeld, de toename van de populariteit te versterken. De vernieuwde visie op ANZAC-day in Nieuw-Zeeland, bijvoorbeeld, heeft de populariteit ervan doen toenemen en er voor gezorgd dat ook jongeren betrokken raken.

Autochtone bevolkingsgroepen en de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog

Een van de belangrijkste gevoeligheden die gelieerd zijn aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog heeft betrekking op het lange tijd negeren van de bijdrage van bepaalde autochtone bevolkingsgroepen aan de oorlog. Zo vergat Zuid-Afrika lang de geschiedenis van de zwarte werkcorsen, Australië de bijdrage van de Aboriginals en Canada die van de Indianen. Nu probeert men dit recht te zetten, maar er is nog een lange weg af te leggen. Zo is bijvoorbeeld het museum in Longuevalle aangepast en poogt het nu ook de bijdrage van zwarte Zuid-Afrikanen aan de Eerste Wereldoorlog onder de aandacht te brengen. Zwarte Zuid-Afrikanen zelf voelen zich echter nog steeds niet echt betrokken bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

Nederland

Nederland was neutraal tijdens de Eerste Wereldoorlog. Er vochten geen Nederlanders in Vlaanderen, daarom werd Nederland niet opgenomen in de lijst met actuele staten die vertegenwoordigers in Vlaanderen hadden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Toch mag het aandeel van Nederland in de Eerste Wereldoorlog niet worden onderschat.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren slechts tien, van de toen bestaande, staten neutraal: Argentinië, Chili, Denemarken, Mexico, Nederland, Noorwegen, Spanje, Venezuela, Zweden en Zwitserland. In tegenstelling tot de meeste van die landen

lag Nederland vlak bij de frontzone. Nederland is dan ook maar op het nippertje gespaard gebleven van deelname. Opperbevelhebber Generaal C.J. Snijder was voorstander van een deelname aan de zijde van de Centralen. Koningin Wilhelmina steunde hem, maar de regering was tot alles bereid neutraal te blijven. Daarom werden grove schendingen, zoals het aanvallen van schepen, door de vingers gezien. Ook bombardeerde een Brits vliegtuig in 1917 'per ongeluk' Zierikzee in Zeeland. Nederland reageerde nauwelijks.

Bovendien moesten Nederlandse soldaten, soldaten van andere nationaliteiten die al dan niet per ongeluk de grens overstaken, oppakken. Daardoor waren er enkele interneringskampen in Nederland, bv. in Gaasterland voor Duitsers. Ook op het eiland Urk was er een interneringskamp. Hier werden ongeveer 2000 Britten vast gehouden. Deze hadden in 1914 mee Antwerpen verdedigd. Na de val van Antwerpen vluchtten ze naar Nederland, waar ze meteen werden opgepakt. In Amersfoort, Zeist, Hardewijk en Bergen aan Zee zaten dan weer 30.000 gevluchte Belgische militairen opgesloten. In Zeist brak er zelfs opstand uit wanneer wachters twee Belgen beletten te ontsnappen. Er werden zeven Belgen dood geschoten en 22 verwond.

Ook ving Nederland tienduizenden (volgens sommige schattingen zelfs meer dan een miljoen) Belgische vluchtelingen op.

De meeste oorlogsvoerende staten namen het Nederland bovendien kwalijk neutraal te blijven. Ze verdachten Nederland er van voordeel uit de oorlog te willen slaan. Er zou nu nog een scheldwoord bestaan dat daar naar verwijst: OW'er of oorlogswinstmaker. Op het einde van de oorlog liet Nederland bovendien vluchtende Duitse troepen door, zodat deze sneller hun thuisland zouden bereiken en keizer Wilhelm II kreeg asiel in Nederland. Van dan af was voor België de maat vol. Daarom eiste Paul Hymans, de toenmalige Belgische minister van Buitenlandse zaken, tijdens de Vredesconferentie in Parijs delen van Nederland op: Zuid-Limburg ten zuiden van Roermond, heel Zeeuws-Vlaanderen en de Westerschelde. Groot-Britannië, Frankrijk en de Verenigde Staten steunden de Belgen echter niet. Het Nederlandse leger had zich ondertussen wel al klaar gemaakt om België, indien nodig, binnen te vallen. België kreeg uiteindelijk enkel de Oostkantons en Rwanda-Urundi van Duitsland.

Ten slotte liet de oorlog ook op sociaal economisch vlak zijn sporen na in Nederland. Er waren 500.000 mannen gemobiliseerd. Zij lieten hun gezinnen en werk in de steek. Daardoor waren er in het leger al enkele rellen uitgebroken.

Bedrijven gingen dicht, er brak hongersnood uit en de Spaanse griep velde 17.400 Nederlanders. Verder werd er geplunderd, waarvoor opnieuw soldaten moesten worden ingezet. (Wikipedia, 2008)

Ook zijn er in Nederland nog heel wat sporen te vinden van de Eerste Wereldoorlog. Zo zijn er enkele monumenten gewijd aan de oorlog (zoals het Marinemonument in Den Helder en het Monument 1914-1918 op de boulevard te Scheveningen) en nog heel wat kleinere gedenktekens.

Opvallend en belangrijk voor ons is ook het Belgenmonument in Amersfoort. Dit is waarschijnlijk het grootste en meest bekende monument in Nederland. Tijdens de oorlog was er reeds gepland een monument op te richten voor de bij het schietincident omgekomen geïnterneerde Belgen. Uiteindelijk symboliseert het de dank van de Belgen aan Nederland voor de opvang van de Belgische vluchtelingen. Deze gedenkplaats werd echter pas op 22 november 1938 ingehuldigd door koning Leopold III, in de aanwezigheid van koningin Wilhelmina. De eerste jaren na de Eerste wereldoorlog heersten er immers spanningen tussen beide landen. (De Eerste Wereldoorlog 1914-1918, 2008)

Substatelijke entiteiten

De Eerste Wereldoorlog is niet alleen belangrijk voor de staten *as such*. Soms had de Eerste Wereldoorlog een speciale betekenis voor bepaalde deelstaten. Zo betekende de Eerste Wereldoorlog een belangrijke stap naar meer zelfbestuur in de Engelse deelstaten die dan ook allen eigen memorialen en herdenkingsceremonies hebben.

Hoewel de oorlog voor Spanje niet belangrijk is, is hij dit voor Catalonië wel. Catalanen vochten vrijwillig in het Franse leger. Dit kaderde in hun onafhankelijkheidsstreven.

HOOFDSTUK V

AANBEVELINGEN

Hernieuwde interesse voor Eerste Wereldoorlog, het feit dat een deel van de frontzone in Vlaanderen lag en de sporen die de oorlog naliet in het Vlaamse landschap, maken van de honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog een unieke kans om Vlaanderen internationaal op de kaart te zetten. Toch dient de Vlaamse Overheid hierbij met één en ander rekening te houden. Hieronder geven we daarom enkele aanbevelingen weer. Deze hebben zowel betrekking op mogelijke partners als op mogelijke invalshoeken en bijzondere aandachtspunten.

Partners

- We denken dat we globaal drie concentrische ringen van 'herdenkers' kunnen onderscheiden. In de kern, voor Vlaanderen althans, bevinden zich de landen die deelnamen aan de Eerste Wereldoorlog (strijders en werkkrachten) en in Vlaanderen aanwezig waren, daar rond bevinden zich alle landen die deelnamen aan de Eerste Wereldoorlog, maar daarom niet in Vlaanderen, en in de buitenste ring bevinden zich alle landen van de wereld, dus ook de neutrale staten. Vlaanderen kan, afhankelijk van het soort activiteit met al deze landen banden aangaan.
- Dit onderzoek focuste enkel op vijftientig van de circa vijftig staten die zich in die kern bevinden, maar ook deze landen herdenken de Eerste Wereldoorlog niet allemaal op dezelfde manier en met dezelfde intensiteit. Ook is Vlaanderen hierbij niet voor al deze landen even belangrijk. Hieronder volgt een ranglijst beginnende met de, volgens ons, meest evidente en toegankelijke partners voor Vlaanderen. Uiteraard is deze indeling slechts indicatief en mag ze niet te restrictief worden genomen:
  - a. Verenigd Koninkrijk, Nieuw-Zeeland, Australië, Canada:
Deze staten vormen een harde kern van herdenkers en liëren de herdenking aan Vlaanderen.
  - b. Verenigde Staten:
De VS hebben een traditie van herdenken, maar de Tweede

Wereldoorlog is belangrijker. Bovendien zijn ze slechts een beperkte tijd in Vlaanderen geweest.

c. Frankrijk:

Voor Frankrijk is de Eerste Wereldoorlog uiteraard ook nog steeds belangrijk. Frankrijk heeft echter zijn eigen deel van het Westfront en zal daarom op een andere manier moeten worden benaderd. Allicht wil ook Frankrijk een sleutelrol spelen in de herdenking.

d. Duitsland:

Voor Duitsland ligt de Eerste Wereldoorlog nog steeds gevoelig, omdat ze deze verloren, maar ook omdat deze wordt overschaduwd door de Tweede Wereldoorlog en het Nationaal-Socialisme. Toch blijkt er een kentering tot stand te komen. Deze moet worden aangegrepen. Duitsland moet immers, gezien de hedendaagse Europese context, een rol kunnen spelen bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

e. Zuid-Afrika, India:

Deze landen herdenken de Eerste Wereldoorlog nog, maar met mate. Hun troepen waren bovendien een groot deel van de oorlog in Vlaanderen. Het bewustzijn over deze aanwezigheid in Vlaanderen is echter beperkt.

f. Rusland, Portugal, Denemarken, Ierland:

In Portugal en Denemarken wordt de Eerste Wereldoorlog herdacht, dit is echter niet gelinkt aan Vlaanderen. In Rusland en Ierland werd de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog lang overschaduwd door respectievelijk het communisme en het nationalisme. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent in beide landen de laatste jaren een revival en de geschiedenis van de deelname aan de Eerste Wereldoorlog van deze landen is te liëren aan België en Vlaanderen.

g. Polen, China:

In beide landen is er weinig aandacht voor de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Ook zijn de burgers zich weinig bewust van het feit dat hun voorouders in Vlaanderen vochten of werkten.

h. Marokko, Algerije, Tunesië, Senegal:

Deze landen linken de Eerste Wereldoorlog aan de Franse kolonisatie. De oorlog wordt dan ook nagenoeg niet herdacht. Toch

sneuvelden er heel wat mannen afkomstig uit deze landen in Vlaanderen. Zeker Marokko biedt voor Vlaanderen heel wat mogelijkheden: er is al een samenwerkingsakkoord en er leven heel wat Marokkanen in Vlaanderen.

i. Italië, Tsjechië, Guinee, Guinee Bissau, Egypte, Spanje:

Slechts een zeer klein aantal landgenoten heeft deelgenomen aan de verrichtingen in Vlaanderen. Meer nog: de Eerste Wereldoorlog was voor de meeste van deze landen onbelangrijk. Spanje bleef zelfs neutraal tijdens de oorlog, slechts enkele Catalanen vochten vrijwillig aan Franse zijde. Voor Italië en Tsjechië was de Eerste Wereldoorlog wel belangrijk, maar Italianen en Tsjechen zijn zich niet bewust van het feit dat er hier Italiaanse krijgsgevangenen sneuvelden en Tsjechen vochten. Bovendien hebben ze hun eigen frontzone.

Met deze rangschikking willen we geen uitspraken doen over welke landen al dan niet belangrijk zijn voor Vlaanderen bij het aangaan van partnerschappen. Wel probeerden we de landen te rangschikken van makkelijk naar moeilijker benaderbaar. Van a naar i gaan we van landen die zich bewust zijn van hun deelname aan de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen en Vlaanderen nog steeds belangrijk vinden bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog, naar landen die zich hier niet van bewust zijn en de Eerste Wereldoorlog niet liëren aan Vlaanderen. Wil Vlaanderen relaties aangaan met landen uit de laatste groepen, dan zal het extra inspanningen moeten leveren en zal een goede voorbereiding noodzakelijk zijn.

- Extra aandacht is zeker nodig voor Duitsland, Oost-Europa en de Magreb. Er moet worden nagedacht over manieren om deze landen te betrekken. Ze negeren zou binnen de hedendaagse Europese en globale context onverstandig zijn. Om deze landen te betrekken zal sensibilisering nodig zijn. Voor de Magreb landen is men er zich vaak weinig of niet van bewust dat soldaten uit deze landen in Vlaanderen aanwezig waren tijdens de Eerste Wereldoorlog. Voor de Afrikaanse landen kan men bijvoorbeeld denken aan een samenwerking rond dit thema met de Afrikaanse Unie.

- Hoewel dit onderzoek enkel vijftientig staten uit de kern van onze concentrische cirkels beschouwde, denken we toch dat Vlaanderen zoveel mogelijk landen moet betrekken bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Wellicht is verder onderzoek nodig om de modaliteiten hiervoor te schetsen.
- Nederland bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal. Toch zou het, om boven geschetste redenen, ook een belangrijke partner kunnen zijn voor Vlaanderen bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Mogelijk kan er hier iets gedaan worden binnen het kader van het Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland.
- We denken dat de herdenking *multilevel* kan worden gecoördineerd en georganiseerd. Er kan bilateraal, trilateraal of multilateraal worden gewerkt. Via geijkte internationaal politieke fora (Europese Gemeenschap, Raad van Europa, Verenigde Naties) of door het oprichten van *ad hoc* fora (een *community* van herdenkers bijvoorbeeld).
- Wel moet Vlaanderen zich hoeden voor concurrentie tussen de verschillende niveaus. Ieder niveau moet daarom zijn specifieke plaats en benadering krijgen. Een gedegen voorbereiding is met andere woorden onontbeerlijk.
- Vlaanderen dient ook na te gaan hoe het zich zal verhouden tegenover de federale overheid en de Franse Gemeenschap in het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog en hoe ze dit naar buiten toe zullen communiceren.
- Verder dient Vlaanderen na te gaan hoe het zich zal verhouden tot Frankrijk. Het grootste deel van het Westfront lag in Frankrijk en in heel wat landen is men zich er niet van bewust dat een deel van het Westfront in Vlaanderen lag. Bovendien zal het voor Frankrijk makkelijker zijn om zich internationaal te positioneren. Wil Vlaanderen niet onder de voet gelopen worden, dan zal het moeten samenwerken met Frankrijk.
- Ook substatelijke entiteiten kunnen als partner worden benaderd bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. We denken hierbij in eerste

instantie aan de Britse regio's, Catalonië en de Duitse *Länder*.

- Initiatieven die genomen kunnen worden in de aanloop naar 2014 kunnen zich dus zowel op multilateraal als op bilateraal vlak manifesteren. We denken hierbij aan het oprichten van een *community* van staten die de Eerste Wereldoorlog herdenken of aan overeenkomsten zoals deze gesloten met Nieuw-Zeeland.
- Wil men dat de initiatieven worden gedragen door de bevolkingsgroepen van de partnerstaten en wil men verder gaan dan officiële herdenkingsceremonies en het bijhorende protocol, dan moet men, samen met de partnerstaten, trachten voorwaarden te scheppen om de initiatieven te laten ontstaan uit of in partnerschap met de *civil society*. De *civil society* wordt daarom best reeds bij de voorbereidingen betrokken. We denken hierbij aan organisaties als het International Committee of the Red Cross, Common Wealth War Graves Commission, International Council on Monuments and Sites, maar ook aan nationale NGO's, jongerenwerking, vrouwenorganisaties, kerkgemeenschappen, etc.

Mogelijke invalshoeken

Vrede

- Hoewel sommige landen het herdenken van de Eerste Wereldoorlog niet onmiddellijk linken aan een hedendaags vredesdiscours niet echt genegen zijn, denken we toch dat deze insteek de beste is voor Vlaanderen. Het lijkt er dan ook op dat steeds meer landen deze invalshoek toch genegen zijn. In het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog kunnen internationaal humanitair rechtelijke voorzieningen en mensenrechtelijke voorzieningen worden geëvalueerd en kan er worden nagedacht over mogelijke herzieningen. Hiertoe kunnen bijvoorbeeld internationale conferenties worden georganiseerd (zo zou bijvoorbeeld 22 april 2015, precies honderd jaar na de eerste gasaanval, een passend moment zijn om iets rond chemische wapens te initiëren).

Cultuur

- Omdat cultuur een taal is die universeel is en omdat de Eerste Wereldoorlog heel wat cultuuruitingen voortbracht, denken we dat er vooral op dit vlak mogelijkheden zijn.
- De sporen die de oorlog naliet in Vlaanderen kunnen in samenspraak met de landen waarvoor ze belangrijk zijn worden geconserveerd en ook de publiekswerking kan in samenspraak met deze landen worden georganiseerd.
- Naast de mogelijkheid om het Eerste Wereldoorlog-erfgoed op de UNESCO-Werelderfgoedlijst te plaatsen, kan er ook worden gezocht naar voorstellen in het kader van de UNESCO-Lijst voor Immaterieel Werelderfgoed. Faro, het Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed, kan hierbij worden ingeschakeld en een begeleidende rol op zich nemen. Een *community* van herdenkers van de Eerste Wereldoorlog kan een voorstel initiëren rond het collectief geheugen van de Eerste Wereldoorlog.
- Nieuwe monumenten kunnen worden opgericht bijvoorbeeld om lang genegeerde bijdrages van bepaalde groepen te belichten. We denken hier in het bijzonder aan de oprichting van een nieuw museum annex memoriaal op het grondgebied van Ieper in een opmerkelijke architectuur (via een internationale wedstrijd). Dit kan dan álle deelnemers aan de Eerste Wereldoorlog herdenken en vormt een *landmark* in de omgeving. Dergelijk monument bestaat tot op heden niet in Vlaanderen. De permanente tentoonstelling kan volgens de nieuwe museale inzichten opgesteld worden en kan bijvoorbeeld bijzondere aandacht schenken aan bepaalde bevolkingsgroepen waarvan de geschiedenis van hun deelname aan de Eerste Wereldoorlog lang werd vergeten (Aboriginals, Amerikaanse en Canadese Indianen, zwarte Zuid-Afrikanen, etc.). Het moet een museum en memoriaal met een internationale uitstraling zijn dat zowel de verliezen van de overwinnaars als van de verliezers herdenkt. Bij de verwezenlijking van dit museum denkt men best na over mogelijke co-

producties met andere staten.

- Verder kan er ook heel wat gebeuren rond kunst en creativiteit. Er kunnen impulsen worden gegeven voor het maken van nieuwe creaties. Bovendien refereren heel wat bestaande cultuuruitingen naar de oorlog, hier rond kunnen tentoonstellingen worden georganiseerd.
- Bestaande festivals, zoals Europalia of het Festival van Vlaanderen, kunnen bijvoorbeeld thematisch worden ingezet.

Emancipatie en utopiën

- Emancipatie: De Eerste Wereldoorlog was voor verschillende staten een belangrijke stap in het natievormingsproces. Enkele voormalige Britse kolonies en *dominions* en enkele Oost-Europese landen werden vlak na de Eerste Wereldoorlog onafhankelijk. Verdere liëren enkele substatelijke entiteiten (bijvoorbeeld de Britse regio's) hun deelname aan de Eerste Wereldoorlog aan hun identiteitsbeleving en hun nationaal bewustzijn. Dit geldt ook voor Vlaanderen. Tijdens de oorlog kwam de Vlaamse beweging in een stroomversnelling terecht onder andere door de slechte behandeling van Vlaamse soldaten door de Franstalige en vaak anti-Vlaamse legerleiding. Elk jaar nog brengt de IJzerbedevaart het drama van de Vlaamse soldaten aan het IJzerfront in herinnering. De loopgravenoorlog is uitgroeid tot een symbool van de Vlaamse emancipatiestrijd.
- Utopiën: Bovendien liet de Eerste Wereldoorlog sporen na op een ander vlak. Een utopisch verlangen naar een nieuwe wereldorde ontstond en werd op verschillende plaatsen anders ingevuld. In het Westen was de idee van een nieuwe wereldorde vooral gebaseerd op de veertien punten van Woodrow Wilson (8 januari 1918), die onder andere hebben geleid tot het ontstaan van de Volkenbond (1919) en het Briand-Kellogg-pact (1928). In Oost-Europa mondde de idee van een nieuwe wereldorde uit in een golf van communistische revoluties.
- Zowel de emancipatiestrijd van volkeren als het ontstaan van utopische

wereldbeelden kunnen thema's zijn bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog. Vooral het thema van de emancipatiestrijd is in het bijzonder voor Vlaanderen relevant. Er kunnen bijvoorbeeld congressen of tentoonstellingen georganiseerd worden rond deze thema's. Wetenschappelijk onderzoek over de manier waarop de Eerste Wereldoorlog heeft bijgedragen aan deze fenomenen kan worden gestimuleerd.

Enkele bijzondere aandachtspunten

- Bij het benaderen van de staten moet er gedifferentieerd worden en moet er rekening gehouden worden met de specifieke gevoeligheden die er leven in dat land in verband met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.
- De belangrijkste gevoeligheden die leven in verband met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zijn het feit dat de oorlog in sommige kolonies gelinkt is aan de onderdrukking en dat autochtone bevolkingsgroepen die meevochten hiervoor lang geen erkenning kregen. Vlaanderen zal best nadenken over hoe het hiermee om kan gaan en hoe het deze groepen kan betrekken.
- Ook bij het uitwerken van evenementen dient er voldoende gedifferentieerd te worden. Niet alle landen zijn op hetzelfde moment in de oorlog gestapt en niet alle landen hechten evenveel belang aan dezelfde gebeurtenissen. De tijdslijn die zal worden uitgewerkt door Westtoer kan hier als leidraad gelden.
- Wil Vlaanderen een sleutelrol spelen dan zal sensibilisering nodig zijn. In de meeste onderzochte landen is men zich weinig of niet bewust van het feit dat voorouders vochten en sneuvelden in Vlaanderen. Dit kan via bewustwordingscampagnes en publieksdiplomatie. Hierbij kunnen nieuwe media worden ingezet of een website kan worden ontwikkeld.

- Ook Vlamingen zijn zich niet bewust van het feit dat er zoveel landen vertegenwoordigd waren in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Sensibilisering is dus ook hier nodig. Ook hier kan publieksdiplomatie uitkomst bieden.
- Bezinning over de manier waarop het herdenken van de Eerste Wereldoorlog het nationale discours kan overstijgen is nodig. Zeker wanneer men Duitsland, de voormalige Franse kolonies of Oost-Europese landen wil betrekken en dit lijkt ons onontbeerlijk binnen een Europees en globaal kader. Een gedifferentieerde manier van herinneren of multi-pele herinnering is wenselijk. Verschillende geschiedenissen kunnen naast elkaar bestaan en in dialoog treden. De evenementen moeten het officiële en protocollaire overschrijden.
- Best stelt Departement Internationaal Vlaanderen nu al een coördinatiepersoon/aanspreekpunt aan om het verdere verloop van de planning op te volgen. Dit communiceert men dan best meteen naar de ambassades. Op die manier hebben zij meteen een aanspreekpunt in Vlaanderen en kunnen de contacten vlotter verlopen.
- De herdenking moet niet alleen hier plaatsvinden, ze kan zich ook deels in de partnerstaten afspelen. Wanneer ze een eigen frontzone hebben lijkt dit evident. Indien niet, dan kunnen er bijvoorbeeld initiatieven worden ontwikkeld die inspelen op het gedeelde lot van de families die thuis bleven, hierin was dan ook iedereen gelijk. Hierbij kunnen bijvoorbeeld verschillende media worden ingezet om communicatie tussen inwoners van verschillende partnerstaten mogelijk te maken.

DANKWOORD

Omdat we voor dit onderzoek op zeer korte tijd, zeer veel gegevens dienden te verzamelen, deden we, naast literatuurstudie, ook een beroep op de kennis van experts. Bij deze wil ik dan ook mijn dank betuigen aan volgende personen voor de interessante gesprekken en e-mails:

- Dominiek Dendooven, wetenschappelijkmedewerker, *In Flanders Fields*-Museum, Ieper
- Franky Bostyn, conservator, Museum Passchendaele.
- Luc Van de Weyer, Rijksarchief, Brussel.
- Thapedi Masanabo, directeur Zuid-Afrikaans Memoriaal en Museum, Longueval, Frankrijk.
- Philip Vanhaelemeersch, Verbiest Instituut, Katholieke Universiteit Leuven.
- Ellen Jacobs, directeur van het Nederlands-Vlaams Instituut in Caïro, Egypte.
- Andrea Havlíčková, assistent bij de Vlaamse Antenne in Praag, Tsjechië.
- John L. Keene, directeur Miliair Museum, Zuid-Afrika.
- Joe Lunn, professor Michigan University, expert Senegal en de Eerste Wereldoorlog.
- Ashraf Sabri, directeur Alexandra Dive Onderwater Museum, Egypte
- Inge Adriansen, directeur Sonderborgslot, Denemarken.
- Ning De Coninck-Smith, doctor-assistent, Danmarks Pædagogiske Universitet, School of Education at Aarhus University, Denemarken.
- Louis Vos, professor Katholieke Universiteit Leuven, Poolse geschiedenis.
- Idesbald Goddeeris, doctor Katholieke Universiteit Leuven, Poolse geschiedenis.
- Paolo De Mas, directeur Nederlands Instituut, Marokko.
- Santanu Das, Departement of English, Queen Mary University of London, specialist India en de Eerste Wereldoorlog.
- Debby Floyd, Senior Program Officer, Canada Remembers Division /Veterans Affairs Canada, Canada.
- Marcin Ochman, medewerker Legermuseum, Polen.
- Wim Coudenys, Lessius Hogeschool en Katholieke Universiteit Leuven, Russische geschiedenis.
- Elisabeth Wittens, Culturele zaken, Belgische Ambassade in Lissabon, Portugal.

- Bettina Van den Brecht, Dienst Documentatie, Onderwijs en Cultuur, Belgische Ambassade in Madrid, Spanje.
- Ribeiro de Faria, Kolonel, directeur Militair Museum, Lissabon, Portugal.
- M. Gordon-Roe, Royal Commonwealth Ex-services League, Verenigd Koninkrijk.
- Anne-Marie Conde, Australian War Memorial, Australië.
- Glyn Harper, Professor militaire geschiedenis, Massey University, Nieuw-Zeeland.
- Cressida Finch, Imperial War Museum, Londen, Verenigd Koninkrijk.
- Sean Connolly, Royal Dublin Fusiliers Association, Ierland.
- Derek Robson, National Secretary, Returned Services League National Headquarters, Canberra, Australië.
- Keith Jeffery, Professor School of History and Anthropology, Queen's University, Belfast, Noord-Ierland.
- Meneer Brochier, Direction des Archives de France, Service Archives nationales d'outre-mer, Aix-en-Provence, Frankrijk.
- Daho Djerbal, Editor Naqd, Algerije.
- Horst Howe, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., Duitsland.
- Carol Cartwright, Assistent-directeur Publieke Programma's Australian War Memorial, Australië.
- Sophie Karlshausen, Belgische Ambassade, Tunesië
- Philippe Arrouy, Franse Ambassade, Tunesië

BIBLIOGRAFIE

- ADRIANSEN, I. and H. SCHULTZ HANSEN (2006). Sonderjyderne og den Store Krig 1914-1918, Museum Sonderjylland & Historisk Samfund for Sonderjylland.
- ANDREW, C. M. and A. S. KANYA-FORSTNER (1978). "France, Afrika, and the First World War." The Journal of African History 19(1): 11-23.
- APPEL, F. (1937). Das Reserve-Infanterie-Reg. Nr. 205 im Weltkrieg. Berlijn, Bernard & Graefe.
- ASSOCIATION 1914-1918. (2008). "Association 1914-1918." Retrieved 08/05, 2008, from <http://www.association14-18.org/>.
- AUSTRALIAN WAR MEMORIAL. (2008). "Australian War Memorial." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.awm.gov.au/>.
- BACHTE, R. (1920). Die Ulmer Grenadiere an der Westfront. Geschichte des Grenadier-Regiments König Karl (5.Württ.) nr. 123 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- BAKER, C. (2007). "The long, long trail. The British Army in the Great War." from <http://www.1914-1918.net/index.htm>.
- BARRISIUS, F. (1925). Geschichte des Res.-Feldartillerie-Regiments Nr. 63. Oldenburg, Gerhart Stallingen.
- BAYERISCHEN KRIEGSARCHIV (1923). Die Bayern im Großen Kriege 1914-1918. München, Bayerischen Kriegsarchiv.
- BERGER, E. (1922). Die 204. (G.W) Infanterie)Division im Weltkrieg 1914-18. Stuttgart, Bergers.
- BEUTNER, H. (1927). Das Ulanen-Regiment König Karl (1.Württ.) Nr. 19 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belser A.G. Verlagsbuchhandlung.
- BISKUPSKI, M. B. (2000). The history of Poland. Westport, Greenwood Press.
- BLACK, J. (2004). 'Thanks for the memory'. War memorials, spectatorship and the trajectories of commemoration. Matters of conflict. material culture, memory and the First World War. N. J. SAUNDERS. London/New York, Routledge: 134-148.
- BLACK, J. A. (2004). Ordeal and re-affirmation: masculinity and the construction of Scottish and English national identity in Great War memorial sculpture 1919-30. Memory and memorials. The commemorative century. W. KIDD and B. MURDOCH. Burlington, Ashgate: 75-91.
- BOSTYN, F., K. BLIECK, et al. (2007). Passchendaele 1917. Het verhaal van de doden en Tyne Cot Cemetery. Roeselare, Roularta Books.
- BOYDEN, J. (2008). Opening Speech for the exhibition Man Culture War. Multicultural aspects of the First World War. Ieper, In Flanders Fields Museum, 30th April 2008.
- BRANDT (2004). Nagelfiguren. Nailing patriotism in Germany 1914-1918. Matters of conflict. material culture, memory and the First World War. London/New York, Routledge: 62-71.
- BRANTS, K. and C. BRANTS (2005). Velden van Weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog. Amsterdam, Nijgh & Ditmar.
- CALCUTTA HIGH COURT. (2008). "Calcutta High Court." Retrieved 28/04, 2008, from <http://calcuttahighcourt.nic.in/>.
- CALDER, A. (2004). The Scottish national war memorial. Memory and memorials. The commemorative century. W. KIDD and B. MURDOCH. Burlington, Ashgate: 61-74.
- CALDER, A. (2004). The Scottish national war memorial. Memory and memorials. The commemorative century. W. KIDD and B. MURDOCH. Burlington, Ashgate: 61-74.

- CENTRE FOR FIRST WORLD WAR STUDIES. (2008). "Centre for First World War Studies." Retrieved 06/04, 2008, from <http://www.firstworldwar.bham.ac.uk/>.
- CENTRE MONDIALE DE LA PAIX. (2008). "Centre mondiale de la paix, des libertés et des droites de l'homme." 07/05, from <http://www.centremondialpaix.asso.fr/>.
- CHEMINS DE MEMOIRE. (2008). "Chemins de Mémoire." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.cheminsdememoire.gouv.fr/>.
- CHIELEN, P. (2008). Franse koloniale troepen aan het front in Vlaanderen. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 51-88.
- CHIPPENHAM (1992). Sikhs war record. The Great War 1914-1918.
- CLARKE, W. (1968). Over there with O'Ryan's Roughnecks, Superior Achievement.
- COMMONWEALTH WAR GRAVES COMMISSION. (2008). "Commonwealth War Graves Commission." from www.cwgc.org.
- COMMONWEALTH WAR GRAVES COMMISSION (CWGC). (2008). "Commonwealth War Graves Commission." Retrieved 17/01/2008, 2008, from <http://www.cwgc.org>.
- COOK, T. (2006). "The Politics of surrender." The Journal of Military History 70(juli 2006): 637-666.
- COOPER, J. M. (2000). "The shock of recognition: the impact of World War I on America." The Virginia Quarterly Review 76(4): 567-584.
- CORNICH, P. (2004). 'Sacred relics'. Objects in the Imperial War Museum 1917-39. Matters of conflict, material culture, memory and the First World War. N. J. SAUNDERS. Londen/New York, Routledge: 35-50.
- COUDENYS, W. (2004). Leven voor de Tsaar. Russische ballingen, samenzweerders en collaborateurs in België. Leuven, Davidsfonds.
- CUSHING, H. (1936). From a Surgeon's journal. 1915-1918. Londen, Constable & Co.
- DAVIES, N. (1981). God's playground. A history of Poland. Oxford, Clarendon Press.
- DAVIS, S. C. (1970). Reservoirs of men: A history of the black troops of French West Africa. Westport, Negro Universities Press.
- DELVILLEWOOD. (2008). "Delvillewood." Retrieved 18/02/2008.
- DENDOOVEN, D. (2005). The multicultural war in Flanders. Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique. Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 janvier 2003. S. JAUMAIN, M. AMARA, B. MAJERUS and A. VRINTS. Brussel, Algemeen Rijksarchief: 377-389.
- DENDOOVEN, D. (2008a). De Europese legers, geen etnisch-culturele monolieten. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 23-50.
- DENDOOVEN, D. (2008b). De Britse Dominions en kolonies aan het front in Vlaanderen. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 89-130.
- DENDOOVEN, D. (2008c). Troepen uit Brits India in de Westhoek, 1914-1919. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 117-129.
- DENDOOVEN, D. (2008d). De Verenigde Staten en België tijdens de Eerste Wereldoorlog. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 131-135.
- DENDOOVEN, D. (2008e). Sporen van de multiculturele aanwezigheid in de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 181-185.
- DENDOOVEN, D. and P. CHIELEN (2008). Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. Tielt, Lannoo.

- DEPARTMENT OF THE TAOISEACH. (2008). "Irish Soldiers in the First World War." Retrieved 05/05, 2008, from www.taoiseach.gov.ie.
- DEUTELMOSER, A. (1925). Die 27. Infanterie-Division im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Bergers.
- DEUTSCHEN-EHRENMALE.DE. (2008). "Deutschen-Ehrenmale.de." Retrieved 08/05, 2008, from <http://www.deutsche-ehrenmale.de/>.
- DIGBY, P. K. (1993). Pyramids and poppies. The 1st SA Infantry Brigade in Libya, France and Flanders 1915-1919. Rivonia, Ashanti Publishing.
- DIGBY, P. K. A. (1993). Pyramids and poppies. The 1st SA Infantry Brigade in Libya, France and Flanders 1915-1919. Rivonia, Ashanti Publishing.
- DIVISIONSTABE 26. INF.-DIV. (1919). Die 26. Infanterie-Division (1 Kgl. Württ.) im Krieg 1914-1918. Stuttgart, Stähle & Friedel.
- DUFFY, M. (2008). "First World War.Com The end of all wars." Retrieved 10/04, 2008, from <http://www.firstworldwar.com>.
- DUMOULIN, K., S. VANSTEENKISTE, et al. (2001). Getuigen van de Grote Oorlog. Getuigenissen uit de frontstreek. Koksijde, De Klaproos.
- ECHEN BERG, M. (1991). Colonial Conscripts. The Tirailleurs Sénégalais in French West Africa. Portsmouth, Heinemann.
- EGER, C. (2007). "Czech Volunteers in Russia WWI. The Origin of the Czech Legion 1914-1917" Military History Oktober.
- EKINS, A. (1997). The Australians at Passchendaele. Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. P. H. LIDDLE. Londen, Leo Cooper: 227-254.
- ELFNOVEMBERGROEP (2004). Van den Grooten Oorlog. Volksboek. Mesen, Malegijjs.
- FENG, K., Ed. (2006). Weihaiwei under British rule. Jinan City, Shangdong Pictorial Publishing House.
- FLIES, O. and K. DITTMAR (1925). 5. hannoverische Infanterie-Regiment Nr. 165 im Weltkriege. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- FLOVANT BADGES. (2008). "Flovant Badges." Retrieved 25/04, 2008, from www.flovantbadges.com.
- FREMEAUX, J. (2006). Les Colonies dans la Grande Guerre. Combats et épreuves des peuples d'Outre-Mer, 14-18 éditions.
- FROMM, D. (1920). Das Württembergische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 120 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- GAIS, H. (1920). Mit den Olga-Dragonern im Weltkrieg. Stuttgart, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- GARCEZ, A. Porto, Centro Português de Fotografia.
- GEDI, N. and Y. ELAM (1996). "Collective memory - What is it?" History and memory 8: 30-50.
- GEMMINGEN-GUTTENBERG-FÜRFELD, V. (1927). Das Genadier-Regiment Königin Olga (1. Württ.) Nr. 119 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belser U.G. Verlagsbuchhandlung.
- GENERAL STAFF (1973). Handbook of the German Army in War. January, 1917. Menston, Press Limited.
- GERSTER, M. (1920). Das Württembergische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 119 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- GIERATHS, G. (1928). Geschichte des Res.-Inf.-Regiments Nr. 210. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- GLUCK, D. and D. WALD (1929). Das 8. Württembergische Infanterie-Regiment Nr. 126 Großherzog Friederich von Baden im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belser U.G. Verlagsbuchhandlung.

- GOVERNMENT OF NEW ZEALAND. (2008). "A guide to ANZAC-day for New Zealanders." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.anzac.govt.nz/>.
- GREGORY, A. (1994). The silence of memory. Armistice day 1919-1946. Oxford/Providence, Berg.
- GRESSIEUX, D. (2007). Les troupes indiennes en France. Saint-Cyr-sur-Loire, Alan Sutton.
- GUERSNEY MUSEUMS. (2008). "The Royal Guersney Light Infantry. The 1914-18 war and the death of a regiment." Retrieved 22/01/2008, from <http://www.museum.guersney.net>.
- GUIGNARD, A. (1919). "Les troupes noires pendant la guerre." Revue des deux mondes 15 juni 1919: 849-879.
- GUOQI, X. (2005). China and the Great War. China's Pursuit of a new national identity and internationalization. Cambridge, Cambridge University Press.
- GYGI, F. (2004). Shattered experiences - recycled relics. Strategies of representation and the legacy of the Great War. Matters of conflict. material culture, memory and the First World War. N. J. SAUNDERS. Londen/New York, Routledge: 72-89.
- HAGEN, G. (1996). Eenen dwazen glimlach aan het front. Chinese koelies aan het westerse front in de Eerste Wereldoorlog. Faculteit Letteren Departement Oosterse en Slavische Studies. Leuven, Katholieke Universiteit Leuven. Licentiaat in de Sinologie: 109.
- HAGEN, G. (2008). Het Chinese Labour Corps. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 137-144.
- HAPAK, J. T. (1991). "Selective service and Polish army recruitment during World War I." Journal of American Ethnic History 10(4).
- HARE, S. (1932). The annals of the King's Royal Rifle Corps. Volume V. The Great War. Londen, John Murray.
- HARTOG, F. (2005). "Time and heritage." Museum International 57(3): 7-18.
- HAUPTMANN, G. (1921). Das 2. Württ. Feldartillerie-Reg. Nr. 29 Prinzregent Luitpold von Bayern im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- HERLFENRATH, A. (1923). Das Württembergische Reserve-Inf.-Regiment Nr. 247 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belscher U.G. Verlagsbuchhandlung.
- HISTORIAL DE LA GRANDE GUERRE. (2008). "L'Historial de la Grande Guerre." Retrieved 07/05, 2008, from <http://www.historial.org/>.
- IRISH WAR MEMORIALS. (2008). "Irish War Memorials." Retrieved 06/05/2008, 2008, from <http://www.irishwarmemorials.ie>.
- KAISER, D. (1927). 2. Oberelsässisches Infanterie-Regiment Nr. 171. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- KEPANOWSKI, G. (2002). Divisions d'infanterie et de cavalerie dans les Flandres françaises des belges, leurs passages entre 2 août 1914 et 11 novembre 1918. Ieper, Musée d'Ypres In Flanders Fields.
- KERR, I. (2007). "The Leicestershire Regiment's Battalions in WW1." from <http://www.regiments.org/regiments/uk/inf/017Leics.htm#history>.
- KIDD, W. (2004). The lion, the angel and the war memorial. Some French sites revisited. Matters of conflict. material culture, memory and the First World War. N. J. SAUNDERS. Londen/New York, Routledge: 149-165.
- KIDD, W. and B. MURDOCH (2004). Memory and memorials. The commemorative century. Burlington, Ashgate.
- KLAUS, M. (1919). Das Württembergische Reserve-Feldartillerie-Regiment Nr. 26 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belscher U.G. Verlagsbuchhandlung.
- KLOK, D. (1929). Das Württembergische Reserve-Feldartillerie-Regiment Nr. 54 im Weltkrieg 1914-

1918. Stüttgard, Chr. Belser U.G. Verlagsbuchhandlung.

KOLLER, C. (2008). Militair kolonialisme in Frankrijk en het Britse rijk. . Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOoven and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 11-22.

KROME, H. (1930). Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 13 im Weltkriege. Berlijn, Wilhelm Rolf.

KUNDU, A. (2001). "To what extent was New Zealand 'born as a nation' in World War I?" from www.firstworldwar.com.

LE MIROIR (1914). Le Miroir. Parijs. 13 december 1914, no. 55.

LEE, J. (1997). The British Divisions at Third Ypres. Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. P. H. LIDDLE. Londen, Leo Cooper: 215-226.

LEIDOLF, F. (1967). Geschichte des ehemaligen Kgl.-Bayr. 22. Infanterie-Regiments Fürst Wilhelm von Hohenzollern 1897-1919. Zweibrücken.

LEMAIRE, F. (1997). Les films militaires français de la première guerre mondiale. Catalogue des films muets d'actualité, Le service cinématographique de l'armée.

LEVITCH, M. (2004). The Great War re-remembered. The fragmentation of the world's largest painting. Matters of conflict. material culture, memory and the First World War. N. J. SAUNDERS. Londen/New York, Routledge: 90-108.

LIDDLE, P. H. (1997). Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. Londen, Leo Cooper.

LIES, H. (1925). Das Res.-Infanterie-Regiment Nr. 71 im Weltkriege 1914-1918. Oldenburg, Gerhard Stalling.

LUNN, J. (1999). Memoirs of the Maelstrom. A Senegalese oral history of the First World War. Portsmouth, Heinemann.

MAGHRAOUI, D. (1998). "Moroccan colonial soldiers: between selective memory and collective memory - Beyond Colonialism and Nationalism in North Africa." Arab Studies Quaterly Spring 1998.

MAGHRAOUI, D. (2004). "The 'Grande Guerre Sainte': Moroccan Colonial Troops and Workers in the First World War." The Journal of North African Studies 9(1): 1-21.

MEIRE, J. (2003). De sitlte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper. Tielt, Lannoo.

MEREWETHER, J. W. B. and F. SMITH (1917). The Indian Corps in France. London, John Murray.

MOOS, E. (1925). Das Württembergische Res.-Feld.-Artillerie-Regiment Nr. 27 im Weltkrieg 1916-1918. Stüttgard, Chr. Belser U.G. Verlagsbuchhandlung.

NASSON, B. (1997). South Africans in Flanders: Le Zulu Blanc. Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. P. H. LIDDLE. Londen, Leo Cooper: 292-304.

NASSON, B. (2007). Springboks on the Somme. South Africa in the Great War 1914-1918. Johannesburg, Pinguinbooks.

NATIONAL WAR MEMORIAL. (2008). "National War Memorial." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.nationalwarmemorial.govt.nz/>.

NEW ZEALAND HISTORY ONLINE. (2008). "New Zealand history online." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.nzhistory.net.nz/>.

NORM, C. (1996). For king and impire. Volume 4. The Canadians at Paschendaele. Octobre to November 1917. Winnipeg, Bunker to Bunker Books.

OFFICE NATIONAL DES ANCIENS COMBATTENTS ET DES VICTIMS DE GUERRE. (2008). "Office national des anciens combattants et des victims de guerre." Retrieved 08/05, 2008, from <http://www.defense.gouv.fr/onac/>.

OLIVER, D. (1997). The Canadians at Passchendaele. Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. P. H. LIDDLE. Londen, Leo Cooper: 255-271.

- ORGELDINGER, L. (1931). Das Württembergische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 246. Stuttgart, Chr. Belser U.G. Verlagsbuchhandlung.
- PEACE PLEDGE UNION. (2008). "Peace Pledge Union." Retrieved 08/04, 2008, from <http://www.ppu.org.uk/>.
- POPPY TRAVEL. (2008). "Poppy Travel." Retrieved 08/04, 2008, from <http://www.poppytravel.org.uk/>.
- PORTUGUES, E. (1998). Imagens da I Guerra Mundial, Exército Português.
- PUGSLEY, C. (1997). The New Zealand Division at Passchendaele. Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. P. H. LIDDLE. Londen, Leo Cooper: 272-291.
- QUINLAN, M. (2005a). Remembrance. Hertford, Authors.
- QUINLAN, M. (2005b). British war memorials. Hertford, Authors.
- RAICO, R. (2005). "The Great War Retold." The Independent review IX(3): 433-437.
- REINHARDT, E. (1924). Das Württembergische Reserve-Inf.-Regiment Nr. 248 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belser U.G. Verlagsbuchhandlung.
- REINHARDT, E. (1934). Die 54. (Württembergische) Reserve-Division im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Bergers.
- RESERVE VELDARTILLERIE REGIMENT NR. 22 (1928). Reserve Feldartillerie Regiment Nr. 22. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- RETURNED SERVICES LEAGUE AUSTRALIA. (2008). "Returned Services League." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.rsl.org.au/>.
- RIEGEL, J. (1927). Das K.B. 17. Infanterie Regiment Orff. München.
- ROLL OF HONOUR. (2008). "British Army." Retrieved 29/02/2008, from <http://www.roll-of-honour.com>.
- ROYAL NEW ZEALAND RETURNED & SERVICES' ASSOCIATION. (2008). "Royal New Zealand Returned & Services' Association." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.rsa.org.nz>.
- RUINS, T. R. I. (2008). "Third Reich in ruins." Retrieved 08/05, 2005, from <http://www.thirdreichruins.com/memorials>.
- SAUNDERS, N. J. (2004). Material culture and conflict. The Great War, 1914-2003. Matters of conflict. material culture, memory and the First World War. N. J. SAUNDERS. Londen/New York, Routledge: 5-25.
- SAUNDERS, N. J., Ed. (2004). Matters of conflict. Material culture, memory and the First World War. Londen/New York, Roudledge.
- SCHMIDT (1922). 2. Nassauisches Infanterie-Regiment Nr. 88. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- SCHOBER, R. (1927). Geschichte des Reserve-Feldartillerie-Regiments Nr. 22. Darmstadt, Witichschen Hofbuchdruckerei.
- SCHULZ, D., D. RIKIER, et al. (1930). Geschichte des Reserve-Infanterie-Regiments Nr. 209 im Weltkriege 1914-1918. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- SCHWAB, U. and U. SCHRENER (1920). Das Neunte Württembergische Infanterie-Regiment Nr. 127 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belsersche Berlagsbuchhandlung.
- SCHWENCKE, A. (1926). Geschichte des Reserve-Infanterie-Regiments Nr. 19. Oldenburg, Gerhard Stalling.
- SCOTT, M. (1992). The Ypres Salient. Norwich/Norfolk, Gliddon Books.
- SECHE, A. (1919). Les Noires. Parijs, Payot & Cie.

- SERIOT, J.-S. (2004). War, family , commemoration: a path to history. Memory and memorials. The commemorative century. W. KIDD and B. MURDOCH. Burlington, Ashgate: 61-74.
- SHAPIRO (1997). "Fixing history: narratives of World War I in France." History and theory 36(4): 111-130.
- SHURTTLEFF, L. G. (2008). "France at war. Tirailleurs Senegalais." Retrieved 10/04, 2008.
- SILBERBAUER, H. L. (1997) "Reminiscences of the First World War. From the memoirs of the late Lt. Col. H.L. Silberbauer." Military History Journal Volume, DOI
- SIMON, O. (1922). Das Infanterie-Regiment Kaiser Wilhelm, König von Dreublen (2. Württemb.) Nr. 120 im Weltkrieg 1914-1918. Stüttgard, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- SOLLEDER, F. (1932). Vier Jahre Westfront. Geschichte des Regiments List R.J.R. 16. München, Max Schick.
- STABE DER 26.Res.-Div. (1920). Die 26. Reserve-Division im Weltkrieg. Stüttgard.
- STEWART, H. (1921). The New Zealand Division 1916-1919. A popular history based on official records. Auckland, Whitcombe and Tombs limited.
- STIEHL, O. (1916). Duitschland's Vijanden. 96 karakteristieke koppen uit Duitse gevangenenkampen. Amsterdam, W. ten Have.
- STÜHMFE (1923). Das Infanterie-Regiment Kaiser Friedrich, König von Dreublen (7. Württ.) nr. 125 im Weltkrieg 1914-1918. Stüttgard, Chr. Belsers U.G. Verlagsbuchhandlung.
- SWITZER, C. (2007). Unionists and the Great War commemoration in the north of Ireland 1914-1939. Dublin, Irish Academic Press.
- THE AMERICAN BATTLE MONUMENTS COMMISSION. (2008). "The American Battle Monuments Commission." Retrieved 23/04, 2008.
- THE CANADIAN VIRTUAL WAR MEMORIAL. (2008). "The Canadian Virtual War Memorial." Retrieved 22/01/2008, from <http://www.cdli.ca/cvwm/>.
- THE MAPLE LEAF LEGACY PROJECT. (2008). "The Maple Leaf Legacy Project." Retrieved 22/02/2008, from www.mapleleaflegacy.org.
- THE ROYAL BRITISH LEGION. (2008). "The Royal British Legion." Retrieved 08/04, 2008, from <http://www.britishlegion.org.uk/>.
- THE ROYAL CANADIAN LEGION. (2008). "The Royal Canadian Legion." Retrieved 08/04, 2008, from <http://www.legion.ca>.
- THE ROYAL COMMONWEALTH EX-SERVICES LEAGUE. (2008). "The Royal Commonwealth Ex-Services League." Retrieved 05/05/2008, 2008, from <http://www.commonwealthveterans.org.uk/>.
- THE ROYAL DUBLIN FUSILIERS ASSOCIATION. (2008). "The Royal Dublin Fusiliers Association." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.greatwar.ie>.
- THE TIMES HISTORY AND ENCYCLOPEDIA OF THE WAR (1917). "The intervention of China." The times history and encyclopedia of the war XIV: 109-144.
- THE WESTERN FRONT ASSOCIATION. (2008). "The Western Front Association." Retrieved 05/05/2008, 2008, from <http://www.westernfrontassociation.com/>.
- TIEFFEN, M. (1937). Königlich Preussische Reserve-Infanterie-Regiment 213. Glückstadt, J.J. Augustin.
- TINKER, H. (1968). "India in the First World War and after." Journal of contemporary history 3(4, 1918-19: From war to peace): 89-107.
- TRANSVAAL SCOTTISH REGIMENT. (2007). "The Transvaal Scottish Regiment." from <http://www.regiments.org/regiments/southafrica/volmil/inf/08tvscot.htm>.
- TRUST, W. M. (2008). "War Memorials Trust." Retrieved 06/04, 2008, from <http://www.warmemorials.org/>.

UNITED KINGDOM NATIONAL INVENTORY OF WAR MEMORIALS. "United Kingdom national inventoru of war memorials." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.ukniwm.org.uk>.

VALENSKY, C. (1995). Le soldat occulté. Les Malgaches de l'Armée Française. Parijs, l'Harmattan.

VAN MEERBEECK, F. In den storm. Uit mijn oorlogsdagboek. Lier, Jozef Van In.

VAN STATEN, V., J. DE CLEYN, et al. (2001). De Abdij-Kazerne Sint-Sixtus. 1914-1918. Dagboek aantekeningen. Poperinge, Kring voor Heemkunde 'Aan de Scherve'.

VAN WALLEGHEM, A. (1964). De oorlog te Dickenbush en omstreken. Deel I. Brugge, Venootschap voor Geschiedenis.

VAN WALLEGHEM, A. (1965). De oorlog te Dickenbush en omstreken. Deel II. Brugge, Venootschap voor Geschiedenis.

VAN WALLEGHEM, A. (1967). De oorlog te Dickenbush en omstreken. Deel III. Brugge, Venootschap voor Geschiedenis.

VANDEWALLE, G. (2000). Overleven in een grote oorlog. Herinneringen van een infanterist. 1914-1918. Erpe-Mere, Uitgeverij De Krijger.

VANHAELEMEERSCH, P. (2008). Uit de rapporten van een agent pour les affaires des ouvriers chinois en een handleiding over hoe hoe Chinese koelies te behandelen. Wereldoorlog I. Vijf continenten in Vlaanderen. D. DENDOOVEN and P. CHIELEN. Tielt, Lannoo: 145-151.

VAUVILLIER, F. and E. DEROO (1989). "Les tirailleurs Sénégalais dans la Grande Guerre II – l'Emploi en masse, France et Orient 1916-1918." Armes Militaria Magazine 51, november 1989: 6-11.

VEREINIGUNG DER OFFIZIERE DES EHEMALIGEN FELDARTILLERIE-REGIMENTS NR. 66 Erinnerungsbuch des 4. Badischen Feldartillerie-Regiments Nr. 66. Karlsruhe a./R., Südwestdeutsche Druck und Verlagsgesellschaft m.b.h.

VERMEIREN, J. (1981). Getuigenissen van een frontsoldaat: 160.

VOLKSBUND. (2007). "Graebesuche." from <http://www.volksbund.de/graebesuche>.

VOLKSBUND. (2008). "Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge " Retrieved 21/04, 2008, from <http://www.volksbund.de/>.

VON BRANDENSTEIN, O. (1921). Das Infanterie-Regiment Ult-Württemberg (3.Württ.) nr. 121 im Weltkrieg 1914-1918. Stuttgart, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.

VON PIRSCHER, F. (1926). Das (Reinisch-Westfälische) Infanterie-Regiment Nr. 459. Oldenburg, Gerhard Stalling.

VORMANN, W. (1918). Infanterie-Regiment Fürst Leopold von Anhalt-Dessau (1.Magdenburg) Nr. 26. Oldenburg, Gerhard Stalling.

WÄHRER, G. A. (1923). Das Reserve-Feldartillerie-Regiment Nr. 46. Oldenburg, Gerhard Stalling.

WAR MEMORIALS IN AUSTRALIA. (2008). "War Memorials in Australia." Retrieved 06/05, 2008, from <http://www.skp.com.au/memorials2/default.htm>.

WAREGEM, S. (2002). Waregem 1914-1918. Memorial Rain. Waregem, Stad Waregem.

WEGENER, H. (1934). Die Geschichte des 3. Ober-Elzässischen Infanterie-Regiment Nr. 172. Zeulenroda, Bernhard Sporn.

WERTH, G. (1997). Flanders 1917 and German soldiers. Passchendaele in perspective. The third battle of Ypres. P. H. LIDDLE. Londen, Leo Cooper: 324-332.

WHITE HOUSE COMMISSION ON REMEMBRANCE. (2008). "White house commission on remembrance." Retrieved 08/05, 2008, from <http://www.remember.gov/>.

WIKIPEDIA (2008). Paul Nash.

- WIKIPEDIA. (2008). "Wikipedia." from www.wikipedia.org.
- WINTER, J. (1995). Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history. Cambridge, Cambridge University Press.
- WINTER, J. (2001). "The memory boom in contemporary historical studies." Raritan 21(1): 52-66.
- WINTER, J. and A. PROST (2005). The Great War in History. Debates and controversies, 1914 to the present. Cambridge, Cambridge University Press.
- WISEMAN, P. (2007). The Chinese Labour Corps, Onuitgegeven.
- WOHLENBERG, A. (1931). Das Res.-Inf.-Reg. Nr. 77 im Weltkrieg 1914-1918. Hildesheim, Gebr. Gerstenberg.
- WOLTERS, G. (1921). Das Infanterie-Regiment König Wilhelm I. (6. Württ.) Nr. 124 im Weltkrieg 1914-1918. Stüttgard, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.
- WORLD WAR I. (2008). "World War I." Retrieved 10/04, 2008, from <http://www.worldwar1.com/>.
- WORLD WAR ONE CEMETERIES. (2007). "World War One Cemeteries." from www.ww1cemeteries.com.
- XXX. (2008). "De Eerste Wereldoorlog 1914 - 1918 " Retrieved 21/04, 2008, from <http://www.wereldoorlog1418.nl/>.
- ZIMMERLE, E. (1922). Das 3. Württembergische Feldartillerie-Regiment Nr. 49 im Weltkrieg 1914-1918. Stüttgard, Chr. Belsersche Verlagsbuchhandlung.